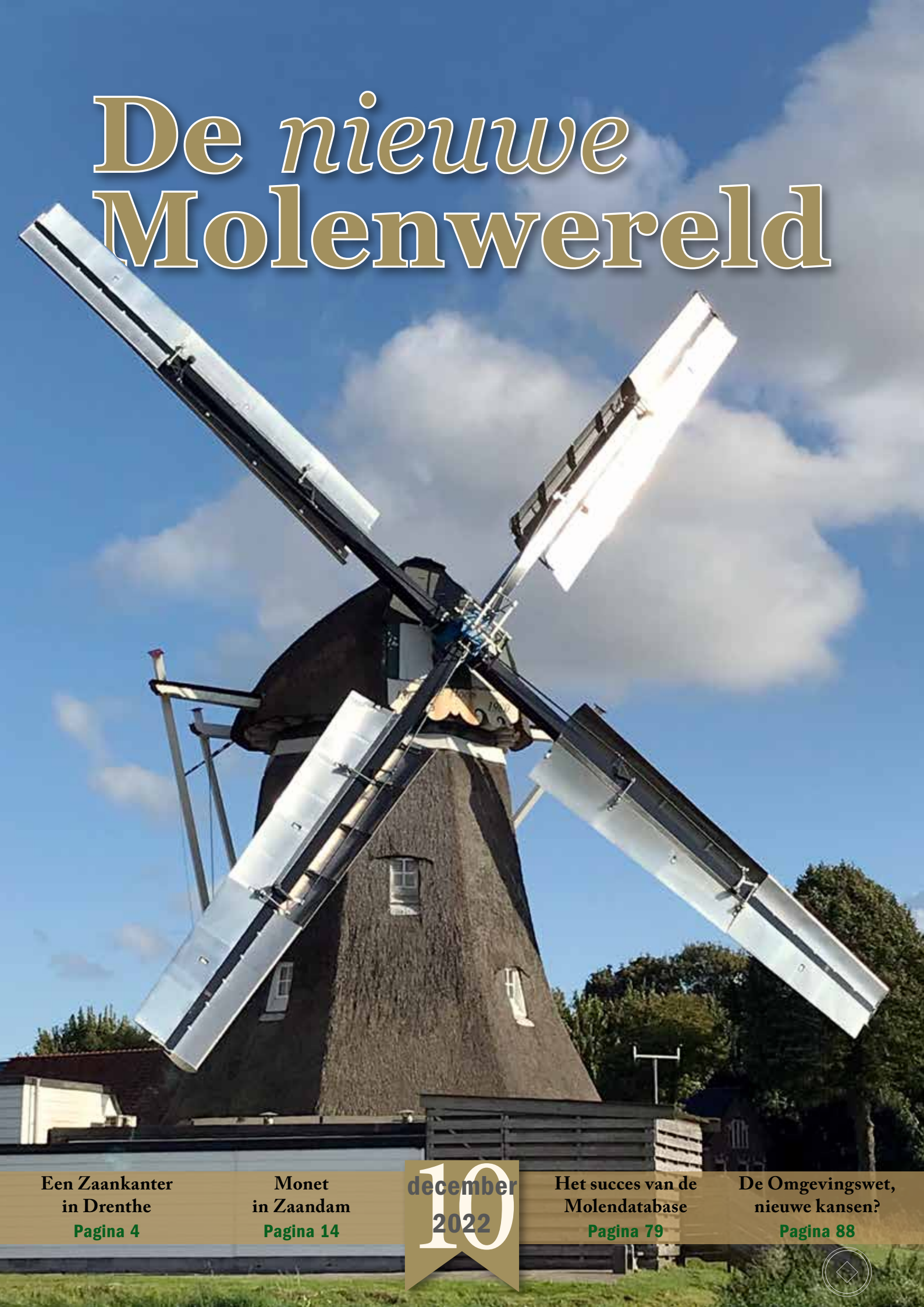

De nieuwe Molenwereld

Een Zaankanter
in Drenthe
Pagina 4

Monet
in Zaandam
Pagina 14

december
2022

Het succes van de
Molendatabase
Pagina 79

De Omgevingswet,
nieuwe kansen?
Pagina 88

Iets te vieren

Van de uitgever

Vijf jaar geleden realiseerde de Stichting Molenwereld een doorstart van het maandblad *Molenwereld*. Met een nieuwe redactie van Ton Meesters en Jan Scheirs begonnen we aan het avontuur van twee dikke nummers *De nieuwe Molenwereld* per jaar. We zijn vijf jaar verder en het tiende nummer ligt

voor u. We zijn als stichtingsbestuur erg blij met de inzet van de redactieleden en het vele werk dat zij verzetten. De redactie is er in geslaagd een wisselend aanbod van artikelen met de nodige diepgang te presenteren. Goed geschreven teksten in combinatie met historische en hedendaagse afbeeldingen. Een woord van dank aan Arjan Vis, die al

vele jaren vormgever is van *Molenwereld* en *De nieuwe Molenwereld*. Het maken van een blad met de kwaliteit die u gewend bent, vraagt veel van schrijvers, redactie, vormgever en drukker. Door de redactie te vergroten kan de werkdruk worden verdeeld over meer schouders en zien we een sterke basis voor de toekomst van ons blad. Daarom is het verheugend dat we nieuwe redactieleden hebben gevonden. Dit zijn Harry van Hoorn (eindredactie), Ewoud van Arkel en Bart ter Steege.

Het bestuur wenst alle makers van *De nieuwe Molenwereld* veel succes!

Sjoerd Veerman,
voorzitter Stichting Molenwereld

De mensen die *De nieuwe Molenwereld* voor u maken kwamen samen bij de molen van Kesteren. Van links naar rechts: Arjan Vis (vormgever), Sjoerd Veerman (bestuur), Erwin Esselink, Jan Scheirs, Johan Janssen (bestuur), Ewoud van Arkel, Harry van Hoorn en Ton Meesters. Redactielid Bart ter Steege en bestuursleden Arie Verhoeff en Bart Dooren ontbreken op de foto.

Van de redactie

Vijf jaar geleden liep het eerste nummer van *De nieuwe Molenwereld* van de drukpers, gevolgd door een presentatie bij de nieuwe molen van Keldonk. De initiatiefnemers hadden zich ten doel gesteld om in ieder geval 10 nummers te maken, waarbij ook de redactie in de komende jaren verbreed diende te worden. Met het verschijnen van dit tiende nummer en het voltooiën van

De nieuwe Molenwereld

Halfjaarlijks tijdschrift voor molenliefhebbers, molenaars en moleneigenaren, en voor hen die bij het behoud en beheer van molens betrokken zijn.

Redactie:

Ewoud van Arkel, Erwin Esselink,
Harry van Hoorn (eindredactie),
Ton Meesters, Jan Scheirs,
Bart ter Steege
E-mail: redactie@molenwereld.com

Verschijsning:

juni en december

Uitgever:

Stichting Molenwereld
Staringlaan 50
3906 WJ Veenendaal
E-mail: adm@molenwereld.com
Internet: www.molenwereld.com

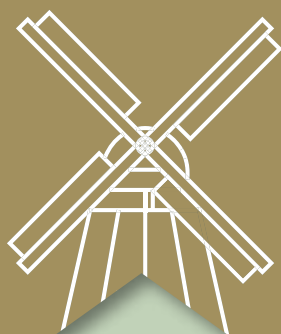
Abonnementen en administratie:

E-mail: adm@molenwereld.com
Internet: www.molenwereld.com

Advertenties:

Bart Dooren
Kerkstraat 52
2355 AH Hoogmade
Tel.: 071 5012672
E-mail: adv@molenwereld.com

Colofon

De abonnementsprijs bedraagt € 20,- per kalenderjaar inclusief verzendkosten bij verzending binnen Nederland. Bij verzending naar een adres buiten Nederland wordt de prijs van een nieuw abonnement aangepast op basis van de werkelijke verzendkosten.

Abonnementen kunnen op ieder gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij een abonnement uiterlijk op 31 oktober van het lopende kalenderjaar schriftelijk is opgezegd.

De in het lopende kalenderjaar reeds verschenen nummers worden na ontvangst van het abonnementsgeld direct toegezonden.

Prijs losse nummers: € 10,- (exclusief verzendkosten).

Donateurs van de Stichting Molenwereld ontvangen het blad gratis bij een minimale donatie van € 62,50.

Bankrelatie:

NL 16 RABO 0375 0308 67

KvK: 41174466, Rotterdam

Layout en druk:

Mediacenter, Rotterdam
www.mediacynterrotterdam.nl

Realisatie website:

Red Vitamine, Rotterdam
www.redvitamine.nl

ISSN 2589 5451

©COPYRIGHT: Stichting Molenwereld.

Niets van deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ons eerste lustrum, constateren wij (Jan en Ton) dat we onze toezegging hebben kunnen waarmaken. Ook de advertentie waarmee we in het vorige nummer een eindredacteur vroegen, heeft zijn vruchten afgeworpen. We hebben er maar liefst twee redacteurs én een eindredacteur bijgekregen, waardoor de taken beter verdeeld kunnen worden. Ook dat komt de bestendigheid van het blad ten goede. We willen een brede redactie zijn die een blad maakt met gedegen artikelen. Daarbij leggen we af en toe de vinger op de zere plek. We bieden een platform voor nieuwe ontwikkelingen en visies over onze molens en hun opvolgers. Nummer 10 is niet het laatste nummer. Ook in 2023 kunt u weer op ons rekenen. Dan viert onze landelijke molenvereniging De Hollandsche Molen ook haar eeuwfeest. Hun eerste jaarboek verwoordt dat *"de stelselmatige afbraak van molens in ons vaderland tot een geestelijke en stoffelijke verarming zou leiden, die ongewenscht is"*. Honderd jaar later kunnen we constateren dat de landelijke vereniging in haar doelstelling is geslaagd. Bijna alle molens in Nederland zijn geres-taureerd en de meeste molens zijn draai- en maalvaardig. Al die molens moeten in werking worden gesteld door molenaars, die onder de vlag van Unesco Werelderfgoed dit jaar ook een jubileum vieren, immers het Gilde van Vrijwillige Molenaars bestaat 50 jaar. Toch kent elke tijd zijn nieuwe uitdagingen. Een van die uitdagingen wordt in dit nummer behandeld, namelijk de Omgevingswet. In tegenstelling tot vroeger wordt het behoud en het functioneren van molens een belangenafweging. Het zal ons dan ook niet verbazen als in de komende jaren veel artikelen gaan over die belangenafwegingen. Hierbij valt te denken aan de reeds bekende discussies over molenbiotoop en molenerf. Ook in die discussies zien we dat meningen van omwonenden, projectontwikkelaars, overheden en monumentenzorgers niet gelijklopen. De Omgevingswet probeert dat straks allemaal in goede banen te leiden. *De nieuwe Molenwereld* zal het allemaal weer voor u gaan volgen. Op naar ons volgende lustrum!

*Jan Scheirs en Ton Meesters,
redactieleden*

Inhoud

Speuren naar de Aeldermeul 4
Erwin Esselink

Claude Monet in Zaandam 14
Ron Couwenhoven

'Ons vak zal nooit vergaan' 25
Geschiedenis van de R.K. Molenaarsbond St. Victor 1904-1971 (deel 2)
Hans Geerts

Rietdekkersbedrijf Gebroeders Visser, al meer dan 40 jaar specialist in molens! 34
Michel Dellebeke

De waarde van het molenerf 43
De knechtenwoningen in Woudsend als keerpunt?
Frank Terpstra

De molenassen van Boddaert uit Middelburg 53
Een onderzoek van Jan de Witte
Erwin Esselink en Ton Meesters

De Mijdsrechtse Eerste Bedijking 61
Jan Hofstra

Column 71
WvdL

Mulder Pot 73
Rolf Wassens

De Nederlandse Molendatabase en de mannen achter het succes 79
Gerard Sturkenboom

Boekbespreking 85
Weer een nieuwe Stokhuyzen!
Molens. Altijd in beweging
Ewoud van Arkel

Nieuwe wet, nieuwe kansen voor molens? 88
Agnes de Boer

Omslag voor:

De broers Jan en Henk Pot hebben ieder een ambachtelijk molenaarsbedrijf in de provincie Groningen. Zij hebben dat eigentijds ingericht. De molen van Jan Pot in Kropswolde kreeg vorig jaar een geheel nieuw en uitzonderlijk wieksysteem (foto Rolf Wassens, september 2021).

Omslag achter:

Voorouders van de huidige molenaars Pot waren "watermolenaar" op de molen van de polder Velgersdijk in Zuidland (Voorne-Putten). Werkelijk alles was groot aan deze molen. Het kruirad met zijn handvatten haaks op het rad en de grote ramen voor lichttoetreding in de slaapkamer(s) op de verdieping waren ongebruikelijk. Op deze foto van omstreeks 1890 poseren de laatste molenaar Jacob Herrewijnen bij het kruirad, en zijn vrouw Cornelia met dochter Hillegonda voor de molen (foto collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, documentnummer 37.488).

Speuren naar de Aeldermeul

Erwin Esselink

Aan de rand van de Molen Esch ten westen van het Drentse brinkdorp Aalden staat al eeuwenlang een korenmolen, in de volksmond de Aeldermeul genoemd. Net zoals op veel andere plaatsen is de molen die er nu staat niet de oorspronkelijke molen. Na het afbranden van een voorganger in 1890 werd de huidige molen gebouwd. Dat was in een tijd dat er veel tweedehands molens voor afbraak beschikbaar kwamen. Gaat dat ook op voor de molen van Aalden en, zo ja, valt er iets te zeggen over de herkomst van deze molen?

De voorgangers

De eerste molen op deze plek werd in of kort na 1559 gebouwd in opdracht van Jan Warners, ondanks protesten van de eigenaar van de nabijgelegen molen in Gees. In 1655 is er nog een

tweede windmolen in Aalden aanwezig, een volmolen. Na verschillende eigenaren en molenaars werd in 1740 de overdracht van de korenmolen aan Willem Helling geregistreerd. Die familienaam is tot de dag van vandaag nog verbonden aan de molen. In 1784 bleek Willem overleden en werd zijn weduwe als molenaar vermeld. Zij werd opgevolgd door zoon Klaas, die op zijn beurt weer werd opgevolgd door zijn zoon Willem. Deze Willem besloot in 1835 een nieuwe molen te bouwen, waarvoor hij op 19 mei 1835 bij koninklijk besluit vergunning kreeg: *ter plaatse waar zijn tegenwoordige standerdmolen zich bevindt, eenen nieuwen korenmolen, voorzien van een pelwerk op te richten.*

In 1839 wilden de eigenaren van de volmolen in Aalden, de gebroeders

Alting, deze ook inrichten tot korenmolen. De molens lagen maar zo'n 700 meter uit elkaar en Willem Helling was hier natuurlijk niet blij mee. Hij diende een protest in bij Gedeputeerde Staten van Drenthe. Het mocht allemaal niet baten, de vergunning werd verleend. Maar Willem Helling was niet voor een gat te vangen. In 1840 vroeg hij vergunning *tot plaatsing van een vol- en een taan of schorswerk* in zijn korenmolen. Sindsdien kende Aalden dus twee vol- en korenmolens op korte afstand van elkaar. Willem Helling overleed in 1863 en werd opgevolgd door zoon Klaas. Die trouwde in 1859 met Harmina Brinks en zij kregen twee kinderen: Jantje in 1860 en Jantiena in 1863. Deze Jantiena Helling zou nog een belangrijke rol spelen bij het behoud van de huidige molen. Klaas Helling overleed in 1865, waarna

De molen van Aalden stond en staat fraai in het landschap aan de rand van Aalden. Op deze ansichtkaart uit de jaren 30 is de molen al jaren buiten bedrijf en vertoont de staart al mankementen (collectie Ton Meesters).

zijn weduwe Harmina Brinks het bedrijf met molenaarsknechten voortzette. In mei 1866 kwam Willem Nijs op de molen werken. Hij was een boerenzoon uit Sleen, die zich bekwaamd had in het molenaarsvak. In 1868 trouwde Willem Nijs met zijn bazin en eigenaresse van de molen Harmina Brinks. In 1890 sloeg het noodlot toe. Op donderdagavond 17 juli rond 9.00 uur sloeg de bliksem in de molen met brand tot gevolg. De molen die geheel in de as werd gelegd was tegen brandschade verzekerd. Overigens heeft het onweer op die dag over het hele land schade aangericht en ook aan een aantal andere molens. Zo ging de koren-molen van Harskamp in vlammen op.

Tweedehands

Willem Nijs zat niet bij de pakken neer, maar ging meteen op zoek naar een vervangende molen. Binnen een maand had hij al een andere molen gekocht. De *Provinciale Drentsche en Asser Courant* berichtte er op 16 augustus over:

Zweeloo, 14 Aug. De heer W. Nijs te Aalden, eigenaar van den windkoren-

*molen aldaar, welke molen bij het onwe-
der van 17 Juli jl. door den bliksem is
getroffen en afbrandde, heeft te Zaan-
dam een molen op afbraak gekocht, die
naar hier vervoerd zal worden. De heer
J. Vliegghuis, molenmaker te Borger, on-
der wiens leiding de afbraak van den
molen te Zaandam zal plaats hebben,
is gister derwaarts vertrokken. De her-
bouw van dien molen zal te Aalden zoo
spoedig mogelijk plaats hebben.*

Dit bericht bevestigt dat er een twee-
dehands molen bij de herbouw ge-
bruikt werd en geeft bovendien de
plaats van herkomst aan: Zaandam.
De molenmaker die de herbouw
uitvoerde, was dus Jan Vliegghuis uit
Borger. In diverse publicaties wordt
Lucas Reinds uit Beilen vermeld als
de bouwer van de molen. Op basis van
dit bericht zou dat stukje geschiedenis
dus herschreven moeten worden.

De Veering

Jan Vliegghuis vertrok dus in augustus
1890 naar Zaandam om daar zelf een
molen af te breken. Welke molen zou
dat geweest kunnen zijn?

In 1890 is er in Zaandam maar een
achtkante molen door afbraak ver-
dwenen. Dat was oliemolen De Veering,
waarvan bekend is dat hij in augus-
tus van dat jaar gesloopt werd. Dat
past precies bij de gang van zaken
zoals vermeld in het krantenbericht.
Bovendien werd in september 1890
de verkoop aangekondigd van de in-
ventaris van den gesloopten oliemolen
"De Veering", als: Stampers, Heien, enz.
Ook dat klopt met de suggestie dat
De Veering naar Aalden is verplaatst,
want voor de herbouw als koren-molen
was de oliemolensinventaris natuurlijk
overbodig.

Veering is een oude Zaanse benaming
voor stier en de molen dankte zijn
naam aan buurmolen De Koe, even-
eens een oliemolen. De oudste ver-
melding van De Veering is uit 1663
toen de molen verkocht werd. In de
nacht van 15 op 16 september 1886
ging de dan als doppenmolen in ge-
bruik zijnde Koe door brand geheel
verloren. In doppenmolens werden
bijvoorbeeld koffiedoppen fijngema-
len tot meel om als veevoer dienst te

Oliemolens De Veering en De Koe (op de achtergrond) omstreeks 1885. De Koe werd in 1883 ingericht als doppenmolen. Doppen malen was nogal brandgevaarlijk en dat zou de molen in 1886 fataal worden (collectie Rijksmuseum, objectnummer RP-F-2005-20-7).

doen. Dankzij de gunstige windrichting bleef De Veering gespaard. Toch was het einde van De Veering niet ver weg meer, want per 1 mei 1890 was de molen niet langer verzekerd in het olieslagerscontract. Aangenomen mag worden dat de molen toen buiten bedrijf is gesteld. In augustus van dat jaar zou de sloop volgen.

Voor wie bekend is in Zaandam: de molen stond ter hoogte van de huidige Koningin Julianaweg, precies voor de ingang van het Zaans Medisch Centrum.

► Oliemolen De Veering omstreeks 1885. Aan het houten schot rechts en de plank links is af te lezen dat de molen waarschijnlijk gebouwd werd als enkelwerksoliemolen zonder stenen en later verbouwd werd tot dubbelwerksoliemolen. Beide zijn typische aanpassingen aan het lijf voor een oliemolen, waarvan de romp te klein is voor het dubbele oliewerk en de kantstenen. Achter de plank links kon de buitenste hei zich bewegen, achter het schot rechts was extra ruimte voor het steenwiel als deze uit zijn werk stond. Dit soort aanpassingen kwam bij meer oliemolens voor, maar is nu nergens meer te vinden (collectie Rijksmuseum, objectnummer RP-F-2005-20-5)

Openbare Vrijwillige Verkoop
te Zaandam, op de Slooperswerf bij het perceel F 108, Westzijde op **Vrijdag 3 October 1890**, des morgens ten 10 ure, ten overstaan van den Deurwaarder **A. J. C. VAN DALSUM**,
OM CONTANT GELD,
van;
eene belangrijke partij
MOLEN-AFBRAAK,
bestaande in: zware Bintbalken, mooie lange Ribben, Schoeiingplanken, Vloeren Zolderdeelen, eiken en grenen Platen, waaronder van 3 duim dikte en 20 à 30 voet lengte; voorts de **INVENTARIS** van den gesloopten oliemolen „de Veering”, als: Stampers, Heien, enz. en eindelijk eene groote hoeveelheid
eiken en grenen Brandhout,
beneven **3 open Vletten met haak en boom**, groot 4, 5 en 6 ton.
Alles daags vóór de veiling op bovengemelden werf gekaveld en genummerd te bezichtigen.

In september 1890 werd de verkoop aangekondigd van de oliemoleninventaris van De Veering. Advertentie uit De Zaanlander van 27 september 1890.

Op 3 mei 1942 vierde Piet Roos (1870-1963) zijn 60-jarig molenaarschap. Hij begon in 1882 op 12-jarige leeftijd als pletjongen op oliemolen De Veering, waar zijn vader blokmaalter was. Daar bleef hij werkzaam tot de molen in mei 1890 buiten gebruik werd gesteld. Hij behoorde dus tot de laatste ploeg molenaars, die met De Veering gemalen heeft. Na op diverse andere oliemolens gewerkt te hebben, werd hij in 1922 eigenaar van oliemolen De Koperslager te Zaandijk, waar ook deze foto genomen is (collectie De Zaanse Molen).

Herbouw

De herbouw van het Zaanse achtkant in Aalden moet nog in hetzelfde jaar grotendeels voltooid zijn, want op het rietdek was het jaartal 1890 aangebracht. Overigens maakte Willem Nijs van de nood nog een deugd. Hij richtte zich tot de inspecteur der Directe Belastingen in Groningen met het verzoek tot ontheffing van de grondbelasting voor de rest van het jaar 1890 omdat de molen was afgebrand. De belastingdienst honoreerde dit verzoek, zodat Nijs een vermindering op de verschuldigde grondbelasting kreeg van maar liefst f 1,25. In Aalden werd het achtkant op belt-hoogte geplaatst en omgeven door circa 2 meter hoge veldmuren. De uitbrekers werden hierop aangepast, waardoor het postuur van de molen forser werd dan in zijn Zaanse periode. Meegekomen uit de Zaan en gehandhaafd in Aalden zijn de middelbalk, stutvang, vangbalk met beugel en duim en de broek. De broek is een houten constructie die de achterwaartse druk van de bovenas niet alleen op de penbalk, maar ook op de korte spruit of achterbalk overbrengt. Al deze details verraden ook een Zaanse herkomst. Op oude afbeeldingen is te zien dat het achterkeuvelens het typisch Zaanse model had. Verder waren klossen aangebracht op de lange schoren, die onder tegen de middelbalk steunden. Die klossen kwamen algemeen voor in de Zaanstreek en De Veering had ze ook. De molen werd als korenmolen herbouwd. De functie van volmolen was ten tijde van de brand al niet meer aanwezig. De andere molen van Aalden was trouwens de laatste Drentse volmolen totdat in 1889 de vollerij uit de molen werd verwijderd. Willem Nijs heeft niet lang met zijn nieuwe molen gewerkt. Hij overleed in 1896. Zijn weduwe overleed een jaar na hem. Jantiena Helling bleef in het huis bij de molen wonen, samen met haar halfzus Klazina Nijs. Bij de boedelscheiding in 1899 kreeg Jantiena de molen met erf toebedeeld. Zij zette niet zelf het molenaarsbedrijf voort, maar verhuurde de molen. In 1908 trouwde ze met haar neef Hendrik Brinks, die in Duitsland woonde, en vertrok ze uit Aalden.

Stilstand

Het jaar 1917 markeerde een keerpunt in de Aalder molengeschiedenis. In

Het achterkeuvelens van de molen van Aalden naast dat van De Veering. Er zitten tientallen jaren tussen beide opnames, maar de vorm is identiek gebleven.

In de kap zijn nog Zaanse kenmerken terug te vinden: links de vangbalk met beugel en duim, rechtsboven de stutvang en rechtsonder de broek (foto's Erwin Esselink, 9 oktober 2021).

Jantiena Helling was van 1899 tot haar dood in 1949 eigenaresse van de molen. Aan haar is het te danken dat de molen nog bestaat. De foto werd waarschijnlijk kort na 1900 gemaakt (collectie Historische Vereniging Zweeloo).

*De vervallen molen in april 1950 kort
voor de restauratie (foto W.O. Bakker,
collectie Ton Meesters).*

De laatste pachter-molenaar Jan Hoving betuigt zijn tevredenheid over de molenzeilen, die door de firma Cohen & Co te Arnhem geleverd waren. Advertentie uit de Molenaar van 22 september 1915.

dat jaar werd namelijk de reeds bestaande stoomzuivelfabriek uit 1892 vervangen door nieuwbouw, waaraan tevens een maalderij werd toegevoegd. Het geheel kreeg de naam Coöperatieve Stoomzuivelfabriek en Korenmalerij "Zweeloo". Omdat vrijwel alle boeren lid waren van de coöperatie en voortaan daar hun graan lieten malen, hadden de beide molenaars van Aalden geen bestaan meer. Jan Hoving die de molen al vele jaren huurde van Jantiena Helling stopte noodgedwongen zijn bedrijf in 1918. Sindsdien is de molen buiten bedrijf. Jan sloeg een paar jaar later een geheel andere weg in en werd gemeenteontvanger bij de gemeente Zweeloo.

De andere korenmolen van Aalden van Casper Pauw kwam ook stil te staan en werd in 1922 gesloopt. In oktober 1924 bereikte de dan nog jonge Vereniging De Hollandsche Molen een brief van de burgemeester van Zweeloo, waarin hij meldde dat de molen van Aalden al zes jaar stil stond en voor afbraak verkocht zou worden. Zover kwam het gelukkig niet. Sterker nog, in 1929 werd de molen zelfs nog opgeknapt. Ook in 1939 werd er weer onderhoud aan de molen uitgevoerd, en wel door molenmaker Willem Wiertsema uit het nabijgelegen Schoonoord. Hij was een telg uit het bekende Groninger molenmakersgeslacht, zoals zijn naam al deed vermoeden. Het is wel duidelijk dat Jantiena het niet over haar hart kon verkrijgen om de molen te laten afbreken, die inclusief voorgangers al twee eeuwen in familiebezit was. Achteraf beschouwd was zij haar tijd ver vooruit in haar streven een buiten gebruik zijnde molen in stand te houden.

Eind 1949 overleed Jantiena Brinks-Helling op 86-jarige leeftijd in Dalen. Ondanks haar jarenlange inzet was de molen aan een grote restauratie toe. Het rietdek en staart verkeerden in een slechte staat. Van de buitenro-

was in 1946 een eind afgebroken net buiten de askop. Het overgebleven eind bleef horizontaal staan; een merkwaardig gezicht.

Restauratie

Om het behoud op langere termijn te waarborgen, besloten de erfgenamen de eerdergenoemde Coöperatieve

Stoomzuivelfabriek en Korenmalerij "Zweeloo" te benaderen met de vraag de molen als geschenk te aanvaarden. Dat was een opmerkelijke zet, omdat de korenmalerij ruim 30 jaar eerder het einde van de werkende molen betekende. Ondertussen waren de tijden veranderd en de coöperatie ging akkoord, ook met de door de erfgenamen

Molenmakers Vliegghuis

De molenmakers Roelof (1824-1896) en Jan Vliegghuis (1859-1933), vader en zoon, waren een begrip in de Drentse molenwereld. Roelof werd in 1824 in Rolde geboren. Zijn vader Jan Roelofs Vliegghuis was arbeider, later koopman. Roelof ging als timmermans knecht in de leer bij molenmaker Jan Nijmeijer te Ees bij Borger. Hij trouwde in 1858 in Borger en vestigde zich daar als zelfstandig molenmaker. In de loop der jaren heeft hij meer dan 20 molens helpen bouwen, waaronder in 1859 de korenmolen van Eext (herbouwen na brand) en in hetzelfde jaar de molen van Wolthuis te Nieuw-Buinen. In 1862 volgde de korenmolen van Drouwen. Zoon Jan trad in de voetsporen van zijn vader en kwam bij hem in de zaak. In 1888 staken ze samen een nieuwe houten as in de molen van Prins en Rosing in Borger, maar al een jaar later braken ze dezelfde molen af om deze vervolgens te herbouwen aan de Westeneschersteeg te Emmen. Daar was eerder de molen van Hovenkamp afgebrand. In 1890 volgde dus de herbouw van de korenmolen te Aalden, waarbij Jan zelf de molen in Zaandam afgebroken heeft. In 1896 bracht Jan Vliegghuis zelfzwichting aan op de binnenroede van de molen van Beins te Borger, mogelijk was dat de eerste in Drenthe. En in 1898 maakte Jan het bestek voor de herbouw van de molen van Brands te Rolde.

Wanneer de molenmakers Vliegghuis in de krant ter sprake kwamen werd er steeds vol lof over hun werk gesproken. Wat er over de bouw van de molen van Wolthuis in Nieuw-Buinen geschreven werd kan als exemplarisch voor al hun werk beschouwd worden: *Alle eer dan ook daarvoor aan den mr. Molenmaker R. Vliegghuis van Borger die ten allen tijde steeds alles met de uiterste zorg, ijver en voorzigtigheid regelde en bestuurde.*

In 1896 bracht Jan Vliegghuis zelfzwichting aan op de binnenroede van de molen van Beins te Borger naar ontwerp van de molenmakers Wiertsema uit Sappemeer. Detail van een prentbriefkaart die amateurfotograaf Thöne uit Nieuw-Buinen in 1916 stuurde aan molenaar Snater, sinds 1907 eigenaar van deze molen. Overigens werd de zelfzwichting later weer vervangen door oud-Hollandse ophekking (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

► Bij de herbouw in 1890 werd dat jaartal op het rietdek aangebracht. Sinds de restauratie van 1952 staat er 1891, hetgeen onjuist is. Op deze foto is de klos zichtbaar, die aangebracht op de lange schoor onder tegen de middelbalk steunt. Dat kwam in de Zaanstreek algemeen voor (collectie Ton Meesters).

gestelde voorwaarde dat de molen de naam zou krijgen van de laatste eigenaresse. Sindsdien heet de molen dus Jantina Hellingmolen. De schrijfwijze is eigenlijk niet correct, omdat in de geboortecte als voornaam Jantiena wordt vermeld. De naam werd aangebracht op een bord dat aan een veldmuur bevestigd was.

In 1950 werd een molencomité opgericht onder voorzitterschap van de burgemeester van Zweeloo met het doel geld bijeen te brengen voor de restauratie. Hoewel nog niet het volledige bedrag binnen was, werd in maart 1952 met de restauratie begonnen door de molenmakers Roemeling en Hassing uit Scheemda. Van de afgebroken molen van de polder de Bolderij te Noordbroeksterhamrik werden onder andere de roeden en de staart met spruiten en schoren hergebruikt. Kap en romp kregen een nieuw rietdek en zo stond de molen er na een half jaar weer piekfijn bij. De roeden kregen stroomlijnneuzen, maar kikkers en klampen ontbraken, zodat het gebruik van zeilen in de praktijk niet goed mogelijk was. Ook waren de tussenzoomlatten aan de voorzijde van het hekwerk aangebracht in plaats van aan de achterzijde. Het waarom hiervan is niet duidelijk. Roemeling was in die tijd al een ervaren molenmaker, die toch wel wist hoe het hoorde. Het was blijkbaar niet de bedoeling dat er ooit weer met zeil gedraaid zou worden.

Het jaartal 1890 dat op het oude rietdek was aangebracht werd bij de vernieuwing gewijzigd in 1891. Het waarom is niet duidelijk want zoals eerder aangegeven moet de herbouw (grotendeels) in 1890 voltooid zijn.

► Op 11 juli 1953 werd de molen na 35 jaar stilstand en een grote restauratie weer feestelijk in gebruik gesteld door de commissaris van de Koning in Drenthe mr. J. Cramer. Daarbij werd ook de naam onthuld van de tot dusver naamloze molen: 'Jantina Hellingmolen' (foto W.O. Bakker, collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

◀ Op 29 september 1981 werden de nieuwe kap geplaatst en ook de nieuwe roeden gestoken. Links molenmaker Cor Molema van molenmakersbedrijf Roemeling en Molema uit Scheemda, die de restauratie uitvoerde (foto Gerrit Oosterveen, collectie Drents Archief nr. MZ13401010111).

Op 11 juli 1953 werd de molen feestelijk in gebruik gesteld. Er was ook een molenaar beschikbaar in de persoon van Willem Nijhoving (1890-1969). Hij was in 1917 aangesteld in de functie van eerste molenaar op de coöperatieve korenmalen, maar hij had in de jaren 1909-1910 nog bij Jan Hoving op de molen gewerkt. Na 43 jaar was hij er weer terug. De molen draaide weer regelmatig, maar hoewel de molen maalvaardig hersteld was, werd er om eerder genoemde reden niet meer gemalen.

Opnieuw herstel

In 1978 nam de gemeente Zweeloo de molen over van de coöperatie. Ondertussen was de molen weer aan een nieuwe restauratie toe. In 1981 vernieuwden de molenmakers Roemeling en Molema uit Scheemda de kap en de roeden. Het gevluht werd weer oud-Hollands opgehekt. Vanaf toen was het ook weer mogelijk om met zeilen te werken. Het bord met de naam Jantina Hellingmolen werd verwijderd en in plaats daarvan werd de naam nu op de baard aangebracht met het jaar 1891. Op 25 maart 1983 werd de molen feestelijk geopend. Ondertussen was in 1979 de vereniging Vrienden van de Aeldermeul opgericht, die zich bezig houdt met het beheer van de molen en alles wat daarbij komt kijken. Hoogepunt was de viering van het eeuwfeest in 1991. Als blijk van waardering werd de jaarprijs van het Molengiftenfonds voor Vernuft en Volharding in 1994 onder andere toegekend aan deze vereniging. Tegenwoordig telt de vereniging meer dan 800 leden en dat is veel voor zo'n kleine gemeenschap. In 1998 ging de gemeente Zweeloo op in de gemeente Coevorden en de molen werd dus eigendom van die gemeente.

◀ Aan de molen is goed te zien dat Groninger molenmakers aan de molen hebben gewerkt: dubbel uitgevoerde deuren, kistramen met een verticale spijl, een grote kap en zandlopers op het achterkeuvelens (foto Erwin Esselink, 10 oktober 2021).

Op 1 december 2018 werd Stichting Het Drentse Landschap eigenaar. De afgelopen jaren werden kleine en grote reparaties uitgevoerd. In 2006 werd het riet van kap en achtkant na ruim 50 jaar vernieuwd en ook werden er nieuwe kistramen aangebracht. In 2010 werd door molenmaker Molema het gevlucht opnieuw opgehekt, de staartbalk vervangen en de vloer van de maalzolder geheel vernieuwd.

Noordelijke kenmerken

Voor de restauratie van 1952 was de Zaanse kap nog steeds herkenbaar, maar restauraties en onderhoud door Groninger molenmakers in de afgelopen 70 jaar hebben onmiskenbaar het uiterlijk van de molen veranderd. Bij de restauratie van 1952 werden meer en grotere kistramen geplaatst met in het midden een verticale spijl. De deuren naar de belt werden als dubbele deuren uitgevoerd. De hek- en zoomlatten werden wit geverfd zoals in Groningen wel meer gebeurde. Bij de restauratie van 1981 werd de kap vrijwel geheel vernieuwd en

In 2010 werd de vloer van de maalzolder vernieuwd. Een oude balk bleef bewaard en werd opgehangen onder de nieuwe vloer. Zo te zien gaat het hier om een achtkantstijl (foto Erwin Esselink, 9 oktober 2021).

vergroot en op het achterkeuvelens werden zandlopers geschilderd. Verder werd wit de overheersende kleur. Van een afstand beschouwd is er niets

meer dat aan een Zaanse verleden doet denken. Alleen een kenner zal de combinatie middelbalk en broekbalken (aan weerszijden van de staartbalk, onder tegen de korte spruit) als Zaanse herkennen. Toch bleven in de kap de Zaanse kenmerken als stutvang, vangbalk met duim en de broek gehandhaafd.

De molen nu

Vanwege de slechte staat werd in 2010 de vloer van de maalzolder geheel vernieuwd, waarbij een oude balk bewaard bleef. Deze werd onder tegen de vloer opgehangen. Zo te zien is het een oude achtkantstijl en dat doet vermoeden dat er een heel achtkant in de vloer verwerkt zat. Ik vrees dat de oude vloer destijds ongedocumenteerd is afgevoerd. Ondanks vernieuwingen is in de molen nog steeds veel hergebruikt hout te vinden, waaronder ook hout met brandsporen. Verder maakt het spoorwiel een zeer oude indruk. Mogelijk is dit nog een oud steenwiel uit oliemolen De Veering. Dankzij de goede zorgen van de ei-

Op deze foto uit juli 1941 is de Zaanse vorm van de kap nog goed herkenbaar (foto W.O. Bakker, collectie Ton Meesters).

In de molen is her en der nog hout met brandsporen te vinden, mogelijk afkomstig van de verbrande voorganger (foto Erwin Esselink, 9 oktober 2021).

Het spoorwiel maakt een zeer oude indruk. Zou dit een voormalig steenwiel van de oliemolen zijn? (foto Erwin Esselink, 9 oktober 2021).

genaar Stichting Het Drentse Landschap en de vereniging Vrienden van de Aeldermeul verkeert de molen in een goede staat. Een ploeg van vrijwillig molenaars stelt de molen regelmatig in werking. Zonder de vastberadenheid van Jantiena Helling, waardoor de molen de magere jaren van het molenbehoud overleefde, zou de molen er niet meer geweest zijn.

Conclusie

Door het combineren van historische gegevens uit diverse bronnen hebben we kunnen achterhalen dat de Drentse molen in Aalden een Zaanse oorsprong heeft. In de zomer van 1890 werd in Zaandam oliemolen De Veering afgebroken en nog in hetzelfde jaar in Aalden herbouwd na de brand van een voorganger. Het Zaanse

verleden is in de molen nog terug te vinden in allerlei details. Inmiddels heeft de molen een Groninger uitstraling gekregen door herstellingen en veranderingen door molenmakers uit die provincie. Een grondig bouwhistorisch onderzoek naar de nog resterende onderdelen en bouwgeschiedenis van deze molen zou nog meer interessante informatie kunnen opleveren. ○

Eigenaar Stichting Het Drentse Landschap en de vereniging Vrienden van de Aeldermeul zorgen goed voor de molen, die ook regelmatig in werking wordt gesteld (foto Erwin Esselink, 9 oktober 2021).

Claude Monet in Zaandam

Ron Couwenhoven

In de zomer van 1871 verbleef de Franse schilder Claude Monet enige tijd in Zaandam. Naar zijn werk uit die periode en het verblijf zelf is 150 jaar later uitgebreid onderzoek gedaan door mij en kunsthistoricus Henk Heijnen. De nieuwe inzichten werden gepubliceerd in het boek *Claude Monet in Zaandam*. Onderstaand artikel belicht zijn molenschilderijen en schilders die in zijn voetsporen traden.

Aankoop schilderijen

In 2001 kocht het Van Gogh Museum in Amsterdam het schilderij *Molens in het Westzijderveld* dat in de zomer van 1871 door Claude Monet werd geschilderd. De Franse kunstschilder was toen 31 jaar en internationaal nog onbekend, maar zo'n vijftien jaar later was hij de snel rijzende ster van cultureel Frankrijk. Het impressionisme, waarvan Monet een van de bekendste vertegenwoordigers is, werd een

kunststroming die wereldwijd erkenning kreeg. Monet groeide uit tot de belangrijkste kunstschilder van Frankrijk. Hij arriveerde op 2 juni 1871 met zijn vrouw Camille Doncieux en zijn driejarige zoontje Jean met de stoomboot *De Prins van Oranje* in Zaandam, nadat hij 's ochtends vroeg met een nachtboot uit Londen in Rotterdam was gearriveerd.

Monet zou vier maanden in Zaandam blijven. In die maanden schilderde hij 25 doeken, waaronder het portret van Guurtje van de Stadt, de 16-jarige dochter van de net overleden hout-handelaar en houtzager Jan van de Stadt, en twaalf molenschilderijen. Daarvan was *Molens in het Westzijderveld* een van de topstukken.

Het Zaanse doek bevond zich in de collectie van de Amerikaanse verzamelaar William Kelly Simpson en het werd samen met *Gezicht op de Prins*

Hendrikkade en de Kromme Waal, dat Monet in 1874 maakte, in 2001 aangekocht door het Van Gogh Museum met steun van een aantal vooraanstaande fondsen voor liefst f 12.000.000. Staatssecretaris Van der Ploeg van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen schreef op 21 februari 2001 in een bericht aan de Tweede Kamer: *Met de verwerving van deze schilderijen van Monet wordt een lacune in de collectie van het museum en de collectie Nederland opgevuld. Monets werk uit het einde van de jaren zestig en de jaren zeventig van de 19e eeuw is zwak vertegenwoordigd in de Nederlandse collecties. Daarnaast passen de twee werken uitstekend in de al bestaande collectie Monets in het Van Gogh Museum.*

Over de aankoopsom meldde hij: *De totale aankoopprijs is f 12.000.000. Het museum heeft, naast een belangrijke eigen bijdrage, financiële middelen van diverse zijden weten te verwerven. Het*

museum stelt zelf f 6.300.000 beschikbaar, de Mondriaan Stichting draagt f 700.000 bij, het Nationaal Fonds Kunstbezit f 3.000.000, de Vereniging Rembrandt en het VSB Fonds in totaal f 1.000.000. Uiteindelijk ontbrak nog een bedrag van f 1.000.000. Mede op advies van de algemeen directeur van het Instituut Collectie Nederland heb ik besloten een bedrag van f 1.000.000 aan het Van Gogh Museum ter beschikking te stellen.

Molens in het Westzijderveld

De belangrijke kunsthistorische waarde van *Molens in het Westzijderveld* werd door het enorme bedrag overduidelijk aangegeven. Maar wat stond er nu eigenlijk precies op. Molens in het Westzijderveld natuurlijk, maar waar stonden ze en welke molens waren het? Dat was een nooit opgehelderde vraag, terwijl toch in de loop van anderhalve eeuw tal van vooraanstaande kunsthistorici zich over deze kwestie hadden gebogen. Van zijn Zaanse schilderijen waren de locaties van dit schilderij en een tweede doek met paltrokken in het Westzijderveld nooit gevonden.

Het was natuurlijk ook een kernvraag toen ik drie jaar geleden met kunsthistoricus Henk Heijnen, conservator

in het Molenmuseum aan de Zaanse Schans en het Zaanse Museum in Zaandam, begon met het onderzoek voor het boek *Claude Monet in Zaandam*, dat inmiddels is verschenen. Op het schilderij staan acht molens duidelijk afgebeeld, terwijl we op de achtergrond nog de contouren van enkele molens zien.

Fulco Rol, molenaar van oliemolen De Bonte Hen en collectiebeheerder van vereniging De Zaanse Molen, boog zich ook over het vraagstuk. Fulco is een van de voornaamste deskundigen op het onafzienbare gebied van de meer dan 1100 Zaanse molenlocaties. Omdat de molens in het Westzijderveld stonden, ging hij ervan uit dat we met zaagmolens te maken hadden en daarbij viel op dat twee bovenkruiers evenwijdig aan de sloot stonden. Dat was vreemd, want bovenkruierbalkenzagers werden vrijwel altijd haaks op de sloten gebouwd waaraan zij stonden. Zo kwamen de zaagvloeren op het water uit en konden balken naar binnen worden gesleept. De twee exemplaren op het schilderij van Monet vormden uitzonderingen. Er moesten balkenhavens gegraven zijn, zodat de balken daar konden

wateren. Dat was het oeroude systeem om ongewenste stoffen uit het hout te verwijderen. De vlotten lagen soms jaren voor de wal, maar in deze sloot kon dat niet omdat dan de doorvaart te veel zou worden belemmerd.

De kadasterkaart van 1832 die door landmeter Pieter van den Bosch werd gemaakt - de eerste in zijn soort van de westzijde van Zaandam - bracht uitkomst. Peter de Moes uit Hilversum, een van de mannen van de Stichting Molendocumentatie, maakte in 1994 een kopie van deze kaart, waarop hij ook het toen bestaande wegennet aanbracht inclusief de na 1832 gebouwde molens. Op deze kaart werden de twee buitenbeentjes aangetroffen. De situatie was in 1871 nog ongewijzigd. Bovendien diepte Fulco uit het rijke archief van de vereniging een foto op, waarop de brug die Monet pontificaal op zijn schilderij zette en de bovenkruierbalkenzager, rechts van de sloot, stonden. Het ging om de brug achter het Jagerspad - nu de Klokbaai - en Het Vool of Peet Ant (1678 - 1894). Het stond dus vast dat Claude Monet een molenpanorama aan de Vaart of Oude Vaart, zoals hij ook wel werd genoemd, had geschilderd.

Brug achter het Jagerspad met de balkenzager Het Vool of Peet Ant. Rechts paltrok De Groenlandse Visserij, die niet op het schilderij van Monet stond (collectie De Zaanse Molen).

Molens in het Westzijderveld. Na 150 jaar is eindelijk het raadsel opgelost welke molens Monet geschilderd heeft (collectie Van Gogh Museum, Amsterdam).

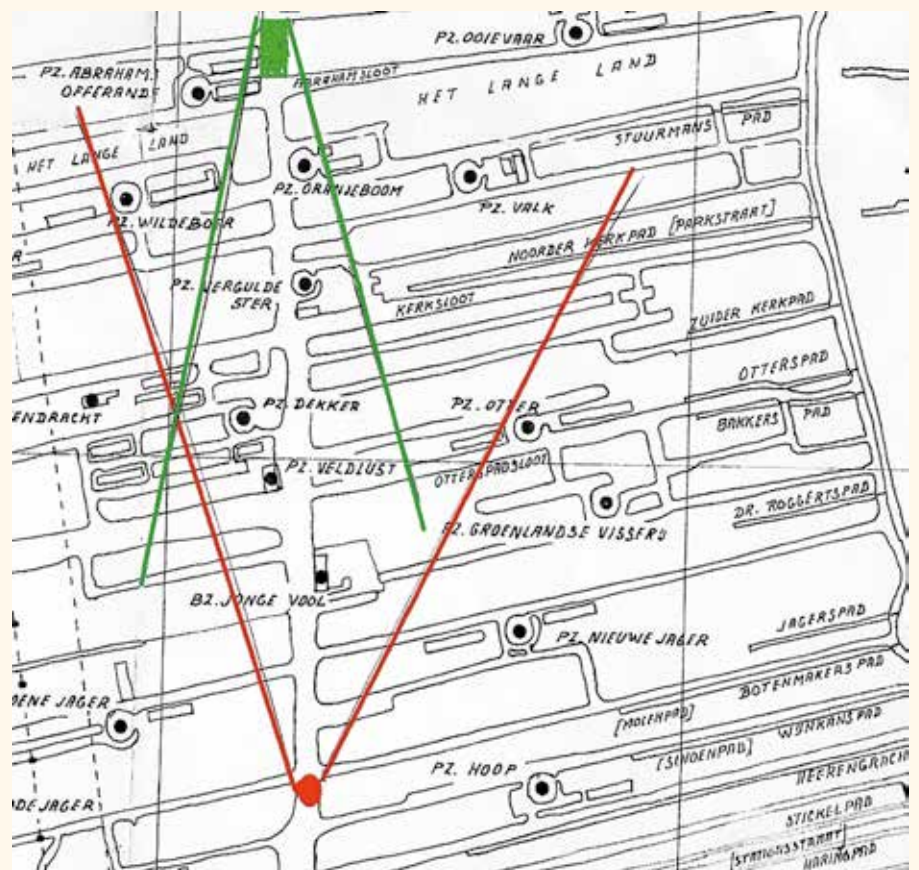
Door zichtlijnen op de kadasterkaart te projecteren kon precies worden vastgesteld welke molens Monet op zijn schilderij had gezet. Het ging om (van links naar rechts) de paltrokken De Wildeboer, De Dekker, Abrahams Offerande en vermoedelijk Het Lusthof. Dan de bovenkruierwagenschotzager De Veldlust. Op de voorgrond rechts de bovenkruierbalkenzager Het Jonge Vool of Peet Ant met daarachter de paltrokken De Valk en De Ooievaar. Onder de brug door zijn de contouren van molens aan en bij de Mallegatsloot in het noorden van het Westzijderveld te zien.

Claude Monet zat in een roeischiut achter het Botenmakerspad, nu de Botenmakerstraat en keek naar het noorden toen hij zijn doek maakte met de molens in de zomerzeilen. Hij schilderde op een bewolkte dag, terwijl de molens op een zuidwestenwind maalden. Hij had een voorliefde voor het werken vanuit een boot. Op die manier slaagde hij er ook in zijn fascinatie voor het altijd veranderende licht op kabbelend water op zijn doeken vast te leggen. De Vaart is hier - in het centrum van Zaandam - nog steeds aanwezig.

Vermoedelijk roeide de Franse kunstschilder nog dezelfde dag een stukje

naar het noorden, draaide zich om en maakte een tweede schilderij aan het eind van de middag, terwijl hij naar het zuiden keek. Zijn bootje lag toen achter het zogenaamde Langeland, waar tegenwoordig de Langestraat net ten zui-

den van de Verkadefabriek loopt. Dit keer schilderde hij duistere paltrokken tegen het vallen van de avond. Waar dit schilderij is gebleven is onbekend. Het bevindt zich in een particuliere collectie. We zien op de voorgrond op de

Kadasterkaart uit 1832 met de zichtlijnen van de twee Westzijderveld-schilderijen van Claude Monet, rood is het eerste schilderij en groen het tweede (collectie Ron Couwenhoven).

Het schilderij dat Monet in het Westzijderveld maakte, terwijl hij achter het Langeland in Zaandam-West in een roeischiut zat (particuliere collectie).

linkeroever de paltrok De Oranjeboom. Daarachter staat De Vergulde Ster. De molen in het midden achter de tweede brug is Het Jonge Vool (dezelfde molen die op het zonnige schilderij rechts op de voorgrond staat). Op de rechteroever staan van links naar rechts De Veldlust (die links op het zonnige schilderij staat), De Dekker en De Groene Jager. Rechts van De Dekker is nog net het wickenkruis van paltrok Het Noordse Bos te zien.

De brug op de voorgrond lag over de Oude Vaart, iets ten zuiden van de molen Abrahams Offerande (niet te zien op dit schilderij, maar wel op zijn zonnige 'broer') en verbond de twee delen van het Langeland.

De locaties van Monet

Het onderzoek voor het boek wees uit dat Claude Monet bij het vinden van de locaties voor zijn schilderijen veel hulp kreeg van de familie Van de Stadt. Op de Westzijderveld-schilderijen zijn vier molens van de grote houthandel van Cornelis Corver Mats afgebeeld. Hij was een zwager van Jan van de Stadt die in 1836 als 21-jarige jongeman als zijn voogd werd aangewezen nadat zijn moeder was overleden. Jan was met Cornelis' zuster Alida getrouwd. Cornelis was toen pas zestien jaar. Oom Jan Carel van Wesseme werd zijn andere voogd. Hij was een van de voornaamste Zaanse kooplieden, wethouder in

Zaandam, en lang lid van de Tweede Kamer. Beide voogden zorgden er voor dat het houtzagersbedrijf van de Weduwe Corver behouden bleef voor de zestienjarige tiener die ook binnen het bedrijf werd opgeleid. Er waren dus zeer nauwe contacten.

Tijdens het verblijf van Monet in Zaandam gaf zijn vrouw Franse les aan zeven meisjes onder wie Guurtje van de Stadt en haar nicht Elisabeth.

Vermoedelijk had de schilder de familie leren kennen in hotel De Beurs waar hij vier maanden woonde. Dit horecabedrijf bij de sluis in Zaandam was een populaire ontmoetingsplaats voor jongeren. Guurtje had vier broers die daar regelmatig kwamen. Net als trouwens Ricus Duyvis, zoon van een Koger olieslager, met wie zij in 1878 zou trouwen, waarbij een feestlied werd opgevoerd waarin Claude Monet ook nog werd genoemd.

Cornelis Corver Mats. Monet schilderde vier zaagmolens van deze houthandelaar (collectie Gemeentearchief Zaanstad).

Houthandelaar Jan van de Stadt. Tijdens zijn verblijf in Zaandam stond Monet in nauw contact met zijn familie (collectie Gemeentearchief Zaanstad).

Opmerkelijk is dat Monet bij vrijwel al zijn molenschilderijen locaties koos die in direct verband met de familie Van de Stadt stonden. Hij schilderde verfmolen De Sluiswachter en vier oliemolens aan de Noordervaldeursloot in Oostzaandam. Twee van deze molens - Het Kaar en De Quack - waren eigendom van oom Jan Carel van Wessem. Op zijn serie van drie doeken van het Westerkattegat - het huidige eiland in de Voorzaan - stond de balkenzager De Bakker, al meer dan een eeuw de familiemolen van Van de Stadt. Monet schilderde ook drie keer verfmolen Het Oosterkattegat bij de Hanenpadsluis aan de Voorzaan. Om dat te kunnen doen moest hij buitendijks land betreden. Uit de boedelbeschrijving van Jan van de Stadt bleek dat vrijwel al dit land zijn eigendom was. Al bijna twee eeuwen was het gebruikelijk dat niemand zonder toestemming iemands land mocht betreden. Dus ongetwijfeld moest Monet goedkeuring hebben van de broers Van de Stadt, die de

De Noordervaldeursloot met v.l.n.r. de oliemolens De Kaver, De Zeef of het Huis te Muiden, De Quack, Het Kaar en verfmolen De Sluiswachter. De molens op de noordoever hebben daar nooit gestaan (particuliere collectie).

directie van het grote bedrijf van hun vader hadden overgenomen.

En dan was er nog het schilderij dat hij maakte van het Weerpad dat

Zaandam met Oostzaan verbond. Monet zette zijn ezel vlak voor de Gouw, de zeer lange sloot die vrijwel vanaf het IJ langs de hele Oostzijde van Zaandam tot aan het Kalf liep en

Het Weerpad tussen Zaandam en Oostzaan. Rechts de industriemolens die er nooit stonden (collectie Walters Art Museum, Baltimore, Verenigde Staten).

Bovenkruier-balkenzager De Jonge Beer, gezien vanaf de Zuidoost bij het Sluispad (foto Jules Hyppolite Queval, collectie Ron Couwenhoven).

trouwens nog steeds loopt. Hij keek naar het oosten en schilderde Oostzaan met korenmolens Het Oostzaner Wapen of De Bok aan de horizon, maar rechts op de voorgrond plaatste

hij twee industriemolens met daarachter de drie watermolens bij het zogenaamde Barndegat en het IJ. Welke molens waren dat? Ze werden nooit gelokaliseerd om de simpele reden dat

daar nooit zaagmolens of andere industriemolens stonden. De Sluispolder was niet toegankelijk voor schepen die molens moesten bevoorraden of er producten moesten afhalen. Claude Monet paste hier een artistieke vrijheid toe: hij plaatste de molens daar om de lege ruimte op de voorgrond van zijn schilderij te vullen, zodat hij meer diepte in zijn schilderij opriep. En dat deed hij niet zo maar. Als hij vanaf zijn standplaats naar het noordoosten keek zag hij vlakbij bovenkruier De Jonge Beer aan de Gouw. Dat was een makkelijk herkenbare molen door zijn schuine stellingpalen onder de stelling en het molenlijf bovenop de schuur. Deze contouren gaf Monet ook aan zijn molen in de Sluispolder, terwijl zijn tweede molen vergelijkbare maar moeilijker te herkennen vormen heeft. En deze Jonge Beer was één van de molens waar de firma Jan van de Stadt mee werkte.

Daarnaast maakte Monet aan de Zaan nog enkele schilderijen van

huizen en luchthuizen (tuinhuizen). Tijdens het onderzoek voor het boek werden Guurtje van de Stadt en haar nicht Elisabeth herkend op een van de schilderijen. Van drie schilderijen kon worden aangetoond dat de familie Van de Stadt eigenaar was van de afgebeelde panden en tuinen of er pal naast woonde. Het waren allemaal aanwijzingen dat Claude Monet en zijn vrouw alle hulp kregen van deze gefortuneerde familie. Hun portretten werden ook teruggevonden in fotoalbums van Guurtje van de Stadt.

Artistieke vrijheden

Opmerkelijk is dat Claude Monets schilderijen allemaal door hem werden meegenomen naar Parijs en dat hij er niet één verkocht, met uitzondering van het portret van Guurtje. Dat hangt nu in het Kröller-Müllermuseum in Otterlo. Het Guurtje-schilderij bleef 115 jaar lang in familiebezit. Waarom verkocht Monet geen enkel schilderij in de Zaanstreek? De impressionistische kunst van Monet met zijn sprekende kleuren en het feit dat hij maling had aan de werkelijkheid, zoals die altijd door schilders exact werd weergegeven, vond nog geen enkele waardering. Guurtjes portret

verdween binnen de familie zelfs jarenlang naar zolder, *omdat het als zeer lelijk werd beschouwd* schreef haar zoon Teeuwis er tientallen jaren later over.

Dat Monet de werkelijkheid naar zijn hand zette als hij dat om artistieke redenen noodzakelijk vond, zoals op het Weerpad-schilderij, bleek op meerdere doeken. Op zijn schilderij van de molens aan de Noordervaldeursloot plaatste hij om dezelfde reden als bij zijn Weerpad-doek twee molens op de noordoever van de sloot, terwijl deze molens daar nooit stonden. We zien een molen bovenop een schuur. Er stond in 1871 wel een molen. Dat was de kleine oliemolen Het Boerke, maar van deze molen stonden het lijf en het onderachtkant naast de schuur. De tweede molen stond er nooit.

Op één van zijn Oosterkattegat-schilderijen ging hij heel ver. De later veel geroemde Monet-methode om meerdere schilderijen van hetzelfde onderwerp - en dat vaak ook op dezelfde dag - te maken, bracht hij in Zaandam al in de praktijk. Onder andere met zijn Westerkattegat-serie waarvan één schilderij inmiddels tot de collectie van het Zaan Museum

behoort. Ook van het Oosterkattegat maakte hij drie schilderijen. Net als van het punt waar de Voorzaan overgaat in het IJ. Daar - op het zuidelijkste punt van de Zuiddijk - maakte hij twee schilderijen, waarop we het brede water van het nog niet ingepolderde IJ zien. Op het eerste doek dat hij schilderde zien we links de contouren van Amsterdam, maar op het tweede doek staat een molen die makkelijk als verfmolen Het Oosterkattegat herkend kan worden, ook omdat Monet daar de masten van de bidders in het vissershaventje bij de molen erop zette. Maar Het Oosterkattegat stond helemaal niet op deze locatie. De molen stond een halve kilometer meer naar het noorden bij de Hanenpadsluis op buitendijks land. Op zijn andere Oosterkattegat-schilderijen schilderde hij ruim water van de Voorzaan bij de molen, terwijl daar slechts een smalle doorgang was zodat er in werkelijkheid veel land te zien was.

Ook op één van zijn twee schilderijen van de Achterzaan paste hij een artistieke aanpassing toe. Hij schilderde eerst de Zaan met links oliemolen De Reus in Koog aan de Zaan en rechts de oliemolen De Jonker en de

De monding van de Voorzaan op het IJ met verfmolen Het Oosterkattegat. De molen stond in werkelijkheid minstens 500 meter naar het noorden (collectie Asmolean Museum, Universiteit van Oxford, Engeland).

De Noordervaldeursloot, olieverfschilderij van Frans Courtens (collectie Zaanse Museum, Zaandam).

paltrok De Juffer aan de Oostzijde in Zaandam. In de achtergrond staan de oliemolen Het Rad van Avontuur en pelmolen De Groeneboer met aan de horizon de molens op het schiereiland de Hemmes bij het Kalf. Maar op een tweede schilderij vanaf dezelfde locatie liet hij de inktzwarte Juffer weg! Zo kreeg hij een kleuriger geheel. Bovendien schilderde hij een aantal huizen en pakhuizen ten zuiden van De Jonker die er zo nooit hebben gestaan. Maar de knallende rode daken en groene bomen op beide doeken zorgen ervoor dat we naar vroege voorlopers van Monets impressionisme kijken.

Meer kunstenaars aan de Zaan

Claude Monet was ongetwijfeld een trendsetter met zijn Zaanse werk. Voor hem zijn bijna geen kunstschilders bekend die in de Zaanstreek aan de slag gingen. Na hem volgden velen zijn voorbeeld. In *Claude Monet in Zaandam* is aan deze talloze kunstenaars zeer ruim aandacht besteed, zodat zo'n 200 molenschilderijen, etsen en gravures in het boek zijn opgenomen. Plaatselijke en buitenlandse

kunstenaars, die de molens zo exact mogelijk probeerden weer te geven, zijn onder andere:

- Frans Mars, oprichter van vereniging De Zaanse Molen en bekendste Zaanse molenschilder;
- Jan Kruijver, kunstschilder en vooral tekenaar die de bijzondere Zaanse architectuur vastlegde;
- Gerrit Mol, molenknecht en tekenaar, die vrijwel alle in de Zaanstreek gebouwde molens in beeld bracht;
- Pieter Couwenhoven Jsz, de laatste grote Zaanse moleneigenaar die zeer veel miniatures van molens tekende en aquarelleerde. Hij werkte in 1922 nog met bekende molens als De Grootvorst en Witte Klok bij de Zaanse Schans en De Koperslager in Zaandijk;
- Frans Courtens, een Belgische kunstschilder die net als Monet de molens aan de Noordervaldeursloot schilderde;
- Joseph Manesse, ook een Belg, die een schilderij van verfmolen Het Oosterkattegat maakte;
- Jan Hillebrand Wijsmuller (1855 – 1925) uit Amsterdam, die Monets

voorbeeld volgde met een schilderij van het Westerkattegat.

Er waren nog talloze anderen, die ook allemaal in het boek worden beschreven en waarvan werk wordt getoond, maar de voornaamste navolgers van de Franse impressionist waren ongetwijfeld:

- Armand Guillaumin (1841-1927) uit Parijs, een vriend van Monet. Hij reisde op zijn advies in 1904 naar de Zaanstreek en maakte daar in elk geval zeventien olieverfschilderijen die tot nu toe bijna allemaal onbekend waren;
- James Whistler (1834 - 1903), een Amerikaan die zich eerst in Parijs vestigde en later in Londen. Hij was ook een vriend van Monet en maakte etsen in de Zaanstreek.

De schilderijen van Armand Guillaumin

Armand Guillaumin behoorde net als Monet tot de groep impressionisten die voor een revolutie in de Franse schilderkunst zorgden. Hij was ongetwijfeld wat minder getalenteerd dan Monet, waardoor hij niet van zijn

kunst kon leven totdat hij 100.000 francs in de nationale loterij won. Hij zegde gelijk zijn baan bij de gemeente Parijs op en ging reizen. Vincent van Gogh was trouwens een bewonderaar van zijn werk wat wel aangaf dat Guillaumin onder collega's veel waardering vond.

Op advies van Monet ging Armand in 1904 naar de Zaanstreek. Over zijn verblijf daar is niets bekend, maar uit de schilderijen die hij maakte blijkt dat hij vrijwel steeds op een steiger zat, achter de herberg De Waakzaamheid op de noordoever van de Koger sluis zodat hij daar ook wel zal hebben gelogeerd. Vrijwel steeds schilderde hij de molens op het schiereiland de Hemmes, recht tegenover De Waakzaamheid. De schilderijen bevinden zich meestal onder de titels *Moulin en Hollande* in depots van Franse musea als het bekende Musée d'Orsay in Parijs, Le Grand Palais in Nice en Musée Bonnan-Helleu in Bayonne en in een aantal onbekende particuliere collecties.

Over dit unieke Zaanse werk van Guillaumin bestaat geen documentatie, maar een speurtocht langs de archieven van een groot aantal Franse musea, bij kunsthandelaar Ivo Bouwman in Den Haag en een aantal internationale kunsthandelaren via internet leverde het verrassende aantal van zeventien schilderijen op. De locaties waar de doeken zijn gemaakt, waren bij de eigenaren dus onbekend. Uiteraard was ook niet bekend welke molens erop stonden. Maar na tientallen jaren onderzoek naar Zaanse molens kon ik een groot aantal van deze door Guillaumin geschilderde molens van een naam voorzien. En voor de moeilijke gevallen was er hulp van deskundigen zoals de eerdergenoemde Fulco Rol en Martin Schaap, bestuurslid van vereniging De Zaanse Molen. Guillaumin toonde duidelijke vernieuwingen in zijn werk die in de richting van expressionisme gingen. Dat deed hij met doeken van de oliemolens De Ooievaar, De Windhond of Dunbil aan de Kalverringdijk en twee schilderijen uit de collectie van het Musée Bonnan-Helleu in Bayonne van de molens op de Hemmes. Doeken waarop hij zich niet stoorde aan de bestaande kleuren maar met paars en violet aan de gang ging. Daarmee gaf hij De Ooievaar en De Windhond

Oliemolens De Ooievaar en De Windhond of Dunbil, olieverfschilderij uit 1904 van Armand Guillaumin (collectie La Grand Palais, Nice, Frankrijk).

en het laatste grote molenpanorama in de Zaanstreek een voor die tijd ongekende modernistische uitstraling.

Guillaumin verliet zijn steiger in Koog aan de Zaan maar drie keer. Hij roeide naar de overkant en legde daar de smederij van Jan Kroon op Kalf 64 vast, samen met de molens De Sint Willebrordus, Het Windei en De Zeeman. Ook schilderde hij daar oliemolen De Oranjeboom terwijl hij

op de dijk zat. Ook zette hij zijn ezel neer op het erf van de net afgebroken watermolen Het Leven op de grens met Zanddijk en Wormerveer om de oliemolens De Koperslager en Het Vette Schaap te schilderen. In de deuropening van het oude molenhuis van Het Leven zien we nog watermolenaar Jacob van der Linden staan die nieuwsgierig naar de schilder kijkt. De prijzen van Guillaumins schilderijen liggen momenteel ver beneden

Oliemolens op de Hemmes, v.l.n.r. De Poelsnip, De Zaadzaaijer, De Kogmeeuw, De Zeemeeuw en De Oude Zwan, olieverfschilderij uit 1904 van Armand Guillaumin (collectie Musée Bonnan-Helleu, Bayonne, Frankrijk).

Smederij Jan Kroon, Kalf 64 met de molen De Sint Willebrordus, De Hondeman of Sint Pieter, De Zeeman en Het Windei, olieverfschilderij uit 1904 van Armand Guillaumin (particuliere collectie).

die van Monet, maar voor minder dan € 100.000 zijn ze niet te koop.

James Whistler bezoekt Zaandam

James Abbott Whistler (1834 - 1903) was ook een vriend van Monet. De Amerikaan kwam in 1859 naar Parijs en was in 1871 net als Monet in Londen. De mannen hadden veel bewondering voor elkaars werk. Monet zou in 1887 twee weken bij Whistler in Londen logeren. Twee jaar later

bezocht de Amerikaan Amsterdam. Ongetwijfeld had hij met Monet over zijn Zaanse periode gesproken, maar of dat de aanzet tot Whistlers uitstapje naar Zaandam was is niet bekend. Vermoedelijk verbleef hij er maar één dag, en maakte hij twee etsen. Een van een moleninterieur met zicht op de Hemmes. Dat was een uniek werk, want een vroeger kunstwerk van een moleninterieur is niet bekend. De tweede ets toont een molenpanorama

dat lang aan het Westzijderveld bij Zaandam werd toegeschreven, maar waarvan tijdens het onderzoek voor het boek werd vastgesteld dat Whistler dit ook aan de oostzijde van de Zaan maakte. Als het Westzijderveld te zien zou zijn, hadden er paltrokken op moeten staan. Maar we zien uitsluitend bovenkruiers. Bovendien zeilt een groot schip achter de molens langs. Zo'n groot schip kon alleen op de Zaan varen. Ook hier zien we molens op de Hemmes, maar er kon niet worden vastgesteld welke molens Whistler precies vastlegde. Het sterke vermoeden is dat hij werkte vanuit en bij verfmolen De Sluiswachter aan het Noordervaldeurpad. De molen dus, die achttien jaar eerder door Claude Monet op zijn schilderij van deze sloot werd vastgelegd.

Net als Monet is Whistler een internationaal gewaardeerde kunstenaar. En net als Guillaumin toonde hij aan dat Claude Monet helemaal gelijk had toen hij kort na zijn aankomst in Zaandam aan zijn vriend en collega Camille Pissarro schreef: *Zaandam is buitengewoon opmerkelijk. Huizen en molens in alle kleuren. Er is hier genoeg om een heel leven te schilderen.*

Bron:

Henk Heijnen en Ron Couwenhoven, Claude Monet in Zaandam. Uitgeverij Noord-Holland, 2022. ISBN 978-9490492168.

Voor meer informatie, zie: www.uitgeverij-noord-holland.nl

Molens op de Hemmes en op de achtergrond aan de Kalverringdijk in Zaandam, ets uit 1889 van James Abbott Whistler (particuliere collectie).

● Volkomen. Vertrouwd. Verzekerd.

- In onze **wiekenmakerij** lassen en klinken we molenroeden met kennis en ervaring van meer dan **100** jaar molenmakerij.
- Elke molenroede en wieksysteem is **uniek** en wordt nauwkeurig ontworpen met **aandacht** voor historie en betrouwbaarheid.
- Onze medewerkers en processen zijn gecertificeerd, we passen **100%** NDO lascontrole toe en leveren onze vertrouwde garantie.
- Ga naar **wiekenmakerij.nl** voor betrouwbare roeden en wieken.

WIEKENMAKERIJ VAAGS AALTEN

ONTWERP & PRODUCTIE

550+ **gelaste roeden**

100% **NDO lascontrole**

45+ **geklonken roeden**

100% **betrouwbaar**

www.wiekenmakerij.nl

J. STRAATHOF b.v.

KONSTRUKTIEBEDRIJF
 Horst ten Daallaan 5
 2181 GP Hillegom
 t. (071) 501 82 06

www.straathofkonstruktie.nl

Voor al uw:

- Constructiewerken
- Trappen, hekken, etc.
- Stalen delen t.b.v. molens: roeden, staartbalken, etc.
- Alle voorkomende las- en reparatiewerkzaamheden

Van Lierop houdt uw monument draaiend...

- > HOUTINSECTENBESTRIJDING
- > ZWAMBESTRIJDING
- > HOUTHERSTEL MET EPOXYTECHNIEK
- > VOCHTBESTRIJDING
- > ONDERZOEK
- > ONDERHOUDSABONNEMENTEN

MEER DAN
60
Jaar
ERVARING

Van Lierop

Conserveert & Herstelt Hout | Verdrift Vocht

© 0172 43 35 14

WWW.VANLIEROP.NL

Houtcompagnie BV

ALMENUM

Voor molenrestauraties

Houthandel
Zagerij
Import

EIKEN- EN BILINGA STAMMEN IN VOORRAAD
In te zagen volgens bestek en tekening

Verder:

Iepen • Bolletrie • Steenbeuk • Douglas
Larix • Azobé • Noord Noors Grenen

Kanaalweg 108 • 8861 KJ Harlingen • Tel. 0517 - 41 33 77 • Fax 0517 - 41 48 73 • www.houtcompagnie.nl

Zeilmakerij Zwetsloot

Voor uw molenzeilen en touwwerk op maat

Op ambachtelijke wijze gemaakt, handmatig lijkwerk

Reparaties en nieuw

www.ZeilmakerijZwetsloot.nl
info@zeilmakerijzwetsloot.nl Buitenkaag 0252-544476

'Ons vak zal nooit vergaan'

Geschiedenis van de R.K. Molenaarsbond

St. Victor 1904-1971 (deel 2)

Hans Geerts

In deel 1 van dit artikel in *De nieuwe Molenwereld*, nummer 9, zijn de beginjaren van de R.K. molenaarsbond St. Victor beschreven en waren we aangekomen bij het begin van de jaren 30. In deze periode was er sprake van een wereldwijde economische crisis. De dorpsmolenaars die aangesloten waren bij St. Victor kregen het steeds moeilijker. Mijn oom Victor van Gorp was zeven jaar oud toen zijn vader, molenaar van de molen Koningin Wilhelmina te Dongen, op 24 augustus 1932 's avonds laat vol enthousiasme terugkwam van de eerste *Brabantschen muldersdag* te Oirschot die georganiseerd was door het Bossche diocesane gilde, een onderdeel van de landelijke bond. Het is mijn oom zijn leven lang bijgebleven. Deze muldersdag had een demonstratief karakter en trok landelijke aandacht. Zelfs het Polygoon-bioscoopjournaal was aanwezig met een filmploeg. Deze dag was, achteraf gezien, misschien wel het hoogtepunt in de geschiedenis van de molenaarsbond. De strijd tegen de coöperatieve maalderijen en de *Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond* (N.C.B.) kon echter niet gewonnen worden. Uiteindelijk gingen veel molenaarsbedrijven ten onder. In dit tweede en laatste deel wordt ingegaan op de crisisjaren, de oorlogsjaren en tot slot de nadagen van St. Victor. Na het opgaan van St. Victor in de N.I.M.O. in 1971 was het enige wat nog aan St. Victor herinnerde de gezellige Brabantse carnavalsbals en molenaarsrally's.

Muldersdagen in Oirschot en Den Bosch

De N.C.B. stelde zich in 1931-32 in de strijd met St. Victor hard en onwrikbaar op. Hun standpunt was dat St. Victor het streven naar oprichten van coöperatieve maalderijen door de

C.H.V. niet kon dwarsbomen, zoals men evenmin de totstandkoming van zuivelfabrieken, aan- en verkoopverenigingen en veilingen had kunnen voorkomen. Toename van concurrentie was nu eenmaal onvermijdelijk voor middenstanders. De coöperaties eisten geen monopolie in de handel, de molenaars moesten dat niet doen inzake het malen. Een bespreking in oktober 1931 van de N.C.B., de C.H.V. en St. Victor liep op een mislukking uit. Geestelijk adviseur Bijnen vertegenwoordigde als enige St. Victor en dolf het onderspit. De door St. Victor opgestelde conceptovereenkomst kwam niet eens aan de orde. Na deze bijeenkomst barstte de bom. In *De Molenaar* en in regionale dag- en weekbladen werd de N.C.B. beticht van valse concurrentie en monopolievorming. Hoewel bondsvoorzitter Van der Reijt afstand nam van de meest felle uitlatingen, weigerde de N.C.B. om verder met de molenaars te praten.

Het Bossche diocesane gilde organiseerde op het marktplein in Oirschot op 24 augustus 1932 een *Brabantschen muldersdag* waarbij molenaars en graanhandelaren uit andere provincies ook welkom waren. Een en ander was 'zogenoemd' in verband met het 25-jarig bestaan. Dit was niet juist, het Bossche gilde was - net zoals het Bredase - opgericht in 1904 en niet in 1907. Belangrijker was dat de dag een uiting moest worden van de innerlijke kracht van de molenaars. De organisatie was in handen van 'sociaal adviseur' en propagandist J.C.H.M.W. (Willem) Sassen uit Geertruidenberg. De dag had een demonstratief karakter. Er werden 60.000 exemplaren verspreid van een *Brabantsche Mulderscourant*, met als motto *Vrede, Rust, Orde en Brood*. De belangstelling was overstelpend en de zonovergoten dag werd een groot succes. Een grote stoet

van ongeveer 200 versierde auto's en vrachtwagens trok alom bekijks. Ongeveer 700 personen zaten aan bij een koffietafel. Er werden toespraken gehouden door Van der Reijt, Sassen en plaatselijke hoogwaardigheidsbekleders. De meest felle toespraak kwam van de Vlaming François Wuyts van de maaldersbond te Antwerpen. Hij waarschuwde dat het in België nog veel erger was: de Belgische boerenbond had de middenstand, waaronder de molenaars, kapot gemaakt en dat stond in Nederland ook te gebeuren. Naast de dreiging van het socialisme was er volgens hem een nog veel ergere bedreiging, namelijk die uit eigen kring. Het hogere kerkelijke gezag steunde de boeren en niet de

Jan Coenraad Hubert Marie Wilhelmus (Willem) Sassen, wethouder te Geertruidenberg en propagandist van St. Victor. Hij was leider van het organisatiecomité van de eerste Brabantse muldersdag in 1932. Politiek bewoog hij zich van de Rooms-Katholieke Staatspartij via het Nationaal Front naar de N.S.B. in 1941. Zijn rol binnen St. Victor was omstreken (*Brabantsche Mulderscourant*, augustus 1932).

molenaars. Hij riep op om paraat en strijdvaardig te blijven. Aan het applaus na deze rede scheen haast geen einde te komen. Het gevoel was dat de buitenwereld nu eindelijk wist dat de katholieke molenaars zich niet lieten verslinden door de *vraatzuchtige en niets ontziende N.C.B.*

Tijdens de muldersdag was veel belangstelling van de pers, zelfs van het Polygoon-bioscoopjournaal. Sassen liet voor de filmopname zijn schelle stem nog een keer over het marktplein schallen. Ook werden opnamen gemaakt van een door alle molenaars gezongen lied op de melodie van het Limburgs volkslied *Waar in 't bronsgroen eikenhout*. In dit lied kwam de zin voor: *Ons vak zal nooit vergaan*. De tekst van dit lied was waarschijnlijk geschreven door molenbouwer Van Bussel. De unieke filmopname hiervan is te bekijken op de website van Beeld en Geluid. Na afloop kwam er zelfs een felicitatietelegram van koningin Wilhelmina met daarin de mededeling: *U de verzekering te geven dat ook uwe belangen de volle aandacht der koningin hebben*. Ook paus Pius XI betuigde op deze wijze zijn sympathie.

Helaas boterde het niet bij de nationale bond. Van der Reijt schreef in een brief op 11 augustus 1933 het volgende: *Met onze nationale bond gaat het niet goed. Steeds is er wrijving en heb ik mij beijverd die wrijving op te heffen. Kapelaan van de Weygaart* (de opvolger van Soffers als geestelijk adviseur van het Bredase diocesane gilde), *kapelaan Bijnen, Sassen en de heren van het Hanzebureau te Den Haag kunnen het niet goed vinden met elkaar*. Van de Weygaart had in Breda geen goed imago. Op vergaderingen van het gilde kwam hij vaak niet opdagen.

Bestuurslid C.C. van Eerd uit Dinther van het Bossche diocesane gilde had in het voorjaar van 1935 vernomen dat in juli het 750-jarig bestaan van 's-Hertogenbosch groots zou worden gevierd. Hij was van mening dat dit een goede gelegenheid was om een tweede muldersdag te organiseren. Burgemeester

► Versierde auto's van de molenaars tijdens de tweede Brabantse muldersdag op 23 juli 1935 te Den Bosch (Beeldbank Erfgoed 's-Hertogenbosch, fotopersbureau Het Zuiden, nr. 0034039).

Krantenartikel in de Nieuwe Haarlemsche Courant, 26 augustus 1932.

'Still' uit het Polygoon-bioscoopjournaal over de eerste Brabantse muldersdag op 24 augustus 1932 te Oirschot. Willem Sassen (staande) houdt een toespraak. Links van hem zit G.C. van der Zande, erevoorzitter van het organisatiecomité, rechts van hem zitten Frans van der Reijt en kapelaan Bijnen (Beeldbank Beeld en Geluid, Weekjournaal van Polygoon Hollands Nieuws van week 34 uit 1932, 700 Brabantse mulders aan de koffietafel).

Van Lanschot werkte hier graag aan mee. Er was eerst bezwaar vanuit het bestuur dat er geen geld in het laatje was. Tijdens een vergadering in maart werd geld ingezameld en een organisatiecomité met Van Eerd als leider benoemd. Op 23 juli 1935 vond deze muldersdag in Den Bosch plaats. Er was wederom een reclametocht met versierde auto's en vrachtwagens. Het bestuur van St. Victor en diverse gasten werden ontvangen door de burgemeester (zie de groepsfoto van deze personen op en voor het bordes van het stadhuis op bladzijde 63 van *De nieuwe Molenwereld*, nummer 8). Een modelmolen werd door Van der Reijt symbolisch aangeboden als geschenk aan de 'schout' van oud-'s-Hertogenbosch. Ook werd de film *Stoere Werkers* vertoond, toegelicht door Jhr. Mr. F. van Rijckevorsel, bestuurslid van Vereniging De Hollandsche Molen.

Insigne gedragen tijdens de tweede Brabantse muldersdag op 23 juli 1935 (collectie familie Van Gorp te Dongen).

Bestuurscrisis en reorganisatie

De concurrentiestrijd nam tijdens de crisisjaren in alle hevigheid toe waarbij het van kwaad tot erger ging. Het maalloon daalde tot 30 cent per 100 kilogram. Met zulke prijzen was geen droog brood meer te verdienen voor veel molenaars. Veel loonmaalterijen gingen financieel ten onder en windmolens kwamen tot stilstand en verval. Veel molenaarsgezinnen verkeerden in financiële ellende. Uiteindelijk bleef een kern van molenaars over die het roer omgooiden. Om te overleven gingen zij zich steeds meer richten op nieuwe markten, zoals handel in kunstmest en mengvoederfabricage. De ontevredenheid onder de leden over het functioneren van het landelijk bestuur nam in deze periode toe. Ondanks het succes van de muldersdagen bleven zichtbare resultaten uit. De kritiek nam toe en de leden vroe-

Deze modelmolen (een achtkant met achtkante houten onderbouw) werd vertoond tijdens de tweede Brabantse muldersdag op 23 juli 1935. Dit model is gebouwd door Cools uit Vlijmen met hulp van oud-molenmaker Van Aspert uit Heeswijk. Het model was gebaseerd op de molen van organisator C. van Eerd uit Dinther. Na 1949 verkocht Van Eerd deze molen aan auto-importeur Louwman die de molen een plaats gaf in het Dierenpark Wassenaar (prentbriefkaart collectie Ton Meesters).

Landelijk voorzitter Frans van der Reijt (met sigaar) op de balie van de modelmolen tijdens de tweede Brabantse muldersdag op 23 juli 1935. De 'schout' van oud-'s-Hertogenbosch kreeg de molen aangeboden als blijk van dank voor de gastvrijheid (Beeldbank Erfgoed 's-Hertogenbosch, foto A.C. Verhees, nr. 0078740).

gen zich steeds vaker af wat het nut was van de landelijke bond. Oorzaak van de problemen was dat het aantal katholiek georganiseerde molenaars niet groot genoeg was. Dit was waarschijnlijk weer te wijten aan het *individualistische* karakter van veel molenaars. Hierdoor waren echter de contributie-opbrengsten te laag om als landelijke bond daadwerkelijk een vuist te kunnen maken. De bond had niet de beschikking over een goed gevulde 'oorlogskas' wat een ernstige belemmering vormde voor intense activiteiten. Nadeel was verder dat de geestelijkheid intern verdeeld was en kampte met tegenstrijdige loyaliteiten. De molenaars klaagden dat veel pastoors de boeren probeerden te bewegen alleen maar zaken te doen met de coöperaties. Uiteindelijk waren voor de bisdommen de belangen van de boeren en de *miljoeneninstelling* C.H.V. overheersend. Sommige molenaars keerden zich teleurgesteld af van het geloof en vestigden hun hoop op nieuwe politieke stromingen.

Intussen raakten binnen de gelederen van St. Victor de gemoederen steeds meer verhit waardoor de interne strubbelingen toenamen. De fascistisch gezinde Sassen was - gesteund door de Vlaams-nationalistische Wuyts - met persoonlijke aanvallen steeds hatelijker en venijniger geworden in zijn polemieken richting de N.C.B. Dit werd het bestuur te gortig. Zij besloot in februari 1935 om zich van hem te distantiëren via een persbericht. Van der Reijt trad onder onduidelijke omstandigheden eind 1935 af. Hij bleef erevoorzitter tot aan zijn dood in 1956. Een nieuwe voorzitter (waarvan de naam niet bekend is) trad kort na zijn aantreden weer af. In mei 1936 werd tijdens een vergadering van het Bossche gilde duidelijker wat er speelde. Het landelijk bestuur had partij moeten kiezen tegen de houding van het kerkelijk gezag en had dat uiteindelijk niet aangedurfd. Dit waarschijnlijk tot frustratie van scherpshijper Sassen. In september 1936 werd door een anoniem lid in *De Molenaar* geconstateerd dat St. Victor door geloofsgenoten zo lang wordt gemarteld dat ze er langzaam aan doodbloeden. Kort hierna trad ook geestelijk adviseur Bijnen af. Hij zat in een moeilijke positie: hij was niet alleen geestelijk adviseur van St. Victor, maar óók van de boerenbond te Eersel.

No. 105 **St. Victor** 1946 **R**
 NATIONALE KATHOLIEKE BOND VAN MOLENAARS, GRAAN-, MEEL- EN KUNSTMESTHANDELAREN
BEWIJS VAN LIDMAATSCHAP
 Voor Firma J. Sommers - Molensbaan 15
 Den Heer Helden
 Gebr. MOLENAAR
 ONTVANGEN de som van 10.80 gulden Amis cts.
 als bijdrage over het jaar 1946, met kosten van invordering.
 le halfjaar te halfjaar
 De Voorzitter, [Signature]
 Fl. 10.80
 Secretariaat: **HEEZE, LEENDERWEG 11**
 Deze Lidmaatschapskaart zal als bewijs van toegang tot de vergadering men gelieve haar dus goed te bewaren.
 Druk Bex, Nuenen.

Lidmaatschapskaart van J. Sommers uit Helden die zijn lidmaatschap opzegde, omdat de Duitsers in 1944 zijn molen hadden opgeblazen en hij waarschijnlijk nooit meer molenaar kon worden (collectie Molenstichting Noord-Brabant, Archief P.H.J. Trouwen).

In een emotionele ingezonden brief in *De Molenaar* van 16 december 1936 van een anonieme R.K. georganiseerde molenaar werd gesteld over de N.C.B.: *zie zoo, we hebben de molenaars tenminste gedemoraliseerd of beter gezegd kapot gemaakt. Middenstanders mogen uitgeroeid worden.* In deze brief werd gesuggereerd dat *koning N.C.B.* een kwalijke rol had in het aftreden van de leidende figuren van St. Victor. Of dit waar is, valt niet meer te achterhalen. Waarschijnlijk lag de oorzaak meer in interne onenigheid over de aanpak van het conflict met de N.C.B. J. ten Velde uit Aalst schreef namelijk in een reactie een week later dat het vertrek van alle sleutelfiguren *in geen enkel opzicht verband houdt met de N.C.B. of de C.H.V., St. Victor sterft aan inwendige verbloeding.* Van der Reijt schreef later in een ingezonden brief in *De Molenaar* op 19 januari 1949 wat cryptisch over deze bestuurscrisis: *Is het verwonderlijk dat enkele voormannen die in de voorste gelederen het heetst van de strijd hebben meegemaakt, door een gekrenkt rechtvaardigheidsgevoel, de kluts kwijtraakten, derailleerden en een verkeerd spoor volgden, met alle funeste gevolgen van dien? Niet te vergoelijken, wel te verklaren.* Hij doelde waarschijnlijk op de afgedankte Sassen die in de oorlog berucht werd als N.S.B.-burgemeester van Veghel en daarvoor gestraft werd met een celstraf van zeven jaar.

Praktisch gezien werd de landelijke bond door deze negatieve ontwikkelingen (tot genoegen van de N.C.B.?) lamgelegd en werden de diocesane gilden weer volledig autonoom. Ook het twee maal per maand verschijnende orgaan *St. Victor* (wat nog maar net bestond, namelijk sinds 5 juni 1935), verscheen niet meer. Meer dan een jaar na het aftreden van Van der Reijt werd van de landelijke bond taal noch teken vernomen. Uiteindelijk werd aangekondigd dat op 19 maart 1937 in Den Bosch een ledenvergadering zou plaatsvinden. Tijdens deze gedenkwaardige vergadering werd de jonge molenaar P.H.J. (Harrie) Trouwen van de molen St. Victor uit Heeze benoemd tot nieuwe landelijk voorzitter. Hij had betoogd dat een organisatie die grotendeels uit kleine molenaars bestond er fout aan zou doen om een groothandelaar of een fabrikant tot voorzitter te kiezen. Hij was naar eigen zeggen een vechtjas en geen diplomaat. Een kleine, kwetsbare groep kon zich volgens hem *geen diplomatie veroorloven.* Hij voerde op energieke wijze een ingrijpende reorganisatie door, waardoor wederom een 'nieuwe' nationale bond ontstond met een meer centrale aansturing en een plattere organisatie. De diocesane gilden werden definitief afgeschaft en er bleef nog maar één onderliggende laag over, namelijk de gewestelijke kringen. Hierdoor won de bond aan

kracht. Geldgebrek bleef echter een probleem. Trouwen besteedde dan ook veel aandacht aan verhoging van het ledenaantal (dat bij zijn aantreden was gedaald naar rond de 400) en nam maatregelen tegen wanbetalers. Ook werden de banden met de Nederlandse R.K. Middenstandsbond weer aangehaald. Om lid te kunnen zijn van St. Victor moest men ook lid zijn van deze bond.

Oorlogsjaren en wederopbouw

In augustus 1939 werd vanwege de dreigende inval van Duitsland in Polen de mobilisatie afgekondigd. De akkerbouw kreeg inleveringsplicht van granen opgelegd. Nieuwe en ongekende gevaren dreigden voor het molenaarsbedrijf, namelijk te worden uitgeschakeld bij de verplichte aanmaak van mengvoeders en het in ontvangst nemen en opslaan van granen die de boeren moesten inleveren. Herhaaldelijk probeerden grote concurrenten alles te centraliseren, maar bondsvoorzitter Trouwen bood met gezag krachtig verzet met als goede argumenten: minder transport, het voordeel van gedecentraliseerde opslag en het gebruik van windkracht bij het malen van graan. Door het gebrek aan brandstoffen in de loop van de oorlog werd malen met windkracht (tijdelijk) weer interessant.

Ook hierdoor had molenbouwer Van Bussel het druk met het opknappen van windmolens.

Door de oorlogsomstandigheden gedwongen werd in oktober 1940 besloten tot meer landelijke samenwerking en werd de *Federatie van Bonden van Molenaarsorganisaties* opgericht. Daarin waren vertegenwoordigd St. Victor, de A.N.M.B. en de Nederlandse Bond van Handelaren in Veevoeder. Tijdens de bezetting werden echter alle vrije vakbonden in 1941 door de Duitsers verboden. In plaats hiervan kwam de *Organisatiecommissie voor het Bedrijfsleven* - in de wandelingen de *commissie Woltersom* genoemd. Deze commissie had tot taak voor ordening in het bedrijfsleven te zorgen. Hiertoe werden zes hoofdgroepen - industrie, handel, verkeer, ambacht, verzekerings- en bankwezen - onderverdeeld in bedrijfs-, vak- en ondervakgroepen. Verder viel de dominerende positie van de voorzitter op en een sterk hiërarchische binding binnen de structuur.

Het vergde het uiterste van Trouwen in deze moeilijke omstandigheden toch nog iets voor elkaar te krijgen voor de kleinere bedrijven. De grootmengvoederindustrie, directeurs van coöperaties en de top van de groot-

handel hadden goede connecties in Den Haag. Trouwen moest maar zien hoe hij het klaarspeelde. Het was de hele bezettingstijd een soort touwtrekken tussen coöperaties, grootmengvoederindustrie en molenaars over in- of uitschakeling bij de opslag van granen of mengvoederfabricage. Trouwen wist het voor elkaar te krijgen om namens de branche uitgenodigd te worden in een aantal vakgroepen en overlegorganen. Daarmee wist hij te bereiken dat de meeste kleine molenaarsbedrijven konden blijven meedoen.

Op 11 april 1945 werd St. Victor weer heropgericht. De bond kreeg te maken met de wederopbouw van de organisatie, maar ook met de wederopbouw van tientallen bedrijven. Veel leden zaten met door de bezetter opgeblazen windmolens en moesten in de moeilijkste gevallen over de eerste financiële problemen heen geholpen worden. Trouwen was zeer actief op dit gebied en haalde uit naar molenaars en *beunhazen* die klanten afhandig maakten van in nood verkerende collega's. In een brief van een 'molenaarsdochter' werd gesteld *dat de oorlog veel surrogaat had gebracht in het molenaarsvak*. Deze problemen waren van redelijk korte duur, binnen enkele jaren kwamen de meeste molenaarsbedrijven weer op gang.

Ter herinnering aan
Harrie Trouwen

Geboren te Nederweert 8 september 1902,
overleden te Heeze 18 oktober 1985.

Harrie was een man met uitzonderlijke gaven van geest en hart. Zijn geest heeft hij vooral gericht op bestuurlijk werk en zijn hart ging uit naar het molenaarsbedrijf in al zijn facetten. En zo werd hij, die zelf van jongsaf verknocht was aan de molen en het molenaarswerk, de grote voorman van de nederlandse molenaars. Meer dan 25 jaar was hij voorzitter van de Katholieke Molenaarsbond "St. Victor". Hij kwam op voor ieders belangen, maar vocht vooral voor die van de kleine en misdeelde collega's. Daarbij vergat hij ook Heeze niet. Voor zijn dorp had hij ook een warm plaatsje in zijn hart. Zo was hij 34 jaar lang een bewaam gemeenteraadslid.

Zijn goede hart vond altijd iets te doen voor anderen, vooral in de oorlog en vlak erna, toen zoveel mensen in nood zaten. Bij Harrie klopten ze nooit tevergeefs aan. Maar het allerbeste van zichzelf gaf hij toch aan haar, met wie hij het leven deelde. En met het groeien der jaren groeide ook de band tussen hen beiden. Ze konden genieten van de kleine vreugden van het leven, iedere dag dankbaar voor het goede dat hun geschonken werd.

Harrie bleef lang de sterke figuur, die midden in het leven stond; -toen hij zwakker werd, schikte hij zich in zijn lot; bleef tevreden, dankbaar voor dienstbetoon en gevat als in zijn beste dagen. God, die hem heel plotseling wegriep uit dit leven, moge hem nu belonen voor al het goede, dat hij deed. Hij ruste in vrede.

+

Voor uw medeleven bij het overlijden en de uitvaart van mijn man zeg ik u hartelijk dank.
Mevrouw L. Trouwen-Reiling

Bidprentje en foto van Petrus Henricus Joannes (Harrie) Trouwen, molenaar te Heeze. Hij was landelijk voorzitter in de periode 1937-1961 (collectie Molenstichting Noord-Brabant, Archief P.H.J. Trouwen).

Ook de strijd met de N.C.B. en andere concurrenten dreigde weer op te laaien. In een brief aan Trouwen werd aangegeven dat men de *grootbedrijven en coöperaties als machtige stoomwalsen op zich afziet komen, het gaat om zijn of niet zijn*. De concurrentie hervatte volgens Trouwen haar vroegere propagandamethoden, zij het dat die geleidelijk minder werden. Het harmoniemodel kreeg uiteindelijk de overhand. De loonmaalterij echter was voortaan definitief verleden tijd. Steeds meer molenaarsbedrijven groeiden uit tot middelgrote of zelfs grote veevoederbedrijven. In deze periode was sprake van zo'n 600 leden; 80% van de katholieke molenaars was aangesloten bij St. Victor, wat ook te danken was aan de inspanningen van Trouwen. De bond kende weer een bloeiperiode.

Vanaf 3 april 1946 was het vakblad *De Molenaar* van de firma Eshuis ook het mededelingenblad van St. Victor geworden. Op een jaarvergadering op 2 juli 1946 in hotel De Korenbeurs te Eindhoven stelde pater J.C.A. Francino, kruisheer uit Uden, zich voor als nieuw geestelijk adviseur. De richtlijn van de bisschoppen bleef samenwerking in eigen verband waarbij samenwerking met anderen was toegestaan,

Jean Charles Alexandre (Jan) Francino, kruisheer en geschiedenisleraar te Uden. In de periode 1946-1971 was hij geestelijk adviseur van de nationale bond (afbeelding uit *Clair-Lieu*, Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis van kruissheren, 40ste jaargang, 1982).

De modelmolen van St. Victor in gebruik tijdens een landbouwtentoonstelling te Eindhoven in de zomer van 1949 ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank (collectie Molenstichting Noord-Brabant, Archief P.H.J. Trouwen).

maar wel met behoud van eigen zelfstandigheid. In een gedenkboek uit 1948 ter gelegenheid van het gouden jubileum van de A.N.M.B. en het vakblad *De Molenaar* schreef Trouwen dat St. Victor bleef streven naar vereniging van alle katholieke molenaars, maar dat hij hoopte dat alle andere molenaars zich zouden aansluiten bij de A.N.M.B. In hetzelfde jaar werd *Jong St. Victor* opgericht. Voor molenaarszoons en -dochters werden druk bezochte cursussen, maar ook feestavonden georganiseerd.

De nadagen van St. Victor

In 1954 werd het 50-jarig bestaan van de bond gevierd. Er werd een

jubileumuitgave uitgebracht waarin Francino de geschiedenis van St. Victor beschreef. Trouwen had aan bisschop Mutsaerts van Den Bosch een financiële bijdrage voor dit boekje gevraagd, maar dit werd afgewezen. Een foto en een tekstuele bijdrage van de bisschop ontbrak aldus in deze jubileumuitgave. Minister Mansholt van *Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening* deed wel een duit in het zakje en verzorgde het voorwoord. Op 29 juni 1954 werd in Nijmegen een feestelijke dag georganiseerd met een plechtige Heilige Mis, een feestvergadering met een molenaars-muziekkorps, een receptie, een diner en een feestavond met cabaret. In het feestlied komt het

volgende couplet (op de melodie van *Daar bij die molen*) voor:

"Van al dat malen krijgt een mens
Soms gruwelijke dorst.
Geen wonder dat een molenaar
Niet met de borrel morst.
Zijn leus is altijd: houd het hart
Maar ook het glas omhoog.
Want smeert ge trouw het binnenwerk
Dan loopt het nimmer droog."

Dit versterkte bij veel niet-katholieke molenaars overigens het - ongenuan-
ceerde - gevoel dat het *bij St. Victor*
alleen maar gaat om bier drinken.

De strijdvaardige Harrie Trouwen trad na 24 jaar op 20 juli 1961 - met tegenzin - af als bondsvoorzitter tijdens een jaarvergadering in Bergen Dal. Hij was zo vergroeid met de bond dat *als men de naam Trouwen noemt, dan denkt men aan St. Victor en als men over St. Victor spreekt, denkt men aan Trouwen*. Van zijn activiteiten voor de bond is een archief bewaard gebleven. Hij was soms overstreden, omdat hij geen blad voor de mond nam. Het was het einde van een tijdperk. Opvolger werd H. Coenen uit Heythuysen. Trouwen kreeg voor zijn verdiensten nog een lijfrente mee van f 6.720,-. Er werd een nieuwe penningmeester aangesteld die ontdekte dat de contributieschalen veel te laag waren. Dit was een belemmering voor meer samenwerking met de A.N.M.B. De samenwerking kreeg door de nieuwe generatie bestuurders nu wel meer prioriteit. De contributie moest eerst worden aangepast aan die van de A.N.M.B. De contributieperikelen en andere financiële kwesties leidden tot veel discussie wat het fusieproces jarenlang vertraagde.

In 1964 werd het diamanten jubileum van St. Victor gevierd. Geestelijk adviseur Francino keek in een artikel

Affiche van St. Victor van na de Tweede Wereldoorlog (Collectie Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen, objectnummer AFBG-4a31348).

in *De Molenaar* met gemengde gevoelens terug. Bij de oprichting was de dorpsmolenaar een eenvoudig ambachtsman die hard moest werken en lichamelijk sterk was door het sjouwen met zware zakken. In 1964 was de molenaar geen witbestofte man meer, maar een (middel-)grote fabrikant die mengvoeders samenstelde uit verschillende grondstoffen die afkomstig waren uit verre landen. Hij moest rekening houden met de wereldmarkt, hij moest biologische kennis hebben over de dieren die het door hem samengestelde voer kregen en diende rekening te houden met concurrentie en werken met technische apparatuur. Kortom, hij had een heel ander bedrijf gekregen waarbij het woord 'maalterij' eigenlijk niet meer paste. De mechanisatie veroorzaakte dat hij de molenkap niet meer behoefde te kruien en de molenstenen niet meer behoefde te scherp.

Er werd weer een jubileumuitgave uitgebracht, dit keer moderner, *zonder stijve voorwoordjes en geen vergeelde foto's van oprichters-met-bakkebaarden*. Saillant detail was dat twee landelijke boerenorganisaties de uitnodiging om de jubileumviering op 22 mei 1964 bij te wonen, hadden afgewezen. Was er na al die jaren toch nog sprake van oud zeer? Het hoofdbestuur van St. Victor besloot om gelijktijdig met de jubileumviering een molenbouwten-
toonstelling te houden. Deze expositie van machines en apparaten voor de veevoederindustrie vond plaats in de Brabanthallen in Den Bosch. Dit sloeg aan, vooral ook bij molenbouwers die vonden dat vaker zo'n expositie moest worden georganiseerd. Goed overleg in de inmiddels heropgerichte federatie van de twee molenaarsbonden, resulteerde in oktober 1964 in de oprichting van Stichting Victam waarin de namen van beide organisaties zijn verwerkt, namelijk Victor en Algemene Molenaarsbond. Het bestuur van deze stichting ging direct aan de slag waardoor in 1965 een internationale molenvakbeurs in de Jaarbeurs te Utrecht kon worden georganiseerd. Na verloop van tijd breidde de stichting haar activiteiten uit ter promotie van de veevoeder-, graan- en biomassa-industrie. Deze activiteiten bestaan onder andere uit het organiseren van beurzen, congressen, studentenuitwisseling, publicaties en ondersteuning van onderzoeksprojecten. Anno 2022 bestaat The Victam Foundation nog steeds.

In 1968 moest Francino erkennen dat de invloed van de katholieke kerk tanende was. De kerk was van oudsher een strak hiërarchische organisatie, die een onwrikbare leer voorhield aan de gelovigen die verder geen inbreng hadden. Iedereen had zich maar te onderwerpen aan de gezagsdragers. De tijden waren echter drastisch veranderd; de kerk werd bekritiseerd en moest mee met de grote veranderingen in de maatschappij. Francino wees op paus Johannes XXIII, die met het Tweede Vaticaans Concilie de katholieke kerk had gemoderniseerd. Dit hield echter de ontkerkelijkheid niet tegen; de rol van de geestelijk adviseur was na 1971 uitgespeeld. Het ledental van St. Victor was eind jaren 60 teruggelopen tot ongeveer 350. Alle niet-betalende leden waren

Briefhoofd van St. Victor in de jaren 60 (collectie Joke Aarts-Theeuwes).

van de ledenlijst geschrapt. Namens Victam stelde voorzitter P. Schrama in de zomer van 1969 voor dat eindelijk maar eens spijkers met koppen geslagen moesten worden door bundeling van krachten in één landelijke bond. Dit om sterk te staan tegenover de grootbedrijven en de coöperaties in de mengvoederindustrie. Op zijn aandringen kwam er een fusiecommissie waarvan hij voorzitter werd. Hij stelde conceptstatuten op en ging op zoek naar een voorzitter die voor alle partijen acceptabel was. Op 20 januari 1971 was het eindelijk zover: St. Victor (67 jaar oud) en de A.N.M.B. (73 jaar oud) gingen een fusie aan onder de nieuwe naam Nederlandse Industriële Molenaarsorganisatie (N.I.M.O.). De in de nieuwe organisatie verenigde mengvoederfabrikanten hadden ongeveer 30% van de Nederlandse markt in handen. Deze organisatie had nog maar weinig van doen met traditionele, monumentale windmolens. Deze hadden hun bedrijfseconomische betekenis al jaren eerder verloren en waren relikken geworden van een glorieus verleden.

In 1992 ging de N.I.M.O. samen met de Nederlandse Vereniging van Mengvoederfabrikanten (V.N.M.F.). De nieuwe naam van de gefuseerde organisaties was Federatie van Nederlandse Mengvoederfabrikanten (F.V.M.). In 2000 ging de F.V.M. op in de Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi). Hiermee werden de particuliere en de coöperatieve mengvoederindustrie in één brancheorganisatie verenigd.

Carnavalsbals en molenaarsrally's
Ondanks het verdwijnen van de molenaarsbond St. Victor in 1971 bleven nevenactiviteiten bestaan onder de noemer van St. Victor. Eind 1964 werd in de Bredase Koopmansbeurs (Brékobé) aan de Reigerstraat door leden van de kring Breda-Roosendaal de molenaarscarnavalsvereniging St. Victor opgericht. Er was behoefte om elkaar als vakgenoten in carnavaleske sfeer te ontmoeten. Het eerste succesvolle carnavalsbal vond plaats op 11 februari 1965 in een *narrentempel* in Klein-Zundert. De eerste prins heette Brero I Martin d'n Irste (Martin Heinrichs uit Den Bosch). Brero - vermeld naar de kring Breda-Roosendaal - werd een jaarlijks terugkerende

KARNEVALSVERENIGING
ST. VICTOR
BRED - ROSENDAAL - DEN BOSCH - TILBURG

Hofnar: Miel Egbers - President: M. Heinrichs
Secretaris: W. Brockhus
A. de Jong
Cees Coppens
H. J. Theeuwes
Toon Wierinkx
Toon Teurlings
Jan van de Reijt
M. A. J. Coppens
Egbert van Loon
Jan Coppens
Til van Gorp
Piet Coppens

Den Bosch
Breda
Tilburg
Helvoirt
Breda
Roosendaal
Waalwijk
Ginneken
Udenhout
Haaren
Oisterwijk
Waspijk
Etten

Wij nodigen U uit voor het
3e Canasta Muldersbal
IN HET HART VAN BRABANT

28 januari 1967
in „De Postelse Hoeve“
Dr. Deelenlaan 10, Tilburg
(nabij rotonde ringbaan Noord/West en Dongensebaan)

Ons secretariaat is gevestigd: Firma Vic. van de Reijt,
Raadhuisstraat 25, Ginneken - Telefoon 01600-33581
Ons gironummer is: 1213929
A. M. de Jong-Mulders, Tenahof 30, Tilburg

Titelpagina van de gids uit 1967 van de molenaarscarnavalsvereniging St. Victor (collectie molenaarscarnavalsvereniging St. Victor).

prinsennaam; elk jaar was iemand anders aan de beurt om prins te zijn. Al snel vond een fusie plaats met de kring Tilburg-Den Bosch. Op 13 november van hetzelfde jaar werd door deze vereniging de eerste molenaarsrally (een gezelligheidsrit) gehouden die 's avonds gevolgd werd door een elf-elf-bal. Jarenlang werd elk voorjaar een carnavalsgids uitgebracht die grotendeels bestond uit advertenties van kleine en middelgrote vee- en diervoederfabrikanten en handelaren. Deze bedrijven stelden ook prijzen ter beschikking voor de rally's. Het bestuur van de vereniging had ook aandacht voor schenkingen aan goede doelen.

Op 2 februari 1991 werd het 27^e en laatste molenaarscarnavalsbal georganiseerd in korenmolen De Hoop te Bavel. Vanwege teruglopende belang-

stelling werd kort daarna besloten ermee te stoppen. De voor september 1991 geplande rally werd afgelast. De vereniging bestaat nu nog steeds. Het bestuur en de Raad van Elf van toen komt jaarlijks informeel bij elkaar voor een nieuwjaarsreceptie waar Brabantse gezelligheid en gemoedelijkheid voorop staat. En op deze manier leeft St. Victor toch nog voort ...

Samenvatting en conclusie

Opvallend in de geschiedenis van de molenaarsbond St. Victor is de rol van de katholieke kerk. Krachtige figuren zoals de geestelijk adviseurs Soffers en Francino hielpen St. Victor vooruit in de vaart der volkeren. Maar de invloed van de kerk was vaak ook verstikkend en belemmerde samenwerking op momenten dat die wel nodig was. Samenwerking met de niet-

katholieke A.N.M.B. werd ontmoedigd. St. Victor bleef opgesloten in de eigen 'zuil'. In de diocesen (bisdommen) vonden de meeste activiteiten plaats, zoals bijvoorbeeld de redding van de molen van Made in 1932 of de organisatie van de muldersdagen. De diocesane gilden bezaten echter veel zelfstandigheid waardoor er geen uniform geluid naar buiten toe was. Omdat verder niet alle molenaars in één landelijke bond waren verenigd, was sprake van te weinig slagkracht en invloed. Daardoor werden ze een speelbal van maatschappelijke ontwikkelingen. Van der Reijt was het gelukt - ook door crisissomstandighe-

den gedwongen - om de landelijke bond nieuw leven in te blazen, maar was uiteindelijk niet opgewassen tegen het interne geruzie. De katholieke kerk speelde in de jaren 30 een twijfelachtige rol door uiteindelijk de kante kiezen van de boeren. Die waren veel groter in getal en liet dus de molenaars in de steek. Dit leidde bij sommigen ertoe dat zij zich afkeerden van de kerk. Opvolger Trouwen pakte door en wist na een reorganisatie, waarbij de zelfstandigheid van de gewesten sterk werd verminderd, de bond na de Tweede Wereldoorlog tot bloei te brengen. De invloed van de

kerk nam af en voorzichtig manoeuvrerend werden de contacten met de A.N.M.B. aangehaald en kwam de weg vrij voor een (broodnodige) fusie. De leden van St. Victor die de crisis en de oorlog hadden overleefd, maakten na de Tweede Wereldoorlog de (terechte) zakelijke keuze voor meer oriëntatie op de dier- en veevoederindustrie. Ook op technologisch gebied ging men mee met de tijd. Dit moest ook wel, want malen van graan met een windmolen was achterhaald, ondanks alle wijkverbeteringen. Dat men hierin is geslaagd, blijkt wel uit het voortbestaan van Victam International. Een groot nadeel van deze ontwikkeling was dat monumentale molens steeds meer in verval raakten of werden ingebouwd in grote fabrieken. De laatste jaren is aandacht gekomen voor herstel van deze molens. Prachtig voorbeeld hiervan is de molenromp aan de Benedenkerkstraat te Waspik. In dit geval is sprake van een win-winsituatie voor alle betrokkenen. Het bedrijf van eigenaar Van Gorp-Teurlings Diervoeders B.V. paste niet meer in de dorpskern en kon daar niet uitbreiden. De molenromp was zodanig ingebouwd in een fabrieksgebouw dat deze niet meer zichtbaar was. Van Gorp kreeg en greep de mogelijkheid om het bedrijf te verplaatsen naar een industrieterrein in Waalwijk. Na goed en constructief overleg met Van Gorp en de gemeente kon de molenromp, het molenaarshuis en het pakhuis door Wim en Ans Kools in oude glorie worden hersteld. Op deze wijze is een stuk geschiedenis bewaard gebleven en is iedereen tevreden. Een voorbeeld van hoe om te gaan met monumentaal industrieel erfgoed.

Met dank aan: Stichting Molendocumentatie Amsterdam, Joke Aarts-Theeuwes, Hans van Gorp (in 1987 prins Brero XXIII, Hans d'n Irste), Jan van de Reijt en Gerard Sturkenboom.

◀ Scepter van prins Brero van de molenaarscarnavalsvereniging St. Victor. Op de scepter staan inscripties van de namen van de prinsen van 1965 tot en met 1976 (collectie molenaarscarnavalsvereniging St. Victor).

Websites:

Allemolens, Delpher, KDC (Katholiek Documentatie Centrum).

Bronnen:

- A.N.M.B. (1948). *Gedenkbboek uitgegeven ter gelegenheid van en ter herinnering aan het gouden jubileum van de Algemeene Nederlandsche Molenaarsbond en het vijftigjarig bestaan van het vakblad De Molenaar.*
- De Molenaar (1938). *Jubileumnummer ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van den Algemeenen Nederlandschen Molenaarsbond.*
- De Hanze in het bisdom Breda (1928). *Gedenkbboek ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van De Hanze, 1903-1928.*
- Diocesaan Molenaarsgilde St. Victor Breda (1924). *Feestgids van St. Victor, uitgegeven bij gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan op 18 juni 1924.*
- Diocesaan Molenaarsgilde St. Victor Den Bosch (1932). *Brabantsche Mulderscourant.*
- Duffhues, T. (1996). *Voor een betere toekomst: het werk van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond voor bedrijven gezin, 1896-1996.*
- Schrama, N.J. (1964). *60 jaar St. Victor, Ned. Katholieke bond van Molenaars, Graan-, Meel- en Kunstmesthandelaren.*
- St. Victor (1954). *Jubileum-uitgave bij het 50-jarig bestaan van de Ned. Katholieke Bond van Molenaars, Graan-, Meel- en Kunstmesthandelaren St. Victor.*
- Vereniging De Westbrabantse molens. *Kwartaalblad De Meule, diverse nummers.*
- Zoetmulder, S.H.A.M. (1974). *De Brabantse Molens, hoofdstuk Op de molen door P.H.J. Trouwen.*

Het bondsvaandel van St. Victor in korenmolen De Hoop van Bavel tijdens een carnavalsbal begin jaren 90. Dit vaandel is in 1954 ontworpen door Wim van Woerkom van de firma Stadelmaier en was jarenlang in bezit van de molenaarscarnavalsvereniging. Het is helaas niet bekend waar het vaandel gebleven is. Mocht een lezer hier meer informatie over hebben, neem dan contact op met de redactie (foto Jan van de Reijt).

Archieven:

- Brabants Historisch Informatiecentrum, *Notulenboek van het diocesane molenaarsgilde St. Victor, als afdeling van de Hanze in het bisdom Breda, met jaarverslagen 1904-1939.*
- Molenaarscarnavalsvereniging St. Victor, *Archief 1966-2004.*
- Molenstichting Noord-Brabant, *Archief P.H.J. Trouwen 1937-1970.*

Rietdekkersbedrijf Gebroeders Visser, al meer dan 40 jaar specialist in molens!

Michel Dellebeke

Het rietdekken van molens is een vak apart. Al meer dan 40 jaar zijn de gebroeders Visser uit Kockengen als rietdekker werkzaam en daarmee een bekende partij bij molenaars, maar vooral bij molenmakers in het westen van Nederland. We kunnen wel zeggen: ze zijn een begrip. Nooit zaten de broers ook maar een halve dag zonder werk, een teken van geleverde kwaliteit. Met een werkgebied in Noord-Holland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Utrecht zijn al vele molens door deze vakmannen voorzien van nieuw riet. Een afspraak maken met de heren is niet gemakkelijk. Henrie (1960) en Arjan (1961) Visser zijn werkelijk vrije jongens, maar als je eenmaal de aandacht hebt dan zijn ze er voor je. En met aandacht gaan ze iedere klus aan en ze gaan pas weg als iedere rietstengel keurig netjes ligt.

Ik ontmoet de heren in Leiderdorp waar onderhoud wordt gepleegd aan een boerderij die ze zo'n achttien jaar geleden van nieuw riet hebben voorzien. Het is prachtig weer en dit is een prima klus vlak voor de zomervakantie. De broers komen uit een gezin van vijf. Na een zus kwam Henrie gevolgd door Arjan en later nog een zus en een broer. Het gezin woonde buitenaf; frank en vrij. Zo konden de kinderen altijd buiten spelen en lekker ravotten. Sleutelen aan auto's en crossen. Van een Volkswagen-Kever werd een cabrio gemaakt door zelf het dak eraf te halen. Vader werkte in een fabriek en Henrie merkte dat hij daar eigenlijk ongelukkig was. Iedere dag naar dezelfde plek en binnen zijn. Het was alsof hij dagelijks naar de gevangenis ging. Later werd vader brugwachter in het dorp en bediende hij drie bruggen. Hiertussen kon hij heen en weer fietsen, met het ouderlijk huis daar

tussenin. In die jaren was hij duidelijk het gelukkigst. Een oudoom was rietdekker en beoefende dit vak tot zijn zeventigste. Als jonge jongen kwam Henrie zo al in contact met riet. Een paar jaar later kwam Arjan erbij. Henrie gaat op 15-jarige leeftijd vakantiewerk doen bij rietdekker Colijn uit Vreeland. Aanvankelijk wilde Henrie boswachter worden maar ontdekte via Colijn dat je als rietdekker op veel wisselende plaatsen in Nederland komt.

Zo kwam Henrie als jonge jongen in februari 1975 al te werken op zijn eerste molen. Dit was een molen in Gemert, die bij deze restauratie de naam De Bijenkorf kreeg. De molen werd op een nieuwe onderbouw geplaatst en gerestaureerd door molenmaker Van Beek. De bekleding van kap en romp wijzigde van hout naar riet. De klus was in het voorjaar, terwijl het carnaval was. Dit maakte wel indruk op de jonge rietdekkersknecht: "We

De Bijenkorf te Gemert tijdens de ingrijpende restauratie van 1974/1975. De eerste klus van Henrie Visser op een molen (foto A.J. de Koning, collectie vereniging De Hollandsche Molen).

deden gewoon een beetje mee." De eerste werkzaamheden waren vooral opperen en opruimen. Door goed op te letten en vragen te stellen kreeg Henrie de basiskneepjes door.

In 1980 startten de broers een bedrijf als rietdekkers, Gebroeders Visser. Het rietdekkerswereldje is niet groot en de broers kwamen in contact met Jan Obdam uit Oud-Ade. Hij had veel aan molens gewerkt en had geen opvolger. Deze zocht hij, zodat het werk aan molens kon worden voortgezet. De broers zagen het wel zitten, hadden er zin in en ze vonden het een uitdaging. De eerste klus werd het riet op de kap van de Vrouwegeestmolen in Alphen aan den Rijn. De kap werd bij de restauratie in 1982 volledig vernieuwd. De kap werd in elkaar gezet op de grond en in delen op de molen gehesen. De broers moesten dus hun eerste molenkap boven dekken. Jan Obdam kwam vrijwel dagelijks kijken en voorzag de broers van tips. Zo rolden de broers de molenwereld in. Een wereld die ze boeit. "Het zijn wel roddeltantes, die molenaars en molenmakers", vertelt Henrie. "Ze weten alles van elkaar."

Via molenmaker De Gelder werkten de broers in de Alblasserwaard, op de Kinderdijk en in Utrecht. Door molenmaker Verbij werkten de broers veel in het Rijnland.

Omdat een molen altijd beweegt, moet het riet steviger worden aangebracht dan bij een dak op een woning. Daarbij ligt het riet op een molenromp vele malen steiler waardoor het wil uitzakken. Het riet wordt onder stalen draden geklemd of met touw vastgebonden aan de rietlatten op de romp of kap. Deze techniek wordt ook wel naaien genoemd. Sommige rietdekkers bij molens bevestigen de draden aan kleine ijzerdraadjes die weer vastgeschroefd zitten aan de rietlatten. Deze niet-traditionele manier van rietdekken is minder sterk en kan minder beweging ondervangen. Door de draden op de latten te binden, wat een zeer zwaar werk is, zit het riet strak op de onderliggende constructie. De gebroeders Visser hebben nog nooit een rietdek gehad dat los kwam.

Klimmen en klauteren

Een rietdekker is vrijwel altijd op een dak bezig. Dit betekent veel klimmen en klauteren. Waar je bij een woning

Arjan aan het werk aan de ondertoren van de Bonrepas te Vliet omstreeks 1985 (foto familie Visser).

of boerderij vaak kan volstaan met een rechte steiger, wordt het bij een molen toch al snel anders. Voor het dekken van een molenkap hebben de broers een hangsteiger. In de onderste wiek binden ze een trap zodat je eenvoudig naar de horizontale roe kan klimmen en vervolgens verder omhoog.

Voor het molenlijf gebruikten de Vissers eerder de oude houten lichtmasten van de ijsclub van Woerdense

Verlaat. Deze zware ronde masten waren twaalf meter lang, maar voor het molenlijf van de Heilige Geestmolen waren ze nog twee meter te kort. Bij de restauratie van de Waterloosmolen moest een van de voeghoutkoppen worden aangegoten. Een van de palen zat hier precies onder en feitelijk in de weg. Toen een medewerker van Renofors de paal letterlijk een kopje kleiner maakte, waren de broers hier verre van blij mee.

Toilet

De voorzieningen bij een molen zijn niet altijd ideaal. Zo is er niet altijd een toilet aanwezig, of is de molen bewoond maar mag geen gebruik gemaakt worden van de wc. Zo ook bij een Zuid-Hollandse poldermolen waar één van de heren hoge nood kreeg. Tja, dan ga je bij het scheprad boven de waterloop hangen/zitten... Zo ontdekte ook een molenmaker, die daar net even moest werken.

Geintjes

Henrie en Arjan zijn altijd wel in voor een geintje. Soms ging dit van kwaad tot erger. Bij het dekken van de kap van de Putmolen in Aarlanderveen werd ook gedold met de molenmakers van De Gelder. Tot het moment dat de mannen naar huis wilden gaan en bleek dat de Vissers de bus op blokken hadden gezet!

Toch werden de mannen ook zeker een keer teruggepakt. Tijdens werkzaamheden aan een achtkant stak een molenmaker een pijpje door het riet en blies er rook doorheen. Na een poosje dachten de gebroeders toch echt dat brand was ontstaan in het riet!

Apen

Een molenmaker met wie veel samen werd gewerkt vertelde dat de broers net apen zijn als het om klim- en klauterwerk gaat. Hij heeft zich dan ook wel eens zorgen gemaakt over hun veiligheid en toekomst. Ook word de afdeling Planning benoemd: "Ze komen gewoon wanneer het hun schikt."

"Maar als ze er dan zijn, dan heb je de volle aandacht en het vakmanschap is ongekend. Het zit gewoon goed!"

Dezelfde palen werden echter net zo makkelijk tegen een bovenhuis van een wipmolen "geschroefd" om zo de ondertoren te kunnen dekken. Dat het bovenhuis net gedekt was met nieuwe red cedar delen en geschilderd, deerde de broers niet...

Henrie is technisch en altijd op zoek naar oplossingen voor problemen of hobbels bij een klus. "Ik had best molenmaker willen worden."

Arjan: "Wat zijn ogen zien, maken zijn handen."

Eind jaren 90 kwam Henrie met het idee voor een hefsteiger. Een carrosseriebouwer uit Nieuwkoop hielp het idee verder uit te werken. In 2000 kon de steiger voor de eerste keer worden uitgetest bij de Ondernemingen van Aarlanderveen. In de daarop volgende jaren werd de steiger verder verbeterd, waardoor de rietdekkers nu altijd op de ideale hoogte kunnen werken en zodoende minder hoeven te bukken of strekken.

De steiger bestaat uit acht vakwerkconstructiemasten. Deze worden schuin langs het molenlijf opgebouwd en afgeschoord tegen de kuip. Tussen de masten bevindt zich de werkvloer die door middel van lieren op iedere gewenste hoogte kan worden gedraaid. De vloerdelen schuiven hierbij uit zichzelf in elkaar. Met een pannenlift kan het oude riet worden afgevoerd en het nieuwe eenvoudig aangevoerd. De gehele constructie is zwaar en buigt bij een sterke wind door, maar houdt goed stand. "Het opbouwen is altijd wel weer een uitdaging", vertelt Arjan. "Iedere locatie is anders en je moet goed kijken. Met een katrol en een kabel aan de shovel kan je veel hijsen. Dit is altijd een leuke uitdaging", aldus Arjan. Het opbouwen en afbreken duurt al snel minimaal twee dagen met drie man.

Arbo

De Arbowet is lastig toe te passen in bepaalde vakgebieden. Dit geldt zeker voor het vak van Henrie en Arjan. Henrie: "Je moet ook niet te bang zijn, maar vooral wel weten wat je doet. Het is ook goed dat de wet er is, want het maakt je wel bewust." Arjan: "Maar het moet wel werkbaar blijven." Tegenwoordig is het bouwen van een steiger heel normaal, maar dit is een grote kostenpost op een project. Daar komt bij dat een normale bouwsteiger niet geschikt is voor het werk

De steiger is bovenaan bij de Prinsenmolen in Rotterdam. Het rietdek is weer strak. Deze steiger is door Henrie zelf ontworpen en doet al vele jaren dienst (foto Molenmakerij Grinwis, Michel Dellebeke, 2021).

De steiger zakt. Henrie klopt de laatste rietstengels in perfectie op de Prinsenmolen in Rotterdam (foto Molenmakerij Grinwis, Michel Dellebeke, 2021).

Henrie en Arjan voor de Boterhuismolen in Warmond, waarvan in 2021 de kap werd gedekt (foto Michel Dellebeke).

Henrie, Pawel en Arjan bij de kap van molen De Gooyer in Amsterdam (foto Jan Reinier van der Vliet, 2021).

van de Vissers. Een steigerbuis zit al snel in de weg. Met de huidige eigen steiger is het goed werken. Met een ladder die tot 14 meter gaat, is het ook goed te doen om er op te klimmen.

Bij de Boterhuismolen kwam de opmerking dat rond de steiger voor het vervangen van het riet op de kap, toch wel een leuning moest komen.

"We werken nooit onveilig. Soms sta je niet zo lekker, maar we weten wat we doen."

Toch kwam er een keer "gelazer".

Bij het vervangen van het riet op de kap van molen de Herder in Leiden, fietste er een arbeidsinspecteur voorbij. Die bleek daar vlakbij te wonen en vond dat de heren een valbeveiliging aan moesten. Verder hebben de heren nooit meer iemand gezien.

"Soms gaan we wel te lang door, bijvoorbeeld met onweer. Dan wil je het af hebben, maar moet je soms toch snel naar binnen."

In het voorjaar van 2021 kregen de broers de opdracht om het riet op de kap van molen de Gooyer in Amsterdam te vernieuwen. Deze molen is de hoogste houten molen van ons land met een stellinghoogte van 17,8 meter en een vlucht van 27 meter.

Henrie: "Ja, dat was een leuke uitdaging, alleen al het beklimmen van al die trappen."

Arjan: "Die ambtenaartjes konden mooi vanuit kantoor kijken hoe wij bezig waren, terwijl wij een prachtig uitzicht hadden."

Henrie: "Een hoop rietdekkers zouden het niet zien zitten, maar wij zien het als uitdaging."

Met een kraan werd al het materiaal van de broers op de stelling gehesen. Vervolgens werd in een rap tempo de kapbedekking vervangen dankzij het uitstekende weer.

De molenwereld

De broers lopen al meer dan 40 jaar mee in het molenwereldje, maar op een soort van zijspoor. Zo kijken ze met een andere blik. Ze werken samen met diverse molenmakers, molenaars en adviseurs. "Adviseurs, dat zijn lastige lui, die had je vroeger niet." Volgens de vakmensen gaat hier veel geld heen voor onnodig advieswerk op een restauratiekarwei. Volgens de broers waren de molenaars vroeger blij als je kwam en hielpen ze mee. "Nu beginnen sommige bewoners gelijk over

Het naaien van de kapbedekking door Arjan Visser op De Gooyer in Amsterdam (foto Jan Reinier van der Vliet, 2021). Inzet: Het vormen van de kapbedekking op De Gooyer. De bossen worden uitgespreid en met een buis op spanning gelegd voordat ze worden vastgebonden (foto Jan Reinier van der Vliet, 2021).

waar je wel en niet mag komen en dat je vooral moet uitkijken voor de bloemen." Tijdens de werkzaamheden komt altijd veel stof vrij en waait het oude riet overal heen, maar dit wordt altijd aan het einde van de klus opgeruimd. Iedere molenaar/bewoner gaat hier anders mee om.

Arjan: "We gaan met verschillende mensen om, van randstadlui tot boeren en dat maakt het zo leuk. Soms pak je gewoon een fiets uit de schuur om even naar voren, naar de dijk te rijden. Als er niemand is voor de kofie, dan rij je naar de burens waar je ook al eens gewerkt hebt."

Henrie: "Die molenmakers kennen elkaar allemaal en ze weten ook alles van elkaar, dat is best leuk en uniek."

Toch wordt niet altijd op een molenmaker gewacht. Als een schoor in de weg zit, dan halen de broers deze gerust even los.

Door het werk aan voornamelijk poldermolens komen de broers op de mooiste plekken van Nederland. In hun vrije tijd zullen ze geen molens bezoeken of er mee gaan draaien. Toch kunnen de broers het niet laten om soms een molen te laten draaien. Henrie: "Dan gaat het toch snel wel hard, dan stoppen we maar." De vrijwillige molenaars zijn volgens de broers ook wel mondiger geworden en denken het ook allemaal wel te weten. De werkzaamheden van de broers worden altijd aangenomen. Het maken van een planning is vaak lastig

omdat de werkzaamheden afhangen van de weersomstandigheden.

Arjan: "We houden altijd rekening met tegenvallers. Vaak moet de molenmaker toch nog komen omdat er veel meer rot is dan van te voren is gezien of aandacht aan gegeven is." Henrie: "Voor een klus op het eigen dorp hebben we nu een klant twee jaar moeten laten wachten, terwijl we er al vanaf 1984 komen. Dat is toch eigenlijk te lang."

Er zijn jaren bij dat alleen aan molens wordt gewerkt, maar ook jaren dat bijna geen molens worden aangepakt. De broers gebruiken een garen dat ook gebruikt wordt op schepen en is bestand tegen uv-licht. Vroeger ge-

Inzet: Werkzaamheden aan de Gooyer in Amsterdam (foto Jan Reinier van der Vliet, 2021).

Arjan weer trots op een gedekt achtkant, in dit geval de Prinsenvlietmolen te Rotterdam (foto Molenmakerij Grinwis, Michel Dellebeke, 2021).

bruikte men teertouw. Veel klanten wensen dat het riet met touw gebonden wordt. Het zit dan namelijk enorm vast. Bij brand branden de touwen door en valt het riet van de molen. Omdat een molenlijf erg stijl is moet het riet goed strak gebonden zitten. Dit vergt veel kracht in de handen en armen en dat maakt het werk ook zwaar. Wanneer we even gaan rekenen, dan komen we op 3,5 ton gewicht aan riet wat er op een kap gaat. Dat moet goed vastzitten. "Hoe je het ook bekijkt, het is een natuurproduct en het moet gewoon goed en netjes zitten." Voor molens wordt alleen Nederlands riet gebruikt. Dat is veel sterker en sla je niet snel kapot. Wel was dit tot voor kort duurder.

Henrie: "Je moet niet te kort riet gebruiken en het mag niet te los zitten." Arjan: "Zo ben je, je wilt het gewoon goed hebben, punt." Henrie: "Te precies. Denk om het zicht." Arjan: "Zo hebben we het immers geleerd."

Kinderdijk

De Kinderdijk heeft een speciale plek bij de broers. Ze hebben namelijk daar aan alle molens gewerkt en kennen zo het gebied door en door. Henrie: "Vooral in de wintertijd is het daar erg mooi. Als je dan de zwermen met spreuwen ziet." Op een zeker moment waren de broers bezig op de Overwaard om een kap te

vernieuwen toen Arjan de toenmalig directeur tegenkwam en zoiets zei als, "Goh jij ook hier. De beste man had totaal niet in de gaten dat aan een van 'zijn' molens gewerkt werd." Toen ze werkten aan het lijf van molen nr. 4 van de Overwaard brak paniek uit bij de molenmaker. De molen stond "met zijn reet in de wind" en in de steiger van de rietdekker. Er was storm op komst. "We hebben toen nog wat extra kabels aangebracht, maar er gebeurde niets."

Hoe hoger de nummers van de molens aan de Overwaard worden, hoe minder oud riet er werd afgevoerd. Dit werd op het rietland achter de molens gebracht, alwaar het snel ver-

Overwaardmolen nr. 4 in Kinderdijk. Vier velden riet worden vernieuwd wat een bijzonder doorkijkje geeft (foto André Schram).

teerde. Totdat gewerkt werd aan Molen 6 en er controle kwam. Al het riet, of wat er nog van over was moest weer worden opgeladen en afgevoerd. Het afgevoerde riet ging in de container of naar een boer die het gebruikt als stalbedekking. Een perfecte recycling. Van een compleet achtkant komt toch al snel zeven ton riet. Vroeger werd

dit gewoon verbrand.

Henrie: "Het oude riet van een molen vlakbij Leiden hebben we gewoon ter plaatse verbrand. Tegenwoordig is dat een milieudelict. We waren een keer bezig in Zevenhuizen toen we in de mist wat riet gingen verbranden tussen molen 1 en 3. Arjan was op het fietspad gaan staan om te

waarschuwen dat er niks aan de hand was." Een molenaarsvrouw die niet was geïnformeerd schrok zich rot en dacht dat de molen in brand stond. In de Alblasserwaard waren we bij een wipmolen aan het werk midden in de polder. En we waren wat oud riet aan het verbranden toen we een brandweerauto met sirene zagen rijden op de Lekdijk. We dachten: Waar is de brand? Komen ze ineens naar ons terwijl er niks aan de hand was." Na een goed gesprek vertrokken de brandweerlieden weer.

Bij een boerderij in Rijpwetering liep het echter anders:

Arjan: "Kwam ineens de politie omdat we een beetje riet aan het verbranden waren. Het was een milieudelict!" Arjan moest uiteindelijk voor de rechter verschijnen en kon verantwoorden waarom een en ander zo gelopen was. Het bleef gelukkig bij een kleine geldboete.

Polen

Henrie en Arjan werken veel met werknemers uit Polen.

Henrie: "Via andere rietdekkers zijn we hiermee in contact gekomen. Inmiddels hebben we zo al drie huwelijken meegemaakt in Polen, waarbij een compleet varken wordt geslacht. Het is gewoon een volksfeest."

Arjan: "De eerste jongen was Mirek. Ze kennen elkaar allemaal in Polen en vertellen het door. Vaak zijn het boerenzonen, die wel gewend zijn om te werken. Ze hebben een hele andere instelling."

Henrie: "Met een Pools-Engels boekje communiceerden we in het begin. Tegenwoordig is het makkelijker om elkaar te verstaan. Die mannen leren ook makkelijk Nederlands."

Het boothuisje van Henrie, gebouwd met oude molenonderdelen (foto Henrie Visser).

Luchtpost

Henrie heeft lange tijd met een ultralicht motorluchtvaartuig gevlogen. Een mooie hobby. Een klant in de buurt kreeg, toen hij om de rekening vroeg, de mededeling dat hij deze kon verwachten via de luchtpost. Zo geschiedde. Op een zaterdag vloog Henrie over het erf en gooide de rekening vanuit zijn vliegtuig naar beneden.

Schelden

Bij een zekere klus waren Henrie en Arjan beide bezig aan de kap, ieder aan een andere zijde.

Op een gegeven moment hoorde Arjan zijn broer enorm tekeer gaan tegen een

Inmiddels werkt Paweł Rzaśa alweer veertien jaar voor de broers.

Arjan: "In het begin was hij erg verlegen, maar tegenwoordig scheldt hij net zo makkelijk terug." Paweł heeft het goed naar zijn zin in Nederland en gaat om de zes weken terug naar zijn gezin in Polen. Het binden vindt Paweł het leukst en dan het liefst aan een achtkant.

Henrie: "Paweł kan alleen niet zwemmen en we dreigen vaak om hem in een boezem te gooien. Toen we aan de Kokmolen werkten, moesten we alle materialen aanvoeren per schuit, die toch wel diep ging door het vele gewicht. Paweł klampte zich vast aan zijn koelbox, omdat deze wel zou blijven drijven."

Toekomst

Zoals gezegd zijn de broers al meer dan veertig jaar actief en hebben ze al 96 molenkappen gedekt. Gekscherend zeggen ze te stoppen bij 100. "De tijd is voorbij gevlogen." Desgevraagd zouden beide mannen zo weer voor het werk kiezen. "Je bent zo vrij en je komt op zoveel mooie plekken. En de reistijd is goed te doen met waar wij wonen en werken."

Arjan: "Je moet kijken naar het totaalplaatje, ook al is het feitelijk productiewerk." Henrie denkt erover te stoppen, omdat het werk toch wel zwaar begint te worden. "Zeker in de winter begint het tegen te staan. Misschien ga ik wat meer op de achtergrond de technische klusjes doen."

In augustus is een zoon van een andere rietdekker komen werken bij de broers. "Hij is 28 en is zich al volop aan het verdiepen in molens." Henrie en Arjan zien hier een goede opvolger in.

Poolse medewerker die klaarblijkelijk iets verkeerd deed. Arjan reageerde nuchter: "Je kan tekeer gaan tegen die gasten, maar ze verstaan je toch niet."

Roedehuis

Tijdens een restauratie van een molen worden vaak ook de roeden vervangen. Wat dan te doen met die oude roeden? Henrie had hier wel een oplossing voor: meenemen. Zo heeft Henrie meerdere roeden mee naar huis genomen, gewoon boven op de bus. Eenmaal thuis is hier een boot-huis van gebouwd. Ook het houtwerk is vaak van afvalstukken van molens gemaakt.

Vervangen van de kapbedekking bij de Stadsmolen in Leiden in december 2019 (foto Philip Pijnaken).

Arjan: "Je moet opvolging regelen. Ons werk is zo speciaal."

Henrie: "Die Poolse jongens gaan uiteindelijk weer terug naar Polen. Er zit geen toekomst bij ze in en dat is jammer. Je moet leergierig zijn en dan zeker vier tot vijf jaar meelopen."

Arjan: "Je moet goed kijken hoe en waar je welk bosje toepast."

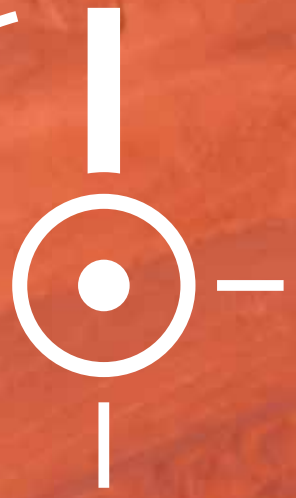
Henrie: "Goochelen met riet. Het is niet uniform. Elk bosje moet zijn plaats hebben. Riet moet goed verzorgd worden en je moet riet gebruiken van goede kwaliteit. Daar gaat wel veel tijd in zitten."

Arjan: "Het is een prachtvak. Lekker buiten met je handen werken. Maar ja, dat wil de jeugd niet meer." ○

Roedevervoer op zijn Vissers. De afgedankte roede gaat mee naar huis. (foto Arjan Visser).

N.V.V.M

Nederlandse
Vereniging
van
Molenmakers

**Molens restaureren en onderhouden vraagt om vakmanschap en jarenlange ervaring.
Die vindt u bij de leden van de Nederlandse Vereniging van Molenmakers.
De bedrijven die het logo van de NVVM voeren staan borg voor.....**

kwaliteit en deskundigheid

Molenmakersbedrijven

Molenmakersbedrijf Berkhof - Zwartebroek - 0342-462757

Gebr. Coppes - Bergharen - 0487-531239

Bouw en Molenbouw Bertus Dijkstra - Sloten - 0514-531230

Doornbosch B.V. - Adorp - 06-51265528

Jellema Molenrestauratie en Onderhoud - Birdaard - 0519-332357

Molenbouw De Jongh B.V. - Veldhoven - 040-2532768

R. Jonker Monumentenbouwers B.V. - Westzaan - 06-10036000

Juriëns Noord - Sneek - 0515-429999

Ed Küter - Alkmaar - 072-5156405

Molema Molenmakersbedrijf V.O.F. - Heiligerlee - 0597-591660

De Molenmakers - Tzummarum - 0518-481578

Nieman Molenbouw - Adorp - 06-20414397

J.K. Poland B.V. - Broek op Langedijk - 0226-333440

Firma J. Th. Poland en Zonen - Oterleek - 072-5717632

C.A. Straver Molenonderhoud - Almkerk - 0183-403202

Wintels - Denekamp - 0541-351210

Gecertificeerde Molenmakersbedrijven

Beijk B.V. - Afferden - 0485-531910

Molenmakerij De Gelder B.V. - Sliedrecht - 0184-425040

Molenmakerij Grinwis B.V. - Melissant - 0187-602288

Windmolenmakerij "Saendyck" B.V. - Westzaan - 075-6281425

Vaags Molenwerken - Aalten - 088-9095511

Verbij Hoogmade B.V. - Hoogmade - 071-5018478

Groot Wesseldijk B.V. - Lochem - 088-9095544

De waarde van het molenerf

De knechtenwoningen in Woudsend als keerpunt?

Frank Terpstra

Recent werden de knechtenwoningen bij houtzaagmolen De Jager in Woudsend met sloop bedreigd. Deze gebeurtenis staat niet op zich. Rond molens in Halsteren en Ootmarsum zijn historische bijgebouwen recent ook echt gesloopt. De meeste molens zijn beschermde monumenten. Waardevolle bijgebouwen vaak niet. Aanleiding om het molenerf nader te belichten. Wat is de waarde van een molenerf en historische bijgebouwen? Wat is nodig om deze waarden in de toekomst beter te herkennen en te beschermen?

Wat verstaan we onder het molenerf?

Bij de omgeving van een molen denken we al snel aan het begrip molenbiotoop. Het gaat dan meestal over de strijd tegen windbelemmering of het borgen van de watertoevoer naar een poldermolen of een door water aangedreven molen. De eerste component van het containerbegrip 'molenbiotoop' is gericht op het *functioneren* van de molen en wordt bepaald door formules en windtunnelonderzoek. Het tweede element van de molenbiotoop is de *beeldbepalendheid* van een molen in zijn omgeving. De derde en laatste component bevat diepere betekenislagen: de *historische context*. Veel molens worden omgeven door een gelaagde verzameling van cultuur- en bouwhistorische waarden in de vorm van stedenbouwkundige en landschappelijke structuren en historische gebouwen. Tot op grote afstand kunnen historische structuren verhalen vertellen die gerelateerd zijn aan een molen. Denk aan de structuur van toevoer- en boezemvaarten bij een poldermolen. Of denk aan het kasteel verderop waar de landheer/eigenaar van een dwangmolen heeft gewoond. Zijn we op het schaalniveau van het (vroegere) terrein waarop de molen staat, spreken we over het molenerf. Het molenerf

is de molenbiotoop op het kleinste schaalniveau. Desalniettemin zijn de inrichting van het molenerf en het behoud van historische bijgebouwen op het molenerf in veel gevallen nog onderbelicht. Het molenerf is het terrein rondom een molen dat behoort tot het historische molenbedrijf en/of de woonfuncties bij die molen. Op het molenerf staan bijgebouwen en gebruikselementen van het (vroegere) molenbedrijf of poldermolenaarsleven. Naast gebouwde objecten kan het molenerf onder meer bestaan uit verplaatsbare gebruiksvoorwerpen, verhardingen, hekwerken, dieren, moestuinen en boomgaarden.

De geschiedenis van Woudsend en De Jager in kort bestek

Woudsend is tegenwoordig een geliefde watersportplaats, niet in de laatste plaats door de uitstekende ontsluiting over water. Vanaf het begin van de 18de eeuw ontwikkelde Woudsend zich dankzij hetzelfde geografische kenmerk tot een handels- en scheepvaartnederzetting met scheepswerven en daaraan verwante nijverheid. De Ee, waaraan het dorp ligt, vormde de

waterverbinding naar de Zuiderzee en daarmee naar Holland en het Oostzeegebied. Woudsend, dat geenszins aan zee lag en ligt, was de thuishaven van een zeevarende vloot! Tegenwoordig herinneren houtzaagmolen De Jager, korenmolen 't Lam en diverse andere historische gebouwen aan de bloeitijd die Woudsend doormaakte in - ruwweg - de 18de en het begin van de 19de eeuw.

Dit artikel bevat ter illustratie diverse fragmenten van de Kadastrale kaart uit 1832 van de internetsite HisGis.nl. Op het hier linksonder afgebeelde kaartfragment zien we dat aan de noordoostzijde van het dorp een tweede houtzaagmolencomplex heeft gestaan. Houtzaagmolen De Hoop is waarschijnlijk in of rond 1763 gebouwd en is in 1915 verdwenen.

De kern van Woudsend is historisch behoorlijk gaaf en is vanwege die kwaliteit in 1980 door het Rijk aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Het molenerf van De Jager ligt binnen de contour van het beschermde gebied.

Kadastrale kaart 1832 Woudsend. 1. Houtzaagmolencomplex De Jager; 2. Houtzaagmolencomplex De Hoop; 3. Rogmolen = molen 't Lam. Alle kaartfragmenten zijn naar het noorden gericht (bron: HisGis.nl).

Beschermd dorpsgezicht Woudsend. Het molenerf van De Jager ligt binnen de blauwe omcirkeling (bron: onlineviewer RCE).

Aangenomen wordt dat houtzaagmolen De Jager in 1719 is gebouwd en dat Jelle Jurjens de eerste molenaar was. Volgens het Kadaster was in 1832 Age Machiels (of Michiels) Tromp uit Balk eigenaar van de molen en de meeste bijgebouwen.

Na diverse wisselingen van eigenaar komt de molen in 1934 in het bezit van koopman J. Westerhof. In 1935 brak een roede, wat het voorlopige einde van de windaandrijving betekende. De molen werd voorzien van een elektromotor. De zaaginrichting bleef geheel intact en in bedrijf. Dat de inrichting van de houtzaagmolen grotendeels in authentieke staat is overgeleverd naar onze tijd, is aan deze doorstart te danken. In 1950 werden de kap en de stelling verwijderd, maar ook bij deze ontmanteling bleef de historische zaaginrichting gespaard. In 1968 wordt het molencomplex gekocht door de Stichting Zon en Vrijheid. Deze ideële stichting bezat in Nederland meerdere kampeerterreinen en watersportcentra en had als doel vormings- en vakantieactiviteiten realiseren voor jongeren

	Gebouw / perceel	Soort eigendom	Naam	Voornaam	Beroep	Woonplaats
1.	Wou A415	Zaagmolen en Erf	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk
2.	Wou A412	Huis en Erf	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk
3.	Wou A408	Huis	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk
4.	Wou A409	Huis	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk
5.	Wou A410	Huis	Zoethout	Jelle Ages		Woudsend
6.	Wou A411	Huis	Zoethout	Jelle Ages		Woudsend
7.	Wou A417	Weiland	Zoethout	Jelle Ages		Woudsend
8.	Wou A416	Weiland	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk
9.	Wou A414	Houtkolk als Weiland	Tromp	Age Machiels	Koopman	Balk

en kansarmen. De vroegere woning van de "molenbaas" werd ingericht als watersportcentrum annex zeilschool "Het Molenhuis". De knechtenwoningen transformeerden tot slaapzalen. De molen is in 1975 weer van kap en gevucht voorzien en werd in 1976 in gebruik gesteld om op vrijwillige basis hout te zagen. In 1999 zijn de molen en de droogschuur in eigendom gekomen van Stichting Houtzaagmolen De Jager. Het volledige terrein van het molencomplex, het molenhuis en de knechtenwoningen bleven bij deze eigendomswisseling van de zeilschool. In 2016 werd de zeilschool het eigendom van de huidige eigenaar.

Kadastrale kaart 1832 houtzaagmolencomplex De Jager (bron: HisGIS.nl). Opmerking: het rode en grijze vlak van nummer 2 zijn in deze figuur gecorrigeerd ten opzichte van HisGIS.nl. Verklaring: zie tabel boven.

Zicht vanuit het noorden over de Ee op De Jager. Achter de molen is een (hout)schuur zichtbaar. Datering circa 1903 (bron: J.A. Spandouw, Tresoar fotonummer AS331).

	Gebouw / perceel	Soort eigendom	Naam	Voornaam	Beroep	Woonplaats
1.	Wou A217	Houtzaagmolen en Erf	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
2.	Wou A218	Huis en Erf	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
3.	Wou A215	Huis en Erf	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
4.	Wou A216	Houtschuur	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
5.	Wou A217	Houtzaagmolen en Erf	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
6.	Wou A218	Huis en Erf	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend
7.	Wou A214	Houtkolk als weiland	Visser	Wieger Wiegers	Houtmolenaar	Woudsend

Kadastrale kaart 1832 houtzaagmolencomplex De Hoop (bron: HisGIS.nl). Verklaring: zie tabel boven.

De molenerven van De Jager en De Hoop in 1832

De kadastrale kaart van 1832 laat zien hoe de molenerven van beide houtzaagmolens in Woudsend er toen ongeveer bij hebben gelegen. Beide molens stonden op een groot erf met meerdere bij het houtzaagmolenbedrijf behorende bijgebouwen. Opmerkelijk is dat bij beide locaties de houtkolk werd aangeduid als "Houtkolk als Weiland".

Krantenberichten helpen het vroegere molenerf leren kennen

Op een houtzaagmolen werkten meerdere knechten. Oude kranten bevatten veel berichten van eigena-

ren van koren- en industriemolens op zoek naar nieuw personeel. In de Leeuwarder Courant van 20 april 1805 stond een oproep van *"Houtmoollenaar"* Reinder J. Soethout te Woudsend. Hij was toen de eigenaar van de houtzaagmolen die pas later werd aangeduid als De Jager. Soethout vraagt een *"Houtmolenaars middel knegt"*, die genegen is te werken per mei aanstaande. Verder nog een bijzondere vermelding: liefst een vrijgezel.

Oude kranten bevatten ook veel verkoopadvertenties van gebouwen en losse goederen. De vaak uitgebreide omschrijvingen geven in het geval van een molen informatie over de inrichting van de desbetreffende molen en de overige opstallen op het molenerf. In de Vriesche Courant van 19 juli 1806 en in de Leeuwarder Courant van 26 juli 1806 wordt het houtzaagmolencomplex te koop aangeboden door de weduwe van voornoemde Reinder Jelles Zoethout. Het complex bestaat volgens deze berichten uit een *"zekere deftige, (wel)beklante en welgelegen(e)" houtzaagmolen met een extra grote molenpolle, benevens*

Zicht vanuit het zuiden over de Ee op De Hoop. Datering 1900-1915 (bron: A. Bakker, Tresoar, fotonummer 32761).

woonhuis en twee knechts kamers (of woningen)". Nu is een rij van zeven knechtenwoningen aanwezig. Het Friese woord *pôle* betekent in dit verband erf. Verderop in dit artikel gaan we nader in op het begrip *pôle*. Het lagere aantal van twee knechtenwoningen komt overeen met het beeld dat de kadastrale kaart uit 1832 geeft. Eerder stonden namelijk minder knechtenwoningen bij De Jager. Deze advertentie toont echter aan dat knechtenwoningen al in 1806 onderdeel waren van het industriële complex. Later volgden nog enkele eigenaarswisselingen. Zo wordt het molencomplex in de Leeuwarder Courant van 27 oktober 1885 en van 7 oktober 1910 te koop aangeboden. Dan worden wat betreft woonfuncties een "*heerenhuizinge*" en negen woningen genoemd. Naast de rij met zeven knechtenwoningen aan de Gloppe is het aantal van negen vermoedelijk inclusief de woningen op de huidige adressen Ald Wyk 12 en 14.

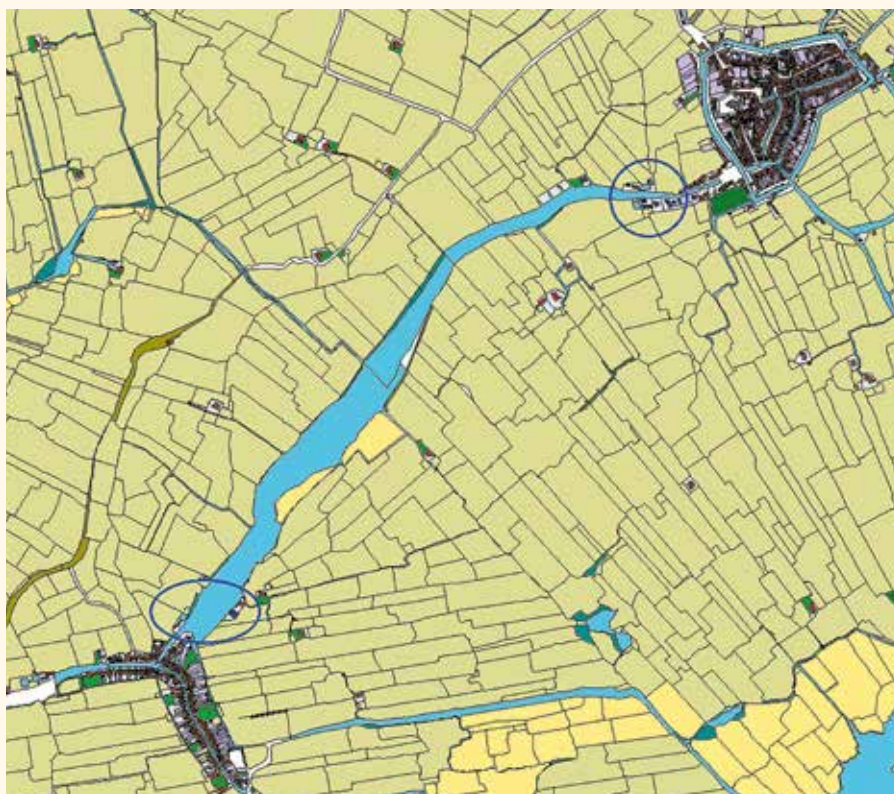
Op 18 juni 1877 wordt houtzaagmolen De Hoop te koop aangeboden in de krant Het Nieuws van den Dag. Uit deze advertentie blijkt, net als al bleek uit de kadastrale kaart van 1832, dat ook op het molenerf van deze houtzaagmolen meerdere bijgebouwen en woningen stonden. De verkoop omvat onder meer een woonhuis met tuin en koepel, een droogschuur, de houtzaagmolen, de houtkolk en drie knechtswoningen.

Erven van enkele nabij gelegen houtzaagmolens

De aanwezigheid van schuren en woningen op molenerven was zeer gangbaar. We laten de globale inrichting van de molenerven van nog een aantal nabij gelegen houtzaagmolens zien met behulp van de kadastrale kaart van 1832 op de internetsite HisGis.nl.

We kiezen voor de twee houtzaagmolens ten noorden van IJlst en twee houtzaagmolens en een oliemolen ten westen van Sneek. Wat deze vijf molens verbond, is het vaarwater De Geeuw. Het water was de economische levensader.

Ten noorden van IJlst stonden in 1832 aan De Geeuw twee houtzaagmolens: de bestaande De Rat en de verdwenen Trompmolen of Nieuwe Molen. Op

Kadastrale kaart 1832 met in het zuidwesten IJlst en in het noordoosten Sneek. De blauwe omcirkelingen zijn in twee navolgende figuren op grotere schaal afgebeeld (bron: HisGis.nl).

de kadastrale kaart van 1832 zijn op de molenerven van deze houtzaagmolens bijgebouwen aangegeven, echter minder in aantal dan bij de molens in Woudsend. Bij de Trompmolen is de houtkolk wederom aangeduid als "*Houtkolk als Weiland*".

De drie molens ten westen van Sneek stonden elk op een royaal bemeten molenerf met diverse bijgebouwen.

Sneek telde overigens meer industrie- en korenmolens dan dit trio. Bij De Zwarte Hengst zijn geen schuren getekend, maar alleen een dubbel woonhuis. Bij de Zaagmolen van Gongrijp stonden twee schuren. De zuidelijke schuur bevatte aan de oostzijde twee huizen. Op het perceel tussen de Zaagmolen van Gongrijp en de oliemolen is een "*Scheepstimmer-*

Kadastrale kaart uit 1832 van IJlst met één verdwenen en één bestaande molen en hun toenmalige molenerven. 1. Houtzaagmolencomplex De Rat. Opmerking: het blauwe vlak is in deze figuur gecorrigeerd ten opzichte van HisGis.nl; dit is de houtkolk. De donkerrode rechthoek evenwijdig aan De Geeuw moet de houtzaagmolen zijn. 2. Houtzaagmolencomplex Trompmolen of Nieuwe Molen. De donkerrode vlakken zijn aangeduid als "Huis en Erf". Op de landtong ten oosten van de houtkolk stond de directeurswoning. De turquoise stroken langs De Geeuw zijn aangeduid als "Rietland" (bron: HisGis.nl).

Kadastrale kaart uit 1832 van Sneek met drie verdwenen molens en hun molenerven. 1. Houtzaagmolencomplex De Zwarte Hengst; 2. Houtzaagmolencomplex De Haan of Zaagmolen van Gongrijp; 3. Oliemolencomplex, eigenaar Isaack Wouters (deze molen is mogelijk gebouwd als zaagmolen); S = schuur; K = Waterkolk of Kolk; T = tuin. De donkerrode vlakken zijn aangeduid als "Huis en Erf" of "Huis". Het donkerrode vlak in het water aan de oostzijde van het oliemolencomplex is aangeduid als "Jagthuis" (bron: HisGis.nl).

schuur en Werf" aangeduid. Dit terrein met opstallen was, net als het oliemolencomplex, eigendom van Isaack Wouters.

Molenerven van industriemolens elders in het land

Ook buiten Friesland geven verkoop-advertenties in kranten informatie over de opstallen op een molenerf. Ter illustratie beelden we onderaan enkele willekeurige berichten uit Nederland af waarvan de inhoud voor zichzelf spreekt.

Molenerven van Friese poldermolens

Friesland telde vroeger honderden kleine poldermolens die werden bediend door een boerenknecht. Een molenaarswoning was daarom niet nodig. De spinnenkoppen en muontsen stonden op een pôle. Een pôle is een meestal door sloten omgeven stuk grond waarop enkele woningen staan, maar het kan ook het erf van een poldermolen zijn. In geval van een molen wordt het stuk grond aangeduid als molepôle. Kenmerkend voor veel grote Friese poldermolens die bediend werden door een molenaar is de aanwezigheid van een molenaarswoning. Naast veel bestaande grotere Friese poldermolens staan deze karakteristieke huisjes nog. In verreweg de meeste gevallen is het eigendom van de molen en de molenaarswoning gesplitst in de periode waarin de molens door de Friese waterschappen of polderbesturen werden afgestoten en in eigendom kwamen van molenstichtingen. De woningen werden door de polderbesturen separaat verkocht aan

particulieren. De gevolgen hiervan zijn tegenwoordig zichtbaar wanneer je langs Friese poldermolens rijdt. Veel woningen verloren in de loop van de tijd een deel van hun karakter door niet passende verbouwingen en uitbreidingen. Het tweede pijnpunt is dat veel woningbezitters bewust hoge begroeiing in hun tuin laten ontstaan. De soms bosachtige erven tasten de drie componenten van het containerbegrip molenbiotoop fors aan. Achteraf gezien was het veel beter geweest als ook molenaarswoningen in eigendom van de molenstichtingen waren gekomen. Dan was het maken van beslissingen over het beheer van het volledige molenerf en het wijzigen van het molenaarshuis een bevoegdheid van de moleneigenaar. Bovendien is een woning op lange termijn ook nog eens rendabel te exploiteren. Dit in tegenstelling tot de molen zelf.

Gelijke zorgen over het molenerf van poldermolens spelen uiteraard ook in andere provincies. In Zuid-Holland is recent een handreiking opgesteld voor het behoud en beheer van molenerven van poldermolens.

Handreiking Zuid-Holland

In 2019 heeft Erfgoedhuis Zuid-Holland in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de provincie Zuid-Holland de handreiking *"Het molenerf van de Zuid-Hollandse poldermolen"* uitgegeven. Deze handreiking is gemaakt om de kennis van molenerven te verzamelen en te delen. Bij de Zuid-Hollandse poldermolen kan het molenerf onder

meer zomerhuizen, schuren, hekken, boenstoepen en moestuinen bevatten. De handreiking inspireert moleneigenaren en molenaars om het molenerf op een passende wijze te beheren en in te richten. Een lovenswaardig initiatief.

Historische bijgebouwen, zoals zomerhuizen, hebben meestal geen monumentenstatus en zijn daardoor vaak vogelvrij. Ter illustratie van het vaak vogelvrij zijn van bijgebouwen citeren we hieronder de redengevende omschrijving in het Rijksmonumentenregister van de Rietveldse Molen in Hazerswoude-Rijndijk: *"Rietveldse Molen". Poldermolen, bestaande uit een houten, met riet gedekt achtkant op stenen voet, op de baard gedateerd: 1648.* Het bijgebouw annex zomerhuis staat niet beschreven.

Wat is de waarde van het molenerf en bijgebouwen?

Wanneer we kijken naar de knechtswoningen in Woudsend, zouden die niet een monumentenstatus krijgen wanneer ze geen deel zouden uitmaken van een historisch waardevol en gaaf molenerf. De raam- en deurkozijnen in de oostgevel (de zijde van de molen) zijn bijvoorbeeld niet origineel. De aanbouw tegen de twee meest zuidelijke woningen is evenmin origineel. De hoofdbouwmassa heeft echter wel de oorspronkelijke vorm en bevat bouwhistorische bouwmassa.

Monumenten worden tegenwoordig niet alleen meer gewaardeerd omdat ze paleis, kerk, molen of kasteel zijn.

(22358) OPENBARE VERKOOPING van eene sedert verscheidene jaren gedreven en thans nog met succes voortgezet wordende HOUTKOOPERIJ, bestaande in een hechte en sterke achtkante Houtzaagmolen, twee goed onderhouden Heerenhuizen, waarvan een voorzien van acht meerendeels behangen Kamers met Stookplaatsen, ruime Zolders, Keuken, Kelder, Regenput en Welpomp; voorts vier Knechtswoningen, drie Houtloodsen, Wagen- of Koetshuis met Stalling, Erf, Werf, Balkengat en Tuin, alles staande en gelegen aan de Trekvlies nabij de Stad Maassluis, doch in de Gemeente Maasland. Bree-der bij Biljetten omschreven, te aanvaarden de Houtkooperij, Molen, Loodsen, Koetshuis, Balkengat, Werf en een gedeelte der Heerenhuizen den 1sten Januarij 1843, drie der Knechtswoningen den 1sten Februarij 1843, en het overige den 1sten Mei 1843, te Veilen op Vrijdag den 23sten en finaal te Verkoopen op Vrijdag den 30sten December 1842, beide des voormiddags ten elf ure in het Logement de Moriaan te Maassluis. Nadere informatie te bekomen ten Kantore van den Notaris REESER te Maassluis.

▲ Bericht uit Algemeen Handelsblad van 7 december 1842.

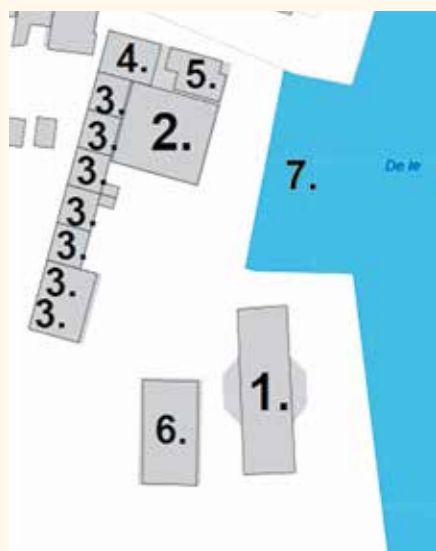
► Bericht uit Opregte Haarlemsche Courant van 22 februari 1845.

► Bericht uit Opregte Haarlemsche Courant van 16 april 1867.

*** UIT DE HAND TE KOOP:
Een OLIEMOLEN, met annexe Gebouwen, Huizinge, grooten Tuin, Knechtswoningen en verder Toebehooren, gelegen te Utrecht, te aanvaarden 10 Augustus 1845, en te bevragen ten Kantore van den Notaris VAN SCHERMBEK, te Utrecht.

Mr. H. HOUCK, Notaris te Deventer, zal aldaar ten huize van *Duijm*, aan de Brinkpoort, op Zaterdag den 20sten April 1867, 's avonds ten 7 ure, bij inzate, en 14 dagen daarna, ter zelfder plaatse en uur, bij toeslag veilen:
EEN IN VOLLE WERKING ZIJNDEN WIND-, OLIE- EN RUNMOLEN,
met lijnkoekenbrekerij, knechtswoningen, schuur en tuin, in den Deventer Enk, in de onmiddellijke nabijheid der stad en van het station van den Staats-spoorweg; gevende het terrein geschikte gelegenheid tot uitbreiding of daarstelling eener andere fabriek; kadastraal bekend gemeente Deventer, sectie B, n° 397, 398 en 745, groot 27 r., 70 e. Dagelijks te bezien.

Daarvan is de waarde als erfgoed direct duidelijk. Binnen de monumentenzorg is de aandacht in de afgelopen decennia verbreed naar de historische context van monumenten. Ook erfgoed van de gewone man wordt nu gewaardeerd. De knechtenwoningen bij De Jager ontleen hun erfgoedwaarde vanuit de ensemblewaarde. Het molencomplex bestaat uit de houtzaagmolen, de houtkolk, de droogschuur, het molenhuis (de vroegere "heerenbehuizinge") en de knechtenwoningen. Dit alles op het molenerf zoals dat tenminste sinds 1832 bestond. Houtzaagmolencomplex De Jager is met deze kwaliteiten in Nederland zeldzaam op de aspecten compleetheid en historische gaafheid. Een gelijk te waarderen houtzaagmolenerf, in combinatie met de authenticiteit van De Jager zelf, is er niet. Het molenerf met alle opstallen vertelt het volledige verhaal van het vroegere houtzaagmolenbedrijf: van de vroegere molenbaas en zijn knechten en hun families. Zouden de knechtenwoningen verdwijnen, dan wordt dit afleesbare verhaal uitgewist. Uiteraard geldt deze beschouwing over het molenerf van De Jager voor

Houtzaagmolencomplex De Jager in 2022 (bron: bagviewer.kadaster.nl). Verklaring: zie tabel onder.

	Adres	Onderdeel molencomplex
1.	Ald Wyk 18	Houtzaagmolen
2.	Ald Wyk 16	Molenhuis
3.	Gloppe 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13	7 knechtenwoningen
4.	Ald Wyk 12	Woning
5.	Ald Wyk 14	Woning
6.	Bij Ald Wyk 18	Droogschuur
7.	Bij Ald Wyk 18	Houtkolk

alle vergelijkbare situaties. De molenerven van de korenmolens in Ootmarsum en Halsteren zijn recent van de historische bijgebouwen ontdaan. Die extreme gevallen laten helaas zien welk verlies aan erfgoedwaarden optreedt wanneer de historische omgeving wordt uitgewist en de molen verwordt tot tuilmolen.

De knechtenwoningen in Woudsend als keerpunt?

De vroegere knechtenwoningen voldoen niet meer als groepsaccom-

modatie. Daarom heeft de eigenaar een paar jaar geleden plannen gemaakt voor sloop en nieuwbouw. De sloopvergunning werd verleend. De plaatselijke bevolking kwam in het verweer en pleitte voor het behoud van de knechtenwoningen. Aanvankelijk wilde de gemeente niet overgaan tot aanwijzing als gemeentelijk monument. Mede op basis van het adviesrapport van SteenhuisMeurs uit september 2021, dat is opgesteld in opdracht van erfgoedvereniging Heemschut, krijgen de knechten-

Zicht vanuit het zuiden op het molenerf van houtzaagmolen De Jager in Woudsend. Links is de rij knechtenwoningen zichtbaar. Door de bomen zien we het herenhuis dat bij de molen hoort. De bedrijvigheid van het vroegere houtzaagbedrijf spat van deze foto af. De molen staat op de vang en de medewerkers hebben het werk even gestaakt voor dit fotomoment. De stapels hout onderstrepen de rafelige uitstraling dat het erf van een in bedrijf zijnde industriemolen veelal had. Ondanks dat het herenhuis schuil gaat achter bomen en een schutting is het contrast daarvan met de knechtenwoningen zichtbaar: een statig pand versus een rij arbeiderswoningen met duidelijk minder allure. Tegen de schutting staan onder meer dierenrennen en een wasrek. Datering: poststempel 1912 (bron: Coll. Sytse ten Hoeve Prentbriefkaarten, Tresoar, fotonummer STH00300).

woningen nu wel de gemeentelijke monumentenstatus. Dat de knechtenwoningen ten behoeve van de functie als groepsaccommodatie toe zijn aan een opwaardering, is ook duidelijk. Een mogelijkheid kan zijn, om ten behoeve van benodigde grotere ruimten een nieuw bouwvolume op het

terrein toe te voegen. Om dit goed in te kunnen passen, is interventie nodig van een architect die gespecialiseerd is in dergelijke ontwerpogaven. Welk plan in Woudsend uiteindelijk gerealiseerd gaat worden, en of deze ingreep de waarden van het molenerf en de knechtenwoningen zoveel mo-

gelijk in stand houdt, is op dit moment (medio oktober 2022) nog niet bekend.

De voorgenomen sloop van de knechtenwoningen kwam als redelijke verrassing in het nieuws. Wanneer we kijken naar de belangen van de

Foto's auteur 19 maart 2022

ondernemer van de zeilschool is zijn aanvankelijke plan van sloop en nieuwbouw bedrijfseconomisch een logische stap. In de 'casus Woudsend' is de ad hoc aanwijzing tot gemeentelijk monument best een bijzondere wending te noemen. De woningen hadden ook al plat kunnen liggen.

De ontwikkelingen rondom de knechtenwoningen in Woudsend kunnen als keerpunt fungeren van het landelijke molenbeleid. Om waardevolle molenerven en historische opstallen beter te beschermen, moeten we deze eerst waarderen en die waarde ook uitdragen. Onbekend

maakt immers onbemand. Uitdragen alleen is echter niet voldoende, zo leert de casus Halsteren. Een gedegen bouwhistorisch rapport is daar door de gemeente Bergen op Zoom terzijde gelegd. Het is nodig met gericht beleid te komen waarmee waardevolle molenerf worden beschermd.

Ter afsluiting enkele bouwstenen voor dit beleid:

- Niet alles kan worden beschermd. Selecteer welke molenerf waardevol zijn en omschrijf deze. De bijgebouwen zijn op zichzelf vaak geen topmonumenten; ensemblewaarden zijn hierbij van doorslaggevend belang.
- Een ander doel van het beschermen van het molenerf moet zijn het voorkomen van toekomstige nieuwbouw die afbreuk doet aan de molen. Dit is te zien als een equivalent van het beschermde dorpsgezicht, maar dan op postzegelformaat.
- Ten behoeve van de financiële robuustheid van het toekomstige molenbehoud is tegelijk heroverweging van de monumentenstatus van een aantal ahistorische molens zinvol. Molens zonder monumentale waarde zouden kunnen worden afgevoerd als rijksmonument ten faveure van aanwijzing van waardevolle molenerf en bijgebouwen elders. Kwaliteit voor kwantiteit en ook kritisch durven herverzamen.
- Eigenaarschap is in diverse gevallen op lange termijn het meest effectieve middel. Wie baas is, bakt koek. Beperkende voorwaarden opleggen aan de eigendommen van iemand die niets met erfgoed heeft, wordt steeds moeilijker. De molen, het

molenerf en waardevolle opstallen zouden idealiter eigendom moeten zijn van dezelfde organisatie. Een organisatie met erfgoedbehoud als primaire doelstelling.

- In bijvoorbeeld Friesland zouden waardevolle molenaarswoningen, vooral bij poldermolens, (weer) in het bezit moeten komen van de moleneigenaar. Qua aankoopbedrag nu een utopie. Bij een door de erfgoedwereld onderschreven belang en strategie zijn er wellicht sponsors die deze doelstelling willen helpen realiseren. Zo is de toekomst van Epema State in Ysbrechtum bij Sneek recent veiliggesteld door aankoop door een bemiddelde stichting met als doelstelling het behoud van buitenplaatsen.
- Een molen rendeert nooit. In een bijgebouw is het genereren van rendement vanuit een gebruiksfunctie eerder haalbaar. Dat is in daarvoor geschikte gevallen een win-winsituatie.
- Waak voor het toevoegen van historiserende elementen die op het desbetreffende molenerf nooit hebben bestaan. Het doel is het behoud van aanwezige historische gebouwen en het terugbrengen van historische groenstructuren.
- Bescherming van historische bijgebouwen betekent niet dat er niets aan mag worden gewijzigd of toegevoegd. Het onderbrengen van gebruiksfuncties vraagt vaak aanpassingen vanuit thermische isolatie en vanuit andere eisen van het Bouwbesluit. De uitwerking van dit type opgaven op een cultuurhistorisch kwetsbaar molenerf vraagt inbreng van ontwerpers die gespe-

cialiseerd zijn in "slow architecture" en in een fijnzinnige inpassing van nieuwe elementen tegen het bestaande.

Doen we niets, is het wachten op volgende 'verrassingen' zoals in Halsteren, Ootmarsum en Woudsend.

Bronnen:

Websites

- Online kaartapplicatie HisGIS Fryslân: www.hisgis.nl/projecten/fryslan
- Online viewer Beschermde Stads- en dorpsgezichten Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: www.rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Beschermde%2DStads%2Den%2DDorpsgezichten
- www.molendatabase.org
- www.bagviewer.kadaster.nl
- www.delfpher.nl

Literatuur

- Bokma, A. (1986). *Monument van de Maand, De Molens van Woudsend*. Stichting Monument van de Maand.
- Gerritsen, D. e.a. (2019). *Het molenerf van de Zuid-Hollandse poldermolen*. Erfgoedhuis Zuid-Holland.
- Meurs, P. (2021). *Knechtenwoningen molen De Jager, Woudsend, Advies cultuurhistorische waarde*. SteenhuisMeurs B.V.

Informanten

De auteur voerde gesprekken met molenaars Jan Coppens, Siebolt Doorenspleet, Jaap van Driel en Arjan Reekers van De Jager op 19 maart 2022. Hij kreeg informatie van Simon Jellema op 28 september 2022 over de kadastrale kaart uit 1832 (via HisGis) van de IJlster houtzaagmolens. Verder kreeg hij op 1 oktober 2022 informatie over HisGis van Job Koehoorn en op 2 oktober 2022 aanvullende informatie over De Jager van Arjan Reekers. ○

Advertentie

De Molenconsulent

Molen- en Erfgoedsspecialist

Subsidie | Beheer | Onderhoud

info@molenconsulent.nl | 06 1323 1617 | www.molenconsulent.nl

ALLEMOLENS.NL

Binnenkort vernieuwde site

Dé startplek voor uw molenonderzoek met iedere maand nieuwe content, zoals het archief van De Hollandsche Molen.

De molenassen van Boddaert uit Middelburg

Een onderzoek van Jan de Witte

Erwin Esselink en Ton Meesters

Al ruim voor zijn aanstelling als molenaar op de molen van Zoutelande hadden ijzeren assen en roeden de belangstelling van Jan de Witte. In de loop der jaren verzamelde hij vooral informatie over de assen die de Middelburgse ijzergieterij Boddaert goot. Het verspreidingsgebied van de assen van Boddaert is regionaal. De assen werden gestoken in molens op de Zeeuwse eilanden en in Zeeuws-Vlaanderen. Hij inventariseerde alle Zeeuwse molenassen, zowel van bestaande als op basis van fotografisch materiaal van verdwenen molens. Vervolgens mat en documenteerde hij de assen en maakte van deze meetgegevens een analyse. Daarnaast verzamelde hij allerlei historische documenten. Al deze gegevens bundelde hij dit jaar in een 118 pagina's tellend document met de titel *Boddaert molenassen*. De Witte vroeg vervolgens aan de redactie van *De nieuwe Molenwereld* om van zijn onderzoek een artikel te maken. De redactie voldeed graag aan dit verzoek.

De familie Boddaert

Oorspronkelijk kwam de familie Boddaert uit West-Vlaanderen. In 1607 verhuisde Joris Boddaert naar Amsterdam waar hij koopman werd. Zijn zoon

Jonkheer Willem Reinbrand Boddaert (1812-1888) stichtte in 1850 een ijzergieterij aan de Vlis-singsestraat in Middelburg onder de naam Firma van Boddaert & Rentergem. Foto uit de periode 1885-1887 (Zeeuws Archief, Archief Gieterij Middelburg, inv.nr 2-2).

Pieter, die eveneens koopman was, vertrok in 1644 naar Middelburg. Veel leden van de familie vervulden bestuurlijke functies bij de plaatselijke en gewestelijke overheid, de rechterlijke

macht, de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie. De oprichter van de ijzergieterij was Willem Reinbrand Boddaert, lid van de Provinciale Staten en later directeur van het Vrije Handelsdepot te Middelburg. Willem Reinbrand Boddaert werd in 1812 in Middelburg geboren en mocht zich jonkheer noemen omdat zijn vader in 1832 in de adelstand was verheven. Hij huwde in 1844 met de 19-jarige Clementina baronesse Van Heeckeren Brandenburg. Uit dit huwelijk werden meerdere kinderen geboren. Van 1848 tot en met 1858 was hij directeur van de Commerce Compagnie van Middelburg, een onderneming die zich vanaf 1720 bezighield met internationale handel. Door zijn functies en contacten was bekend dat er steeds

Bij Akte, op den 17 Junij 1858 voor den Notaris PIETER VAN DE GRAFT te Middelburg verleden, is de tusschen de Heeren Jhr. WILLEM REINBRAND BODDAERT, JOHANNES AGELINK VAN RENTERGEM, Koopliden, en PIETER NACHTEGAEL, Boekhouder, allen te Middelburg woonachtig, bestaan hebbende **Vennootschap** tot uitoefening eener IJzergieterij, onder de Firma van BODDAERT & RENTERGEM, ontbonden, te rekenen van den 31 Mei 1858.

Geschiedende deze aankondiging, ter voldoening aan de Artt. 30 en 31 van het Wetboek van Koophandel.

Bij Akte, op den 21 Junij 1858 voor den Notaris PIETER VAN DE GRAFT te Middelburg verleden, is door de Heeren Jhr. WILLEM REINBRAND BODDAERT, Koopman, en Jhr. HUGO VAN REIGERSBERG VERSLUYS, Particulier, beide te Middelburg woonachtig, aangegaan eene **Vennootschap** tot uitoefening eener IJzergieterij met den Handel daaraan verbonden, onder de Firma van BODDAERT & VAN REIGERSBERG VERSLUYS, tot de teekening van welke Firma ieder der Vennooten gerechtigd is; wordende tot het opnemen of uitzetten van Gelden en den aankoop of vervreemding van Vaste Goederen de medewerking van beide Vennooten vereischt.

De Vennootschap is voorts aangegaan voor een' onbepaalden tijd, wordt gerekend te zijn aangevangen den 1sten Junij 1858 en zal te Middelburg gevestigd zijn.

Waarvan aankondiging, ingevolge Art. 28 van het Wetboek van Koophandel.

In 1850 werd een vennootschap aangegaan door Boddaert, Agelink van Rentergem en Nachtegael voor de oprichting van een ijzergieterij. Bericht uit de Middelburgsche Courant van 3 augustus 1850.

Bij Akte, op den 23 Julij 1850 voor den Notaris Pieter van de Graft, te Middelburg gepasseerd, hebben de Heeren Jonkheer WILLEM REINBRAND BODDAERT, JOHANNES AGELINK VAN RENTERGEM en PIETER NACHTEGAEL, allen te Middelburg woonachtig, aangegaan eene Vennootschap, houdende oprigting van eene Fabriek, bestaande in eene IJZERGIETERIJ, onder de Firma van Boddaert en Rentergem, van welke Firma allen de onderteekening zullen hebben.

Deze Vennootschap wordt gerekend te zijn aangevangen met den eersten Augustus 1850, en zal voortduren tot den laatsten Julij 1860 of verder, tot zoo lang als allen of een der Vennooten het verlangen tot ontbinding van de Vennootschap op eene legale wijze, drie maanden te voren, zal hebben kenbaar gemaakt.

In 1858 werd de vennootschap ontbonden, waarna Boddaert een nieuwe vennootschap aanging met Hugo van Reigersberg Versluys. Bericht uit de Middelburgsche Courant van 22 juni 1858.

In 1859 werd een nieuwe, grotere ijzergieterij gebouwd aan de Kousteensedijk in Middelburg. Hier werd in 1860 de eerste ijzeren bovenas gegoten, bestemd voor De Onderneming in Wissenkerke. Foto uit circa 1895 (Collectie foto's, ZB Beeldbank Zeeland, recordnr. 104804).

meer ijzerwerk nodig was voor de scheepsbouw. In 1850 was hij de oprichter en medenaamgever van de ijzergieterij. Hij overleed in 1888.

De ijzergieterij

Jhr. Willem Reinbrand Boddaert (1812-1888) stichtte op 23 juli 1850 een kleine ijzergieterij aan de Vlis-

singestraat in Middelburg samen met Johannes Agelink van Rentergem (1806-1876) en Pieter Nachtegael (1818-1878). Agelink van Rentergem dreef in Middelburg een ijzerhandel. Nachtegael was een vermogende boekhouder. De ijzergieterij kreeg de naam Firma van Boddaert & Rentergem en had een startkapitaal van f 6.000.

Drie jaar na de oprichting had de gieterij twaalf arbeiders in dienst en beschikte het bedrijf over een oven. Op 31 mei 1858 werd de firma ontbonden en ging Boddaert een nieuwe verbintenis aan met jhr. Hugo van Reigersberg Versluys. De nieuwe firma kreeg de naam Firma Boddaert & Van Reigersberg Versluys. In 1859 is een grotere, nieuw gebouwde gieterij aan de Kousteensedijk in gebruik genomen, schuin tegenover het station aan de overzijde van het kanaal. Hier staat nu de bibliotheek. Aan de nieuwe gieterij was ook een kopergieterij verbonden. Ook werd een stoommachine geplaatst voor de aandrijving van draaibanken en andere werktuigen. In deze nieuwe gieterij was het mogelijk om grotere stukken te gieten. Hierdoor kon in 1860 de eerste molenas worden gegoten. Niet lang daarna volgden nog twee assen. Vanaf 4 mei 1864 gaat Boddaert alleen door. De firmanaam luidt dan Firma van Boddaert & Comp. Op 31 augustus 1875 maakte de Middelburgse

Bij akte, op den 4 Mei 1864 voor den Notaris P. VAN DE GRAFT, te Middelburg, verleden, is de, tusschen de Heeren Jhr. WILLEM REINBRAND BODDAERT en Jhr. HUGO VAN REIGERSBERG VERSLUYS, Kooplieden, beide te Middelburg woonachtig, aldaar bestaan hebbende Vennootschap tot uitoefening eener **IJZERGIETERIJ**, met den Handel daaraan verbonden, onder de Firma van **Boddaert & Van Reigersberg Versluys**, te rekenen van den 4 Mei dezes jaars, **ontbonden**; en is voorts bij gemelde akte de likwidatie der zaken van de ontbondene Firma opgedragen aan Jonkheer WILLEM REINBRAND BODDAERT, voormeld, die de voorschreven Fabrick en Handelszaak van gezegd tijdstip voor eigen rekening zal voortzetten, onder de Firma van **BODDAERT & COMP.**
Geschiedende hiervan afkondiging ter voldoening aan de bepalingen van het Wetboek van Koophandel.

In 1864 werd de vennootschap van Boddaert en Van Reigersberg Versluys ontbonden. Boddaert zette nu het bedrijf alleen voort onder de naam Firma van Boddaert & Comp. Bericht uit de Middelburgsche Courant van 12 mei 1864.

Courant melding dat Boddaert met zijn zoon jhr. Jacques Phoenix Boddaert, beiden kooplieden in Middelburg, een vennootschap was aangegaan onder gemeenschappelijke leiding vanaf 1 december 1874. Deze koperen ijzergieterij heette Boddaert en Compagnie. Op de meeste assen van na 1864 zit een meegegoten ovaal met als tekst Boddaert en Co Middelburg. De firmanaam blijft gehandhaafd tot in 1954 als het familiebedrijf wordt omgezet in de naamloze vennootschap Boddaert & Co N.V.

In 1976 sluit de gieterij uit 1859 en wordt een nieuwe gieterij gebouwd op het industrieterrein buiten Middelburg pal naast het kanaal. Intussen is het bedrijf overgenomen en maakt het deel uit van het Rijn-Schelde-Verolme-concern (RSV). In de Middelburgse vestiging wordt in 1981 de nieuwe bovenas gegoten voor de te completeren molen van Koudekerke. Deze nieuwe as heeft geen kenmerken van de oorspronkelijke Boddaert-assen. In 1983 wordt het RSV-concern ontbonden, maar de Middelburgse gieterij blijft na een onzekere periode toch bestaan. In 1999 zet de nieuwe eigenaar Thomassen International uit Rheden het bedrijf te koop, waarna in november van hetzelfde jaar faillissement volgde. Toch wordt een nieuwe koper gevonden: gieterij RMI uit Bergen op Zoom, die een gedeelte van de productie van Bergen op Zoom naar Middelburg verhuisde. Het faillissement van RMI volgde in 2002, waarbij ook de Middelburgse vestiging in het faillissement werd betrokken en de activiteiten werden gestaakt. In 2006 zijn de gebouwen verkocht aan een Middelburgs staalconstructiebedrijf.

Molenassen

Over de eerste ijzeren molenassen is in de voorganger van ons tijdschrift *Molenwereld* al voldoende gepubliceerd. De gietijzeren bovenas werd in 1754 uitgevonden in Engeland door John Smeaton. De kennis van deze ijzeren as bleef niet beperkt tot Engeland. Rond 1800 werd een groot plassencomplex onder Nieuwkoop en Zevenhoven drooggemaakt. Voor een van deze molens van de Nieuwkoopse Droogmakerij werd geëxperimenteerd met een ijzeren as. Maar dit liep op niets uit, omdat de molens met hun

28 meter vlucht en hun wiekvorm meer kracht op de as uitoefenden dan deze vanwege zijn constructie kon hebben. In 1834 werd in Nederland de eerste gietijzeren bovenas gestoken in een van de molens van de Hoge Boezem van Schieland bij Rotterdam. In 1835 werd door ijzergieterij NSBM Fyenoord octrooi aangevraagd voor ijzeren bovenassen. De NSBM Fyenoord kreeg het octrooi voor vijf jaar, ingaande 23 januari 1836. Mogelijk is het octrooi nog een keer met vijf jaar verlengd, want na 1846 kreeg de NSBM te maken met sterke concurrentie, zoals Enthoven (begint in of kort voor 1846) en Penn & Comp uit Dordrecht (circa 1846-1847).

Productieperiode

Boddaert & Van Reigersberg Versluys goten in 1860 de eerste molenas voor de dan in aanbouw zijnde molen De Onderneming in Wissenkerke op Noord-Beveland. De as kreeg als opschrift: BODDAERT & VR VERSLUIS MIDDELBURG N 1, en A. DE TROIJE. Dat was de naam van de molenmaker destijds. Het jaar 1860 staat niet op de as, maar omdat er bij het steken van de as in november van dat jaar een ongeluk gebeurde dat de krant haalde, weten we dat de as in 1860 gegoten moet zijn.

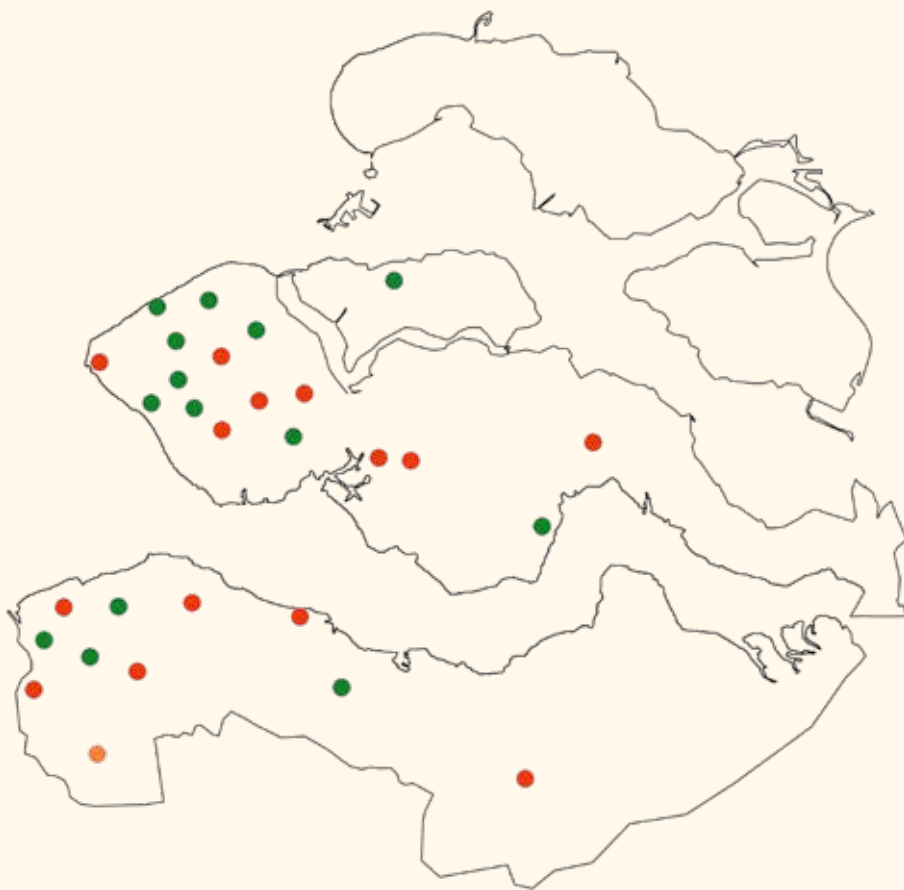
As nummer 2 bevindt zich in molen De Harmonie te Biervliet. Het opschrift luidt BODDAERT & VR VERSLUIS MIDDELBURG N 2, en P. LIJBAART. Ook op deze as is geen jaartal te vinden, maar omdat in mei 1864 de firma Boddaert & Van Reigersberg Versluys ontbonden werd, moet de as uiterlijk in dat jaar gegoten zijn. Hetzelfde geldt voor as nummer 3, die in korenmolen D'Arke in Oostkapelle draait (BODDAERT & VR VERSLUIS MIDDELBURG N 3). Boddaert zette het bedrijf voort onder de firmanaam Boddaert & Compagnie en de eerst bekende as met de nieuwe firmanaam werd in 1865 geleverd aan de molen van Domburg. Het opschrift van deze as luidt BODDAERT & CO MIDDELBURG 1865. Geen nummer dus, maar wel het gietjaar.

Op de bovenas van de molen van Zoutelande is geen naamplaat van de gieterij aanwezig, maar met grote cijfers is het jaar 1866 op het aslichaam geschilderd. De as van de molen van Nieuw- en Sint Joosland lijkt in detail op die van Zoutelande, maar ook hier ontbreken de fabricagegegevens.

Er is nog een genummerde as bekend in de molen van Brasser te Biggekerke. Deze as werd waarschijnlijk in 1869

De bovenas van De Onderneming te Wissenkerke, fabricaat Boddaert & VR. Versluys, kreeg nummer 1. Ook de naam van de molenmaker, A. de Troije, staat vermeld (foto Jan de Witte, 30 juli 2012).

Verspreiding van Boddaert-assen over Zeeland voor zover achterhaald kon worden. Goed te zien is de concentratie op Walcheren en in West-Zeeuws-Vlaanderen. Bestaande assen zijn met groen aangegeven en verdwenen assen met rood. Oranje betekent dat waarschijnlijk een Boddaert-as aanwezig is geweest (kaartje Erwin Esselink).

gestoken en heeft het opschrift: BODDAERT & CO MIDDELBURG N 17 A. DEN HOLLANDER. Den Hollander was eigenaar en molenaar in die tijd.

Ook op de as van de standerdmolen te Retranchement is behalve BODDAERT & CO MIDDELBURG ook de naam A.A. BREVET meegegeven. Hij was molenaar/eigenaar in de periode 1873–1890.

Op alle andere nog bestaande assen is alleen het opschrift BODDAERT & CO MIDDELBURG aanwezig, aangebracht op een ovale plaat net achter de hals, of er is helemaal geen opschrift.

Verspreidingsgebied

Van de door Boddaert geproduceerde assen is geen overzicht bewaard gebleven. Aan de hand van de nog bestaande assen, oude foto's en krantenberichten kan een beeld gevormd worden van de periode, waarin de assen gegoten werden, het aantal en

het verspreidingsgebied. Vanaf 1860 (het jaar waarin de eerste Boddaert-as gegoten werd) is het bestaan bekend van 222 Zeeuwse molens en van driekwart van deze molens kon worden vastgesteld of ze een Boddaert-as hebben (gehad) of niet.

In tegenstelling tot de landelijk opererende ijzergieterijen, zoals De Prins van Oranje en Enthoven, is gebleken dat Boddaert alleen bovenassen in Zeeland leverde. En dan nog niet eens in de hele provincie. Voor zover bekend zijn geen assen geleverd op Schouwen-Duiveland, Sint-Philipsland en Tholen. Ook werden alleen doorlopende assen gegoten, geen askoppen.

De grootste concentratie assen is nog steeds op Walcheren. Met een gieterij bij wijze van spreken om de hoek ligt dat ook in de lijn der verwachting. De kans is dan ook best groot dat ook de uitgebrande molens van Koudekerke (1872) en Veere (1907) gemalen hebben met een Middelburgse as. Voor wat betreft Noord-Beveland is het

blijkbaar gebleven bij één as, geleverd aan De Onderneming in Wissenkerke.

Op Zuid-Beveland zijn er meerdere geweest. Wellicht heeft hierin meegepeeld dat in 1871 de Sloedam aangelegd werd. Zo ontstond per spoor of over de weg een rechtstreekse vaste verbinding met Walcheren.

Ook in West-Zeeuws-Vlaanderen is in het uiterste westen nog steeds een concentratie aanwezig. Mogelijk dat een regionale molenmaker goede contacten met de gieterij onderhield en de assen heeft aanbevolen bij de molenaars.

In Oost-Zeeuws-Vlaanderen is er maar één molen bekend met een Boddaert-as, namelijk De Korenaar te Axel. Deze streek heeft een groot Vlaams achterland van waaruit ook molenmakers de grens overkwamen. In België waren diverse gieterijen die ijzeren askoppen leverden, onder andere in Herentals, Roeselare en Brussel. Het is dan ook goed verklaarbaar dat hier veel houten assen met een ijzeren kop voorkwamen.

Als scheiding tussen Oost- en West-Zeeuws-Vlaanderen wordt in dit

In 1948 herstelden de gebroeders Harrie (links) en Bèr Beijl uit Afferden de oorlogsschade aan de standerdmolen van Retranchement. Goed te zien is hoe iel een Boddaert-as is en dat de as maar één dwarsrib heeft (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

Inventarisatie bovenassen

Plaats	Aanduiding	Opmerkingen	Opschrift
BESTAANDE ASSEN			
Wissenkerke	De Onderneming	gestoken bij de bouw in 1860	BODDAERT & VR VERSLUIJS MIDDELBURG N 1, A. DE TROIE
Biervliet	De Harmonie	gegoten in of voor 1864	BODDAERT & VR VERSLUIJS MIDDELBURG N 2, P. LIJBAART
Oostkapelle	D'Arke	gegoten in of voor 1864	BODDAERT & VR VERSLUIJS MIDDELBURG N 3
Domburg	Weltevreden		BODDAERT & CO MIDDELBURG 1865
Biggekerke	Brassers molen	waarschijnlijk gestoken in 1869	BODDAERT & CO MIDDELBURG N 17 A. DEN HOLLANDER
Zoutelande		jaartal 1866 op de as geschilderd	geen / niet zichtbaar
Nieuw en Sint Joosland	Buiten Verwachting	gebroken, afkomstig van de in 1874 verbrande voorganger	geen / niet zichtbaar
Hoedekenskerke	Koutermolen	waarschijnlijk nieuw geleverd bij de bouw in 1874	BODDAERT & CO MIDDELBURG
Retranchement		Brevet was eigenaar / molenaar van 21 april 1873 tot 20 januari 1890	BODDAERT & CO MIDDELBURG A. A. BREVET
Zuidzande		afkomstig van de 1910 gesloopte molen van Kruisdijk	BODDAERT & CO MIDDELBURG
Nieuwvliet		mogelijk pas rond 1900 gestoken	BODDAERT & CO MIDDELBURG
Aagtekerke		met 3,64 meter de kortste nog bestaande as	geen / niet zichtbaar
Meliskerke		kleinste askop van alle nog bestaande assen	BODDAERT & CO MIDDELBURG
Serooskerke	De Jonge Johannes	een van de weinige netjes strak gegoten assen	BODDAERT & CO MIDDELBURG
VERDWENEN ASSEN			
Aardenburg	Stadsmolen	afgebroken 1926, had waarschijnlijk een Boddaert-as	
Arnemuiden	Nooit Gedacht	afgebrand 1977, as later als oud ijzer afgevoerd	
Axel	De Korenaar	geleverd en gebroken in 1878	
Axel	De Korenaar	afgebroken 1960	
Cadzand-Bad		in 1931 onttakeld tot romp	
Grijpskerke	Het Welvaren van Grijpskerke	vernield door storm 1945	
Hoofdplaat	De Hoop	gebroken door beschietingen 1944	
Kapelle		gebroken bij omtrekken van de molen 1951	
Koudekerke	De Lelie	14 november 1940 asbreuk tijdens zware storm	
Middelburg	Johanna	17 mei 1940 molen uitgebrand tijdens beschietingen	
Nieuwdorp	De Oranjeboom	afgebroken 1942	
Nieuwvliet	(Molenweg)	zou bij het steken rond 1900 uit de takels gevallen zijn en gebroken	
Oostburg	't Lam	verwoest oktober 1944 door oorlogshandelingen	
's Heerenhoek	Juliana	30 mei 1937 verbrand	
Sluis	De Brak	30 oktober 1944 uitgebrand door oorlogshandelingen	
Westkapelle	De Dijkmolen	3 oktober 1944 bij het dijkbombardement verwoest	

overzicht net als in vroeger tijden de toen nog open zeearm De Braakman aangehouden.

Kenmerken

Er zijn 14 Boddaert-assen bewaard gebleven en verder konden nog 14

verdwenen assen worden opgespoord, en ook nog 2 assen die waarschijnlijk bij Boddaert gegoten werden. Alle bekende Boddaert-assen hebben op de walpenplaat een overhoekse ster met acht stralen, dus geen van de stralen wijst precies naar een roe-eind. Er

zijn 6 assen (de oudste?), waarbij de askop een rechte achterzijde heeft. De overige 8 hebben een geknikte achterzijde. Wat verder opvalt is de geringe doorsnede van het aslichaam, waardoor de assen nogal iel overkomen. Dat beeld wordt nog versterkt

Askop van de molen van Nieuwvliet. Alle bekende Boddaert-assen hebben een overhoeks gegoten ster. Ook de vorm van de walpenplaat is overal gelijk (foto Jan de Witte, 6 maart 2021).

Jan de Witte verricht vanuit het hekwerk metingen aan de as van de molen van Nieuw- en Sint Joosland (foto R.J van Eenennaam, 16 augustus 2014).

door het geringe aantal dwarsribben: meestal twee, soms maar een. Alle nog bestaande assen hebben, gemeten over de ribben, een diameter van tussen de 33 en 34 cm. Die diameter is over het hele aslichaam constant. Vergelijken we dat bijvoorbeeld met twee assen van Penn & Comp die dezelfde lengte hebben, dan zien we dat de as bij de ondermolen van de Driemanspolder te Leidschendam een maximale diameter heeft gemeten over de ribben van 58 cm en de as bij de korenmolen van Loosduinen 46 cm. Deze beide assen zijn dus veel zwaarder uitgevoerd. Maar omdat Boddaert-assen vooral toegepast werden in de Zeeuwse dorpskorenmolens met een bescheiden vlucht hoefde dat geen probleem te zijn en in de praktijk bleken en blijken ze te voldoen. Er is maar één geval van asbreuk bekend zonder duidelijke oorzaak. In augustus 1878 brak de as van korenmolen De Korenaar in Axel, die in juni van dat jaar door Boddaert geleverd was. Daarbij werd ook het complete gevluht vernield.

Over gebroken assen gesproken: op 2 september 1874 brandde de achtkante houten korenmolen van Nieuwland bij Middelburg af. Nog in hetzelfde jaar werd op korte afstand van de verbrande molen een stenen grond-

zeiler gebouwd: de nog bestaande molen Buiten Verwachting. De verbrande molen had al een Boddaert-as. Deze is waarschijnlijk gebroken bij het instorten van de molen als gevolg van de brand. Dat betekende niet het einde van de as, want bij de herbouw werd het gebroken deel met askop ingepakt in twee zeer lange vulstukken en met stroppen op zijn plaats

Het peneinde van de Boddaert-as in Biervliet is met een zware ketting omwikkeld tegen opwippen, maar meestal was een verzwaring niet nodig (foto Jan de Witte, 17 augustus 2013).

gehouden. Aan het achtereind werd een vierkant stuk hout ingesloten, waarop een ijzeren penmuts werd aangebracht. Zo had de molen toch weer een bruikbare as.

Hoewel de assen dus licht van constructie waren, was het in de praktijk meestal niet nodig om het achtereind van de as te verzwaren tegen opwippen. Bij drie nog bestaande molens is in de loop der tijd wel een verzwaring aangebracht aan het pen-einde: Biggekerke, Hoedekenskerke en Biervliet. Bij Hoedekenskerke bestaat de verzwaring uit vier speciaal gegoten segmenten. Die verzwaring was waarschijnlijk nodig geworden na het aanbrengen van zelfzwichting aan het begin van de 20e eeuw, waardoor het gevluht zwaarder werd. Bij Biggekerke en Biervliet is het achtereind van de as omwikkeld met zware kettingen.

Hoewel alle nog bestaande assen een grote onderlinge overeenkomst vertonen, blijkt uit opmetingen van de askop dat er toch verschillende gietmodellen gebruikt zijn.

'Lookalikes'

Zoals eerder vermeld hebben alle bekende Boddaert-assen een overhoekse achtpuntige ster, maar omgekeerd

gaat dit niet op: niet elke bovenas met een overhoekse achtpuntige ster is van het fabricaat Boddaert. Zo beschikt de korenmolen van Wilnis over een as die wel dit kenmerk heeft, maar op veel andere details afwijkt zodat het beslist geen Boddaert-as is. Van welk fabricaat de as dan wel is, is nog onbekend.

Ook de as in de molen van de Stichts-Ankeveense polder bij Nederhorst den Berg heeft een overhoekse achtpuntige ster. Hier is het fabricaat wel bekend: ijzergieterij wed. A. Sterkman & Zoon te 's-Gravenhage, later De Prins van Oranje genaamd, gegoten in 1859.

Verder blijkt uit oude foto's dat ook de as van de verdwenen korenmolen te Schimmert in Zuid-Limburg een overhoekse achtpuntige ster had. Op grond van andere details kon gecon-

cludeerd worden dat ook dit geen Boddaert-as was.

Samengevat

Door het grondige onderzoek van Jan de Witte is veel meer bekend geworden over de Boddaert-assen. De productieperiode lag tussen 1860 en circa 1900 en men leverde alleen binnen Zeeland. Met zekerheid konden 28 assen achterhaald worden op basis van driekwart van het Zeeuwse molenbestand van na 1860. Het totaal aantal geproduceerde assen zal naar schatting tussen de 30 en 40 assen bedragen. Onderling vertonen de assen een zeer grote overeenkomst. Allemaal hebben ze de kenmerkende walpenplaat met overhoekse achtpuntige ster. Het grootste verschil zit logischerwijs in de lengte van de as. Hoewel de assen iel overkomen vergeleken met andere assen, blijken ze in de praktijk

goed te voldoen. Sommige draaien al anderhalve eeuw of langer.

Bronnen

- J.S. Bakker. *175 jaar NSBM molenassen* (1) (2011). Artikel in De Molenwereld. Nr. 10.
- A.F. Franken. *Ijzergieterij Boddaert* (1999). Artikel in De Wete, 1999. Nr. 1.
- Frans Weemaes. *Molens in Zeeland gefotografeerd en per regio beschreven* (2003). De Koperen Tuin, Goes.

Van het onderzoeksverslag 'Boddaert molenassen' zijn nog exemplaren beschikbaar voor de liefhebber. Het document telt 118 pagina's op A4-formaat en is rijk geïllustreerd, de prijs bedraagt 20 euro exclusief verzendkosten. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Jan de Witte via e-mail: molenas1860@gmail.com

Modelmolen Unicum

In 1957 begon molenmaker Klaas de Troije met de bouw van een modelmolen achter zijn werkplaats aan de Segeersingel in Middelburg. Het werd een molen met alles erop en eraan. De schaal was 1/7 van een molen op ware grootte. De vlucht werd 3,80 meter. Als eerste vervaardigde Klaas het gaande werk, waarna het staande werk volgde. Klaas had de hoop dat zijn molen – die de naam Unicum kreeg – in een museum kwam te staan. Dat lukte niet en de molen verhuisde naar een goede vriend en molenaarszoon in Eefde. Via een tussenstop in Lelystad, waar de molen op een dakterras van een lunchroom belandde, kwam het in 2012

weer terug naar Zeeland. De molen van Klaas staat nu naast de molen van Aagtekerke. Zowel de grote als de kleine molen hebben een Boddaert-as. Deze as is in de tweede helft van de jaren vijftig van de 20^e eeuw gegoten bij Boddaert & Co. N.V. Het is een kleine as en lijkt in niets op de gangbare assen. Het aslichaam is niet uitgevoerd met de gebruikelijke vier ribben, maar vierkant. Jaap Bebelaar, een der eerste Zeeuwse vrijwillige molenaars, heeft de ruwe as na het gieten voor Klaas afgedraaid en verder afgewerkt. Ook heeft hij een walpen en ster als losse messing onderdelen erbij gemaakt. De walpen heeft schroefdraad.

Modelmolen Unicum van molenmaker Klaas de Troije op zijn oude standplaats te Middelburg. Na wat omzwervingen staat de molen sinds 2012 naast de molen van Aagtekerke (foto J.J. Bebelaar in of kort na 1962, collectie Jan de Witte).

De as van molen Unicum is weliswaar gegoten bij Boddaert & Co. N.V., maar lijkt niet op de gangbare assen. Ster en walpen zijn pas later toegevoegd. (foto Jan de Witte, 21 februari 2015).

Het Ambachtelijk Korenmolenaars Gilde (AKG)

Het AKG is een vereniging van professioneel werkende korenmolenaars

De leden:

- ontvangen extra scholing op het gebied van graan, meel en maaltechniek
- zijn bij toelating op hun vakbekwaamheid getoetst
- laten de bakkwaliteit en gezondheidsaspecten van hun meel periodiek keuren

Bezoek de AKG-molenaar en zijn winkel daarom voor:

- kwaliteitsmeel
- advies en goede raad
- heel veel andere gezonde en lekkere producten

Voor meer informatie zie:
www.molenaarsgilde.nl

MOLENSTEENMAKERIJ

Alle soorten molenstenen, scherpdienst, afstellen, maaltechnisch advies.

Onderhoud aan oliestenen en pelstenen.

Restauratie van stenen en maalstoelen.

Kweernen, wrijfstenen, demo-steentjes.

Kneus- en scherphamers.

www.molenstenen.nl

Werkplaats: Eendenpoelseweg 6a, 6581 AB Malden, Nederland

Tel.: 0031 (0)24 696 36 54 / 0031 (0)6 53 66 76 86

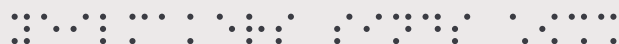
E-mail: molensteenmakerij@planet.nl

wakker

zeilmakers sinds 1933

GERENOMMEERD ADRES VOOR MOLENZEILEN.
UITVOERBAAR IN COPES, POLYESTER EN KATOEN.
DIV. MOGELIJKHEDEN IN KLEUR EN TOUWWERK.

Zeilmakerij D. Wakker BV

Ind. terrein 'Nieuwe Waterweg' Scheldeweg 7, 3144 ES Maassluis

Telefoon 010 591 22 88 | E-mail info@wakker.nl

www.wakker.nl

van Reeuwijk **BOUWMEESTER**

Gecertificeerd molenadviesbureau

- Restauratiebestekken
- Onderhoudsplannen
- Subsidie- en fondsaanvragen
- Bouwhistorisch onderzoek
- Dendrochronologisch onderzoek
- Restauratiebegeleiding
- Tekenswerk
- Meerjarenramingen

Van Reeuwijk bouwmeester

Grauwe Kat 23, 8822 WH Arum

0517-531849 / 06-57553756

www.molensenmonumenten.nl

De Mijdrechtse Eerste Bedijking

Jan Hofstra

De droogmakerij de Eerste Bedijking bij Mijdrecht is niet onder heel gelukkig gesternte tot stand gekomen, want op het gebied van het landsbestuur was het bepaald onrustig. De droogmakerij ging van start onder het bewind van de provincie Utrecht, in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Maar toen de patriotten in 1795 de macht grepen, kreeg de Bataafse Republiek (1795-1806) het daar voor het zeggen en daarna het Koninkrijk Holland met als koning de broer van Napoleon, Lodewijk Napoleon. Daarna werd ons land ingelijfd bij het Franse keizerrijk. Na de val van Napoleon zette Willem Frederik, de zoon van de laatste stadhouder, in 1813 bij Scheveningen hier weer voet aan wal. Hij werd gekroond tot koning Willem I van het Koninkrijk der Nederlanden en werd toen de baas in de droogmakerij, die pas tijdens zijn bewind definitief tot stand kwam.

Het ging hier om de droogmaking van een uitgeveende plas, die daarvoor deel uitmaakte van de grote polder de Ronde Venen. Het gebied van de Ronde Venen was vroeger een onbewoonde wildernis. Tussen 1100 en 1500 werd het gebied vanuit de omringende riviertjes ontwaterd en vanaf deze randen langzaam naar het midden toe in cultuur gebracht. Vanuit verschillende ontginningen ontstonden hier de dorpen Mijdrecht, Wilnis, Waverveen en Vinkeveen (vink is een minderwaardig soort turf). Door het ronde gebied kwamen de verschillende ontginningen in het midden bij elkaar. Op deze manier is de wonderlijke verkaveling van de Ronde Venen, die wel wat lijkt op een spinnenweb, ontstaan. Het midden van dit gebied was dus het laatst in cultuur gebracht en zodoende ook het langst het hoogst gelegen. Daar werd vóór 1646 een standerdmolen gebouwd, de Veen(der) molen. Op oude kaarten springt deze verkaveling er erg uit en lijkt de Veenmolen wel het middelpunt van de wereld te vormen.

Kaart van Joost Jan Beeldsnyder uit 1575 met daarop van links naar rechts het Haarlemmermeer, het Stommeertje, de Legmeer, de Amstel, het middelpunt van de Ronde Venen bij D, de Angstel, de Vecht en rechtsboven het Horstermeer (Noord-Hollands Archief, inventarisnummer 1245).

De Bijleveld

Dwars door het gebied van de Ronde Venen loopt het water de Bijleveld. Bij Harmelen aan de Oude Rijn ligt een stuk land met die naam. Dat gebied waterde oorspronkelijk af op deze rivier, maar door het dichtslibben van de Oude Rijn stagneerde deze afwatering. In 1413 is toestemming verleend om een afwateringskanaal naar de Amstel te maken. Van Harmelen tot bijna Haarzuilens kon hiervoor een oude tak van de Rijn worden benut, maar van daar volgde een vrijwel recht kanaal dat via Kockengen, Wilnis en Waverveen in de Amstel uitkwam bij Nes aan de Amstel. Dit wel 20 km lange kanaal kwam daarmee gemeen te liggen met de Amstel. Naast het maken en onderhouden van dit uitwateringskanaal was het ook nodig om in Amsterdam een spuisluis te maken en te onderhouden, de zogenaamde Bijleveldschesluis. Bijna onvoorstelbaar dat men er zoveel voor over had om toch een relatief klein gebied te ontwateren. Wel werd de Bijleveld vrij belangrijk voor de scheepvaart. Het kan dan ook worden beschouwd als het eerste Amsterdam-Rijnkanaal.

De sloten aan weerszijden van het kanaal hadden oorspronkelijk hetzelfde peil, maar door invoering van de windbemaling (rond 1580) werd dit land langzamerhand bedijkt en in verschillende polders gelegd en daarvoor afgescheiden van de Bijleveld. Het jaar 1672 is bekend geworden als het *rampjaar* omdat er zowel oorlog uitbrak met Engeland, Frankrijk en de bisdommen Keulen en Munster. De Franse troepen stootten daarbij snel door tot Utrecht, maar door het onder water zetten van hele gebieden, waaronder dat van de Ronde Venen, kon de opmars worden gestuit.

Vooraf in de provincie Utrecht werden veel molens door de Fransen in brand gestoken. Na het vertrek van die troepen moesten de geïnundeerde landerijen weer droog worden gemalen. Van de verschillende polders in de Ronde Venen waren de scheidskaden verwoest. Dit werd de aanleiding om deze kaden te laten vervallen, voor het hele gebied hetzelfde polderpeil aan te houden en de ringdijk voortaan gezamenlijk te onderhouden. De inliggende polders bleven eerst wel ver-

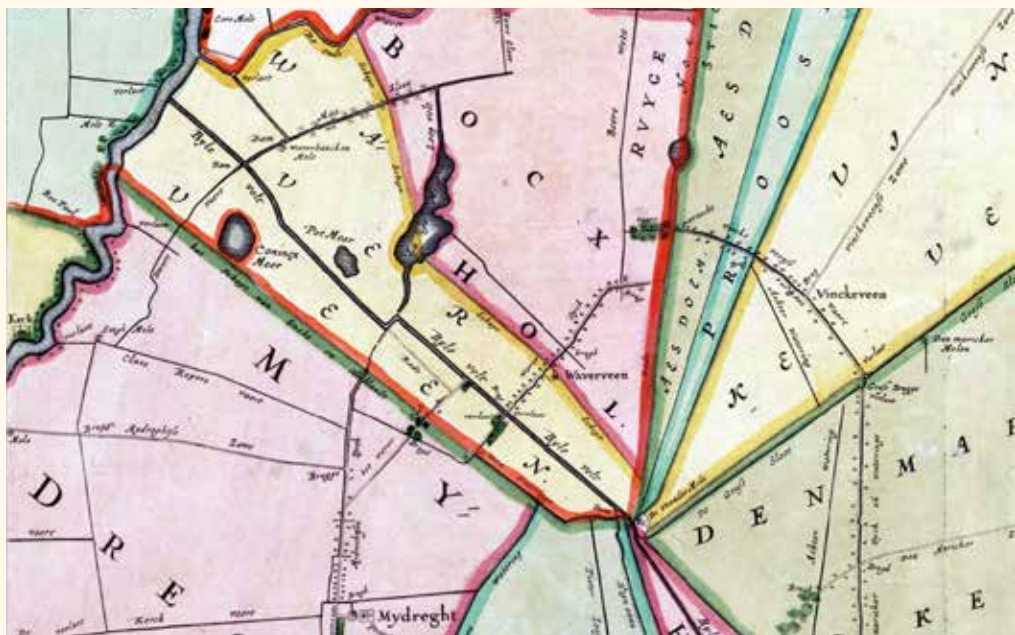
antwoordelijk voor hun eigen molens. Voor het gezamenlijk onderhouden van de ringdijk werd op 26 februari 1674 een overeenkomst gesloten. Daarbij werd ook besloten om de Bijleveld in het gebied van de Ronde Venen op polderpeil te brengen. Om de scheepvaart te handhaven zijn bij Nes aan de Amstel de Nessersluis en vlakbij Spenggen de Dooiesluis of Dooijersluis in de Bijleveld gelegd. Voor de ontwatering van het bij Harmelen gelegen land werd vanaf de Dooiesluis een verbinding gemaakt die de Bijleveld verbond met de Kromme Mijldrecht. Dit water is eigenlijk gewoon de voorzetting van de Amstel en wordt plaatselijk ook nog steeds zo genoemd.

Turfwinning

Al op 7 juni 1554 werd door de stadhouder en het hof van Utrecht een plakkaat uitgevaardigd waarin het turfwinnen werd beperkt. Later volgden diverse plakkaten die vooral als doel hadden de schade door turfwinning te beperken en het innen van de belastingen te waarborgen. Het hoeft geen verbazing te wekken dat in een veengebied dat zo dicht bij de stad Amsterdam lag al vroeg turf werd gewonnen. Vooral aan de zijde van de Amstel en Waver werd het eerst al het land in water veranderd en van hieruit ging het verder naar het zuiden. Uiteindelijk zou het hele gebied van de Ronde Venen worden verturfd. Alleen de dorpen en de randen werden gespaard.

Droogmakingsplannen

In die tijd deden nog verhalen de ronde dat met het droogmaken van meren veel geld was te verdienen. Ook de turfwinners in de Ronde Venen hadden daarom al vóór 1780 met de gedachte gespeeld de uitgeveende landen weer droog te maken. Hiertoe was een commissie ingesteld om tot een reglement voor de droogmaking te komen. Probleem was dat Waverveen toen nog bij het gewest Holland hoorde en dat de grens tussen Holland en Utrecht dwars door de uitgeveende plas ging. Het zou heel lastig worden om daar een kade te maken. De Staten van Holland en West-Friesland werden dan ook verzocht toestemming te geven het land tussen die grens en de Bijleveld in de droogmakerij op te nemen. De staten van Holland gaven op 1 april 1784 hiervoor toestemming,

Kaart van Johannes Dou en Steven van Broeckhuysen uit 1646. Het gele gebied rond de Bijleveld viel onder Waverveen, dat toen nog bij Holland hoorde en niet bij Utrecht.

zodat de nog aanwezige zuidelijke kade langs de Bijleveld als droogmakerijkade dienst kon gaan doen.

Nadat aan diverse bezwaren tegemoet werd gekomen, was op 31 juli 1789 overeenstemming over het reglement voor de droogmaking. Dit werd bij de provincie ingediend en op dit reglement is verleend *het octrooi voor die van Mijldrecht om de groote Mijldrechtse poel of Dwarssloot enz. te mogen droogmaken, gegeven bij de Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht den 26 Augustus 1789*. Voor de droogmaking kon het waarborgfonds worden gebruikt. Omdat van land wel en van water geen belasting kon worden geheven, zag de overheid het in water veranderen van land door turfwinning eerst met lede ogen aan. Met diverse plakkaten had de overheid dan ook getracht de turfwinning tegen te gaan. Maar toen dit onvoldoende hielp, werd een andere list verzonnen. Van iedere hoeveelheid gewonnen turf moest toen een bepaald bedrag in een waarborgfonds worden gestort. Met de rente daarvan kon de overheid het toekomstige verlies aan landbelasting compenseren. De veenlieden mochten het fonds ook gebruiken om de veenplassen later weer droog te maken, want dan kon de overheid weer op de normale manier belasting heffen.

De voormalige eigenaren van de grond in het uitgeveende gebied werden in

de gelegenheid gesteld deel te nemen aan de droogmaking. Zo konden ze delen in de winst of hun gebied verkopen. Veel vertrouwen in de onderneming was er bij die eigenaren blijkbaar niet, want niemand wenste deel te nemen.

Voorheen was het droogmaken van meren en plassen altijd een particuliere aangelegenheid geweest, maar uiteindelijk waagde niemand zich daar meer aan. Omdat de uitgeveende plassen rond Bleiswijk een bedreiging gingen vormen voor de wegen en dijken in dat gebied, besloten de Staten van Holland en West-Friesland in 1771 voor het eerst om deze plassen zelf droog te laten maken. Vanwege de angst dat de plassen rond Nieuwkoop en Zevenhoven zich zouden verenigen met het steeds groter wordende Haarlemmermeer, besloot dezelfde overheid in 1796 ook het droogmaken van deze plassen ter hand te nemen. De Staten van Utrecht begrepen toen wel dat het particulieren niet zou lukken de Mijldrechtse poel droog te maken. Ze besloten toen ook om hier de kar te trekken. Voor de droogmaking werd een commissie ingesteld vanuit de Staten van Utrecht, maar de directie werd voornamelijk gevormd uit de initiatiefnemers van de droogmaking.

Omdat het nog wel even zou duren voordat al het veen uit de Mijldrechtse

poel zou zijn gewonnen, werd de droogmakerij in drie afdelingen verdeeld. Zo kon worden begonnen met dat deel waar al het land al in water was getransformeerd. De vaarverbinding van het dorp Mijdrecht naar de Kromme Mijdrecht, genaamd de Kerkvaart, zou daarbij dienst doen als grens voor de eerste twee afdelingen. Vanwege het gevaar van afslag was het verboden in de nabijheid van de Amsteldijk te venen. Daarom bleef langs de Amstel en de Kromme Mijdrecht een strook bovenland zitten dat deel uit bleef maken van polder de Ronde Venen. Verder werd het veen overal tot op de oude zeeklei gewonnen. Daarbij kwamen oude kreekkruggen tevoorschijn. De grootste daarvan werd gebruikt als dijk tussen de Eerste en Tweede Bedijking.

Bemaling

In die tijd was het de gedachte dat een gang vijzelmolens ongeveer 400 ha droog kon houden. De Eerste Bedijking was 895 ha groot, maar er werd vanuit gegaan dat de molens van deze polder later ook de bemaling van de Tweede Bedijking erbij zouden nemen. De Tweede Bedijking was 160 ha zodat het in totaal om 1055 ha ging. Drie gangen zouden dus ruimschoots volstaan. In het octrooi werd dan ook uitgegaan van drie gangen vijzelmolens, twee hoog, die rechtstreeks op de Amstel uit zouden malen. Met de komst van deze droogmakerij zou het te bemalen oppervlak van de Ronde Venen een stuk kleiner worden en kon met minder molens worden volstaan. De droogmakers kregen toestemming om de bestaande Nessermolen en de Hoflandsemolen (of Zuwensemolen) over te nemen en in te richten als bovenmolen.

Deze molens waren gebouwd als wipmolen, maar volgens een tekening uit 1770 van Hendrik Spilman was de Nessermolen toen al veranderd in een achtkante molen. Op de kadasterkaart van 1827 staat de Hoflandsemolen ook als achtkante molen aangegeven. Het waren toen nog wel schepradmolens, maar nu moesten ze worden ver-

Tekening rond 1770 van Hendrik Spilman van de Nessersluis met op de achtergrond Mijdrecht en de Nessermolen (Noord-Hollands Archief, inventarisnummer NL-HlmNHA_359_5573).

vijzeld. Dit werk werd op 13 januari 1791 aanbesteed.

Stoomgemalen

Een groep Rotterdammers, die helemaal idolaat waren van de stoomtechniek die in Engeland en Frankrijk opkwam, richtten in 1769 het *Bataafsch genootschap van proefondervindelijke wijsbegeerte* op. Voornaamste doel was dan ook de introductie van de stoommachine in Nederland, maar daarnaast hield het genootschap zich ook met andere vraagstukken op het gebied van techniek bezig. De initiatiefnemer was de rijke horlogemaker Steven Hoogendijk. Al in 1757 had hij het stadsbestuur van Rotterdam gevraagd voor de bemaling van de Rotte een stoomgemaal te stichten. Het bestuur stond daar niet eens afwijzend tegenover, maar zag er uiteindelijk toch te veel tegen op. In 1776 kreeg hij toestemming van de stad en het hoogheemraadschap van Schieland de oude kruittoren bij de Oostpoort tot stoomgemaal te verbouwen. De meeste kosten nam Hoogendijk zelf voor zijn rekening. Maar als het gemaal zou voldoen, dan wilde de stad het wel overnemen. De eerste proeven gingen goed. Maar toen de machine voor het

publiek zou worden gedemonstreerd, braken de pompstangen, die overigens door Hoogendijk zelf ontworpen waren. De overname ging vervolgens niet door. Deze eerste stoommachine was waarschijnlijk nog een machine van Newcomen, waarbij de zuiger werd bewogen door de cilinder beurtelings te verhitten en te koelen. Deze machines hadden veel last van metaalmoeheid, veroorzaakt door het steeds weer uitzetten en krimpen van het metaal. James Watt verbeterde deze machine door voor de koeling een aparte condensor aan te brengen, waardoor de cilinder steeds heet kon blijven. Niet alleen de levensduur van de cilinder werd zo langer, maar ook het rendement van de machine nam daarmee toe.

Een lid van het Bataafs genootschap, Jan Daniël Huichelbos van Liender, kwam daarna in contact met James Watt. Het genootschap kreeg toestemming om in de polder Blijdorp en Cool een stoomgemaal te stichten. De firma Boulton & Watt kreeg in 1785 opdracht van het genootschap om hiervoor een machine te leveren. James Watt maakte hiervoor zelf de tekeningen. Het gebouw werd ontworpen

Op Donderdag den 13 January 1791, zullen Schout en Directeuren van de Geoprocureerde Droogmakerij te Mijdrecht, publyk aanbesteden, het vermaken van twee SCHEPRAD-MOLENS tot VYSEL-MOLENS; de Beitekken en Teekeningen daar van kunnen daaglyks gezien en gelezen worden in 't Gerechts huis te Mijdrecht, en nader informatie te bekomen ter Secretarje aldaar.

Advertentie in de Rotterdamse Courant van 28 december 1790.

Kaart van Dirk van Groenou uit 1665 met het noorden onder. In het midden van de Ronde Venen korenmolens De Veenmolen en verder De Pondschoekermolen (D), De Hoflandsemolen (H) en De Nessermolen (K). Aan de overzijde van de Amstel de molen van de polder Blokland (L), de molen van de Thamerpolder (N) en in Uithoorn korenmolen Het Lam (M) (Utrechts Archief, catalogusnummer 185).

door Dirk Smits, de technische man van het hoogheemraadschap van Schieland. Het gemaal kon op 15 september 1787 in werking worden gesteld. Het gemaal werkte goed en het polderbestuur werd gevraagd om het gemaal over te nemen. Die wilden dat *Keezen-ding* echter niet hebben (de meeste leden van het genootschap waren patriotten en die werden wel *Keezen* genoemd). In vele geschriften wordt over deze weigering denigrerend geschreven (onbekend maakt onbemind; wat de boer niet kent, vreet hij niet; achterlijke boeren, en dergelijke), maar deze bestuurders waren niet op hun achterhoofd gevallen. De wind was nog steeds gratis, maar voor het gemaal waren kapitalen aan kolen nodig.

Geen molengang maar een stoomgemaal

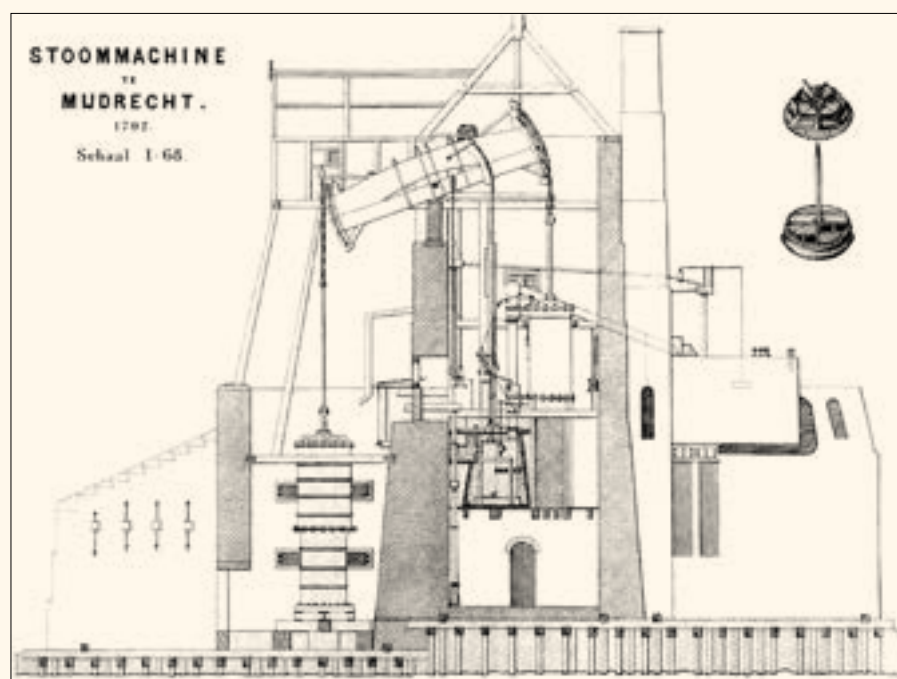
Huichelbos van Liender kwam in de commissie voor de droogmaking van de Mijdsrechtse poel. Het zal wel aan zijn invloed zijn te danken dat er geen derde gang vijzelmolens werd gesticht, maar een stoomgemaal. Het gemaal kwam in 1793 aan de Amstel te staan, op de plek waar de derde bovenmolen gepland was. Dirk Smits maakte ook hier het ontwerp voor de onderbouw, waaruit duidelijk de Rotterdamse invloed blijkt. De stoommachine werd

wederom door Boulton & Watt geleverd en door de Engelsman James Smallman in elkaar gezet. De Rotterdamse smid en brandspuitmaker Johannus Jacobus Duister assisteerde daarbij. Hij deed hiermee ervaring op om in de toekomst minder afhankelijk van de Engelsen te worden. Het gemaal werd uitgerust met twee pompen. Na het overwinnen van diverse problemen kon het stoomgemaal in fe-

bruari 1794 in bedrijf worden gesteld. Door 5½ stuiver in de armenkas te storten, mochten belangstellenden het gemaal bezichtigen.

Beide vervijzelde molens waren in 1791 in bedrijf gekomen en hadden, toen het gemaal ging werken, al bijna 60 cm van de plas afgemalen. Met de stoommachine erbij kon in de volgende twee maanden 46 cm verder worden afgemalen, maar daarna ging het steeds langzamer. Gedacht werd dat de dijken niet goed waterdicht waren. Inderdaad vertoonden die nogal wat gebreken. Toen al die gebreken waren verholpen, schoot het echter niet veel meer op. Het lekwater kwam niet zozeer door de dijken maar meer, via allerlei wellen, door de ondergrond en daar is meestal niet veel aan te doen. Doordat het grondwater in het begin nog onder de oude druk staat, hebben veel droogmakerijen vooral in het begin veel last van kwel. Later moet het grondwater vaak een langere weg nemen om toe te vloeien en neemt deze druk af. Sommige droogmakerijen blijven hier veel last van houden, vooral die waar de afsluitende kleilaag vrij dun is. Dit is ook de reden dat de Vechtplassen nooit zijn drooggemaakt, want er zou niet tegenop te malen zijn.

Het gemaal werkte eerst goed en in 1796 leek de droogmaking van het land ten noorden van de Mijdsrechtse

Het stoomgemaal voor de Eerste Bedijking (afbeelding uit *Geschiedenis van de techniek in Nederland*).

* MYDRECHT den 15 February. Schout en Directeuren der Geoctroyeerde Droogmaking alhier, zonder zich in te laten met de Advertentie in de Haarlemmer Courant, van 15 February, onder het articul van Thamen voorkomende, of de Qualificatie van den Steller van dat Advertisfement te willen beoordeelen — hebben het genoege van by dezen publyk te maken: dat de Stoommachine, door de Edele Mogende Heeren Staten dezer Provincie, ter droogmaking van eenige Polders onder dit Ge-recht, aan de Riviere den Amstel doen plaatsen, en onder de directie van den Heer M. Nederdyk opgericht, gepasteerde Maan-dag den 10 dezer voor de eerste, en heden voor de derde maal, in werkinge gebragt zynde, teiken reize zeer buitengewoon aan de verwagtinge daar van heeft voldaan, zoodat deszelfs wer-kinge tans bereids tot volkomen perfectie is gebragt.

Adverterende tevens dat, om redenen, aan niemand accés ter bezigtiging van dit overfchoon Werktuig zal kunnen worden verleend, dan voorzien zynde van een behoortlyk geteekend Biljet; deze zullen tegen de betaling van 5 en 1 halve stuiver, ten behoeve van den Armen alhier, provisioneel te bekomen zyn by voornoemde Directieuren te Mydrecht, en by den Kas-telein Jan van Gelder, in het Rechthuis te Uithoorn.

Namens Schout en Directeuren
H. HENSUMA, Secretaris.

◀ Advertentie in de Rotterdamse Courant van 22 februari 1794. Voor 5½ stuiver konden belangstellenden het stoomgemaal bezichtigen.

▶ Advertentie in Het Nieuws van den Dag van 24 mei 1876, waarbij het voor de tweede maal verwijzelen van de Hoflandsemolen wordt aanbesteed.

Publieke Besteding.

Dijkgraven en Hoogheemraden van het Groot Waterschap *de Ronde Veenens* zijn voornemens om op Woensdag den 7den Juni 1876, des middags 12 uur, in het Gemeentehuis te Mijdrecht publiek te besteden: **het reconstrueeren vanden Hoflandse- schen molen te Mijdrecht, van een Scheprad in een Vijzelmolen.**

Het Bestek zal acht dagen te voren in het Gemeentehuis te Mijdrecht ter inzage liggen en tegen betaling van f 1 ter Secretarie te Mijdrecht te bekomen zijn.

De Inschrijvingsbiljetten moesten op Dinsdag 6 Juni 1876, vóór des namiddags 7 ure, ter Secretarie worden ingeleverd.

Aanwijzing in loco zal geschieden Zaterdag 3 Juni 1876, van des voormiddags 10 tot des namiddags 2 ure.

Mijdrecht, den 20sten Mei 1876.
De Dijkgraaf en Hoogheemraden voornoemd:
J. G. DE VOGT, Dijkgraaf.
(7437) K. VERDAM, Secretaris.

Zuwe in zicht te komen. Er was al drie meter water afgemalen zodat de Hoflandse- en Nessermolen bijna geen tasting meer hadden en nog

nauwelijks mee konden helpen. Het werd dus hoog tijd om ze beide van een ondermolen te voorzien. Door de toenemende opvoerhoogte kreeg het

Het stoomgemaal van het Bataafs genootschap te Rotterdam in de polder Blijdorp. Herbouw te Nieuwkoop en later Mijdrecht ging uiteindelijk niet door (afbeelding uit Hoge dijken, diepe gronden).

gemaal het wel steeds zwaarder. Eerst begonnen de ketels te lekken, daarna brak de grote hefboom en kwam het gemaal stil te staan. Zonder gemaal bleken de beide molens het peil niet te kunnen handhaven. De droogma-kerijcommissie stelde toen voor geen ondermolens te bouwen maar er een tweede stoomgemaal bij te plaatsen. Gedacht werd om die van de polder Blijdorp daarvoor te gebruiken. Eer-der was getracht die machine in te zetten voor de droogmaking van de plassen rondom Nieuwkoop en Ze-venhoven. Daarvoor was de machine in Rotterdam al gedemonteerd. In de directie van die onderneming zaten vooral deskundigen die hun ervaring hadden opgedaan bij het hoogheem-raadschap van Rijnland en die hadden andere plannen.

De schout van Mijdrecht en de direc-teuren van de onderneming waren het hier niet mee eens en wilden volgens plan de drie molengangen realiseren. De commissie dreef echter haar zin door en op 18 december 1797 werd toch de bouw van het gebouw aanbe-steed.

De Nessermolen werd vervolgens afgebroken en de Hoflandse- of Zu-wensemolen werd volgens een adver-tentie in de Dordrechtsche Courant van 16 augustus 1796 weer voorzien van een scheprad en teruggegeven aan polder de Ronde Venen. De geschie-den is van deze molen werd hierdoor wel opmerkelijk, want hij was in de 17de eeuw oorspronkelijk gebouwd als schepradmolen en dus in 1791 ver-vijzeld. In 1796 werd de vijzel weer

► Advertentie in de Rotterdamse Courant van 12 december 1797 waarin de bouw van een tweede stoomgemaal wordt aanbesteed.

De COMMISSIE van het PROVINCIAAL BESTUUR 's LANDS van UTRECHT, tot de Zaken van de Droogmakery, te Mydracht, zal, op Maandag den 18 December 1797, des voornoemden elf uren, op het Landfchapshuis binnen Utrecht, aan de Minstaannemenden, by Inschryving enz., Besteden: Het Graven, Funderen en geheel Opbouwen van het Lighaam der Tweede in voornoemde Droogmakery te plaatsen STOOMMACHINE. Nopens welke Aanbesteding, van den 21 November af, het Bestek ter lezing zal leggen op het Landfchapshuis, by den Concherge L. Blanke; te Rotterdam in de Herberg de Kammin, buiten de Delftsche poort; alsmede op het Huis Ter Schelling, te Mydracht, nevens de Teekening; alle noodige informatie en locale aanwyzing zullen by P. KOMANS, van den 11 December af, aldars te bekomen zyn.

Ter Ordonnantie van welgemelde Commissie, W. J. VAN NES.

vervangen door een scheprad, maar als gevolg van peilverlaging moest hij in 1876 toch weer worden voorzien van een vijzel. De Hoflandsemolen werd in 1888 afgebroken. Deze stond vlakbij het tegenwoordige tankstation in Amstelhoek, net ten zuiden van de Mijdrechtse Zuwe.

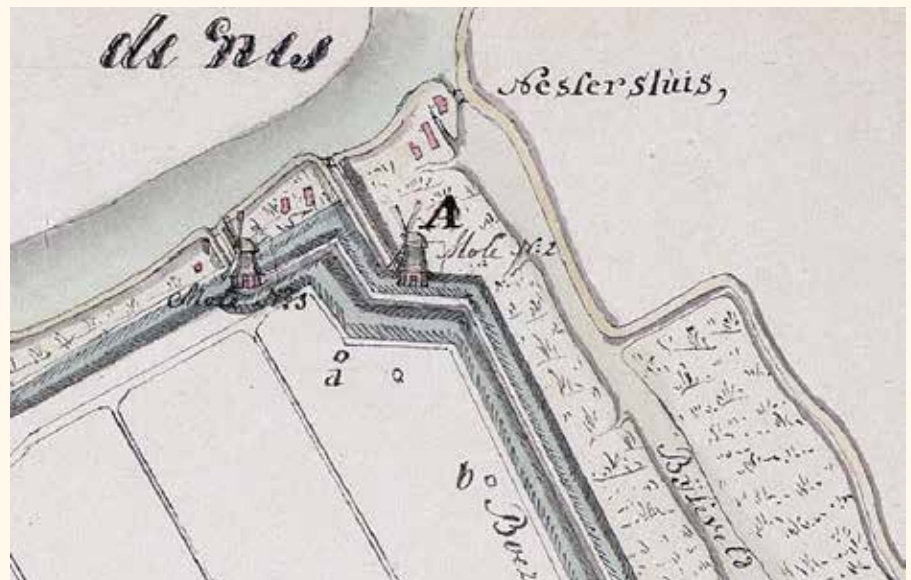
Voor f 15.000 werd de Blijdorpse stoommachine gekocht. Na de aanbesteding bleek voor het gebouw nog eens f 40.500 nodig te zijn. De tegenstanders van de tweede stoommachine lieten het er echter niet bij zitten en richtten zich rechtstreeks tot de regering met een rapport waaruit duidelijk bleek dat het eerste stoomgemaal niet alleen grote bouwkosten had gevorderd, maar ook erg duur was in exploitatie. Het rapport had het gewenste effect en het tweede stoomgemaal kwam er niet. De regering stelde toen geld beschikbaar voor het maken van een dubbele gang vijzelmolens. De plannen hiervoor werden gemaakt door de sluis- en molenbouwer Simon Kros (1749-1813). Simon Kros werkte veel voor het hoogheemraadschap van Rijnland. Rond die tijd was hij de hoofdopzichter in de nabij gelegen Nieuwkoopse en Zevenhovense droogmakerij. Vermoedelijk was hij ook

betrokken bij het ontwerp van de vijzelmolens daar. De vijzelmolens van de Eerste Bedijking kwamen langs de Bijleveld te staan.

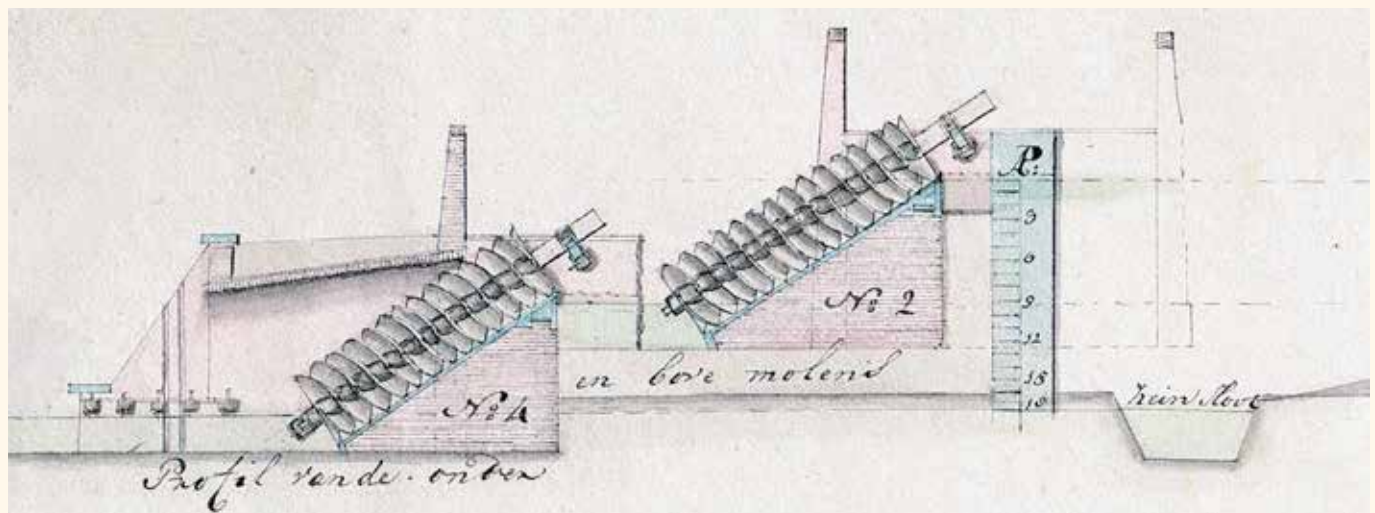
De bouw van de vier vijzelmolens werd aanbesteed op 4 september 1801. De bouwbestekken zijn niet in het archief teruggevonden. Beide bovenmolens kwamen vlakbij elkaar te staan bij de Nessersluis. Evenwijdig met de Bijleveld werd een gezamenlijke tussen-

boezem aangelegd van wel 2800 m lang, met aan het einde de ondermolen nummer 4. Beide ondermolens stonden 800 m uit elkaar.

Met de nieuwe vijzelmolens en het herstelde stoomgemaal lukte het om het gedeelte tussen de Bijleveld en de Mijdrechtse Zuwe droog te maken, maar het hield niet over. Als later het gedeelte tussen de Zuwe en de Kerkvaart erbij zou komen, zou de bema-

De beide bovenmolens no.1 en 2 bij de Nessersluis aan de Amstel (fragment droogmakerijkaart A.G. Kros Simonszoon 1801, Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen).

Tweegang vijzelmolens ontworpen door Simon Kros. Afgebeeld zijn de bovenmolen no. 2 en de ondermolen no. 4 (fragment droogmakerijkaart A.G. Kros Simonszoon 1801, Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen).

► Advertentie in de Haagsche Courant van 11 september 1801 waarbij de aanbesteding van de vier vijzelmolens op maandag 14 september 1801 in het rechthuis van Uithoorn wordt aangekondigd.

PUBLICQUE BESTEDING.

De Commissie tot beneficering der Mydrechtse Droogmakery, zal op Maandag den 14 September 1801, des ochtends ten 10 uren, in het Rechthuis aan den Uithoorn, op approbatie van den Agent van Inwendige Politie en Toezicht op den Staat van Dyken, Wegen en Wateren der Bataafsche Republiek, in het openbaar aan den Minstverlaatlende aanbesteden:

Het stellen van vier agtante Vijzel Molens op den Mydrechtse Plas.

Mitsgaders het leveren van 852 Greenen of Vuuren Hey- Paalen, zwaar 9 à 10 duim, lang voeten Rhylandse Maat.

Zullende de Bestekken voor een ieder ter leezing liggen in het Rechthuis voornoemd aan den Uithoorn; voorts aan het Huis Ter- schelling, naby den Uithoorn; te Hardingsveld in de drie Snoeken; te Gorinchem in 't Coffyhuys by van Dongen; te Dordrecht in Bellevue, te Rotterdam in 't Groot Schippers- Huis; te Amsterdam in de Nieuwe Stads- Herberg aan 't T; te Utrecht by van Tienen; in den Engelbuiten de Catharyne- Poort; te Alkmaar in den Burgt; te Zaandam in de Eendragt, aan 's Molenaarbrug by Vosje; te Leyderdorp by van Bonte; te Zwammerdam by Verhoef; te Nieuwkoop by Koperdraat; te Woerden by Oostrum; te Leyden in den Gouden Molen; te Haarlem in de Halve Maan; op half weg Haarlem en Amsterdam by Halmans; in den Haag in het Bosche Veerhuys; en nog in de respectieve Rechthuizen van Mydrecht, Alphen, Aarlanderveen, Hazerswoude, Waddingsveen, Oude Wetering en Bodegraven.

Nadere onderrichting te geeven en aanwyzing in loco te doen door den Inspecteur der voorz. Droogmakery, W. van Eyk, te Mydrecht, en door den Ecrifen Opziener der Nieuwkoopse Droogmakery S. Kros, te Nieuwkoop.

ZEET HET VOORT.

ling te krap worden. De vijzelmolens bleken nogal wat wind nodig te hebben. In de Nieuwkoopse droogmakerij stonden drie viergangen schepradmolens en drie tweegangen vijzelmolens en daar bleek dat als de wind afnam de vijzelmolens het eerst stil gingen staan. Bedacht werd toen om langs de Kerkvaart nog een viergang schepradmolens te bouwen die op de Kerkvaart zou uitmalen. De Kerkvaart maakte echter deel uit van de polder de Ronde Venen. In het octrooi was bepaald dat de droogmakerij op de boezem van Amstelland zou uitmalen en niet op de polder. Met de polder de Ronde Venen kon echter een overeenkomst worden gesloten over het uitmalen op de Kerkvaart. Dit water moest dan door de acht overgebleven molens van de Ronde Venen weer op de boezem van Amstelland worden gebracht. In 1806 werd de bouw van de vier schepradmolens aanbesteed.

Het bouwbestek voor de schepradmolens is wel bewaard gebleven en volgens dit bestek moesten de schepradmolens ook worden voorzien van een vijzeltje voor het geval dat er net te weinig wind was voor het aandrij-

ven van het scheprad. Het is moeilijk voor te stellen hoe men dit zou moeten realiseren. Blijkbaar kwam de opsteller van het bestek hier ook niet uit, want in de 39 artikelen die volgen op de aanhef wordt helemaal niets meer gezegd over dit vijzeltje, terwijl verder wel iedere spijker bijna omschreven wordt. De vraag komt dan ook op of dit eigenlijk wel gerealiseerd is, maar bij een verbouwing van molen nummer 6 in 1840 heeft men het toch over een scheprad-vijzelmolen. In ieder geval kon de schepradgang in januari 1807 in bedrijf worden genomen.

Het stoomgemaal raakte in 1808 in brand en werd ernstig beschadigd. Herbouw volgde, maar kort daarna komt het stil te staan door gebrek aan kolen. De kolen kwamen uit Engeland. Inmiddels had Napoleon hier een vinger in de pap gekregen en die verbood de invoer van alle producten uit Engeland. De handel kwam door zijn toedoen ook stil te liggen. Aan gezien hij veel geld nodig had voor zijn legers, verarmde het land zodanig dat er ook nauwelijks meer geld was om in de droogmaking te investeren. Rond 1812 moesten de molens het verder zonder gemaal doen, maar die bleken niet in staat om regen en kwel voldoende weg te werken. Volgens de tekening hadden de vijzels een diameter van 6 voet (1,88 m) en moesten ze het water per molen bijna 9 voet (2,83 m) opvoeren. De molens van de Zevenhovense droogmakerij, die waarschijnlijk ook door Kros waren ontworpen, hadden ook zulke grote vijzels. Bovendien liepen die erg snel omdat de overbrenging van die molens 1 op 2,80 was. Blijkbaar was dat in die tijd gebruikelijk, want ook de vijzelmolen in het molenboek van Krook liep 1 op 2,61. De in 1801

gebouwde vijzelmolen van de Droog- gemaakte polder bij Aarlanderveen had een overbrenging van 1 op 2,77. In het noorden van het land en in Noord-Holland was 1 op 2 een meer gebruikelijke overbrenging.

Als de molens langs de Bijleveld ook zo snel liepen, dan had een vijzeldia- meter van 1,50 m meer voor de hand gelegen. De vijzelmolens moeten dus erg zwaar hebben gelopen. Ook over de schepradmolens was geen tevredenheid want in 1822 werd be- sloten met de bovenmolen (nummer 5) een proef te doen met het conisch hellend scheprad, ook wel hefrad ge- noemd. Dit scheprad is uitgevonden door de Amsterdammer Hendrikus Wilhelmus Kool. De aandrijving lijkt wel wat op het door Anthonie Eckhardt uitgevonden hellend schep- rad, dat onder andere is toegepast in de Bleiswijkse droogmakerij. Het scheprad van Eckhardt was voorzien van schoepen die met een zo nauw mogelijke spleet in een goot draaiden. Bij het scheprad van Kool ontbrak die

BESTEK EN CONDITIEN, waar naar de Commissie tot beneficering der Mydrechtse Droogmakerij, voornemens is op Zaterdag den 8. Maart 1806, des voormiddags om 10 uren, ten huize van de Wed. JAN VAN GELDER aan den Uithoorn, onder Approbatie van den Secretaris van Staat voor de Bin- nenlandse Zaken van 't Bataafsch Ge- meenebest, in het openbaar aan te be- steden: het Bouwen van vier achtante Scheprad- Watermolens, waarin ook een Vijzeltje ter facilitering bij flappe win- den kan worden gesteld; ter plaats al- waar dezelve in gemelde Droogmakerij afgebakend en aangewezen zijn.

Aanhef bestek voor de molengang langs de Kerk- vaart.

Het conisch hellend scheprad of hefrad van Hendri- kus Wilhelmus Kool (Rijksarchief Den Haag, Inspec- teurs waterstaat voor 1850, inv.nr. 1123).

Kaart van de Mijdrechtse bedijkingen met rood omcirkeld het stoomgemaal en de molens van de Eerste Bedijking. Rechtsboven de vijzelmolens 1, 2, 3 en 4 en onder de schepradmolens 5, 6, 7 en 8 (Historisch archief van Waterschap Amstel, Gooi en Vecht, kenmerk NL-AsdWAGV_020612).

goot. Dat scheprad was verdeeld in een aantal vakken die zich vulden bij onderdompeling in het polderwater en weer leeg liepen als ze boven het bovenwater waren aangekomen. Het water werd zo wel hoger opgevoerd dan strikt noodzakelijk, zodat niet valt te verwachten dat het hefrad het beter zou doen dan de vijzel of het gewone scheprad.

De proef werd dan ook een mislukking. Het conische hellend scheprad is door de Heerhugowaard in 1825 ook toegepast in de bij Oudorp gelegen en nog bestaande Strijkmolen C. Ook daar werd het geen succes.

Kort daarna ging molen nummer 8 door brand verloren, maar deze werd

weer herbouwd. De polder bleef echter plas-dras staan en werd daardoor een toevluchtsoord voor allerlei waterwild, maar boeren hadden er niets meer te zoeken. Inmiddels waren wel weer kolen beschikbaar voor het

stoomgemaal, maar dat had met zoveel problemen te kampen dat in 1831 besloten is om het af te breken.

Vooraf door toedoen van Napoleon was het land erg verarmd geraakt. Pas

*** * De Burgemeester van MIJDRECHT**, als daartoe geëngementteerd, zal ten overstaan van 's Rijks Opzigtter over de Droogmakerij-Werken, onder approbatie van het Departement van den Waterstaat, op Dingsdag den 1sten Maart 1831, des voormiddags ten 10 ure, op de Plaats der Stoommachine, staande aan de Mijdrechtse Droogmakerij bij den Amstel, tegen over Ulthoorn, bij publieke opbod, in massa en perceelsgewijze verkoopen: De AFBRAAK van de gemelde STOOMMACHINE en bijstaande GEBOUWEN, volgens de Conditien van Verkoop, in de Rogthuizen van Mijdrecht en Ulthoorn ter lezing liggende. De Percelen zijn van 25 Februarij 1831 af, dagelijks te bezigtigen; informatie bij den Opzigtter VAN HEUSDEN, te Ulthoorn.

◀ Advertentie in de Oprechte Haarlemse Courant van 26 februari 1831, waarin de afbraak van het stoomgemaal werd aanbevolen.

► Advertentie in de Nederlandse Staatscourant van 22 juni 1840. De molen wordt hier een scheprad-vijzelmolen genoemd.

Provincie Utrecht.
AANBESTEDING.
** Op Maandag den 6den Julij des jaars 1840, des middags ten 12 ure, zal, onder nadere approbatie, door den Gouverneur der provincie Utrecht, of, bij deszelfs absentie, door een der leden van de Gedeputeerde Staten, en ten overstaan van de Commissie tot de zaken der Mijdrechtsche Droogmakerij, te Mijdrecht, in het Regthuis aldaar, in het openbaar, worden aanbesteed:
Het veranderen van den Scheprad - Vijzelmolen n°. 6, aan de Mijdrechtsche Droogmakerij
Deze aanbesteding zal geschieden bij inschrijving en opbod.
Het bestek, op hetwelk de bovengemelde aanbesteding zal plaats hebben, zal, boven en behalve aan het lokaal van het ministerie van Binnenlandsche zaken, en aan dat van het Gouvernement der provincie Utrecht, te Utrecht, ter lezing liggen, te 's Gravenhage in de voornaamste logementen; en voorts op alle zoodanige plaatsen alwaar gewoonlijk de bestekken van waterstaats - werken in gemelde provincie ter lezing gelegd worden.
Zullende drie dagen vóór de besteding de noodige aanwijzing in loco worden gedaan, en voorts nadere informatie te bekomen zijn bij den Hoofd-Ingénieur van den Waterstaat S. Tierens en den Aspirant-Ingénieur L. J. A. van der Kun, te Utrecht, en den Opzigtter L. van Heusden, aan den Uithoorn.
De Minister van Binnenlandsche Zaken,
DE KOCK.

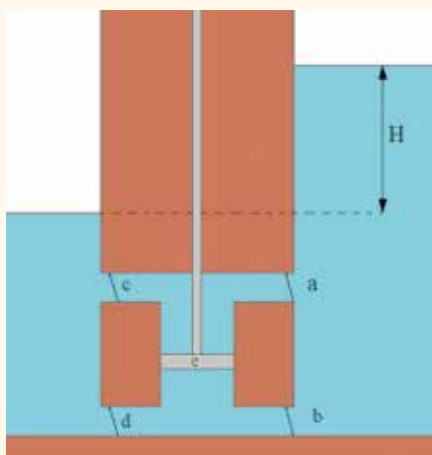
in 1838 zijn middelen vrij gemaakt om de droogmakerij te verlossen uit zijn ellendige toestand. De vier vijzelmolens langs de Bijleveld werden daarop zodanig verbouwd dat ze lichter gingen malen. Van de viergang schepradmolens werd in 1840 een dubbele vijzelgang gemaakt. De molens nummer 5 en 6 werden daarbij ingericht als bovenmolen en de molens nummer 7 en 8, die aan de kant van Mijdrecht stonden, werden ingericht als ondermolen. Nu lukte het wel de polder droog te maken en te houden en wel uitsluitend op windkracht. In 1852 werd de droogmakerij door het Rijk verkocht.

Weer een stoomgemaal

Oorspronkelijk was het de bedoeling dat de Tweede Bedijking door de molens van de Eerste Bedijking zou worden bemalen. Maar nu de helft van de molens van de Eerste Bedijking toch al op de Ronde Venen uitmaalden, konden ze dat net zo goed zelf gaan doen. Gedacht werd aan de bouw van een vijzelmolen. Sinds 1798 zat waterbouwkundige H.F. Fijnje in de commissie voor de droogmaking. Hij werd later hoofdingenieur van de waterstaat van de provincie Gelderland. Voor de Molenpolder onder Dreumel, Wamel en Alphen, die met hellend schepradmolens werd bemalen, had

hij eerst een stoomschepradgemaal ontworpen, maar later vond hij een dubbel werkende pomp uit. Het te bouwen stoomgemaal werd in 1846 met deze pomp uitgerust. Het duurde evenwel nog ruim een jaar voor alle problemen met de kleppen van de pomp waren opgelost. Daarna bleek het gemaal goed en vrij zuinig te werken en konden de molens worden afgedankt. Het gemaal bleef goed werken, maar omdat uiteindelijk een grotere capaciteit nodig was, werd de pomp van Fijnje na 20 jaar vervangen door een centrifugaalpomp.

Besloten werd om ook voor de Tweede Bedijking een dergelijk stoomgemaal te bouwen, dat zou uitmalen op de Ronde Venen. Omdat de Commissaris van de Koning van Utrecht, baron Van Heemstra, veel voor de droogmaking had gedaan, werd het gemaal "Heemstra" genoemd. Het nadeel van de dubbelwerkende pomp was dat deze geheel onder water geplaatst moest worden, waarvoor een erg diepe bouwput nodig was. Dit gaf veel problemen, waardoor de bouw van het gemaal wel twee jaar duurde. Het gemaal werkte ook hier uiteindelijk naar tevredenheid. In 1879 werd daarom besloten om ook voor de Eerste Bedijking een dergelijk stoomgemaal aan te schaffen. Een ander scenario is evenwel ook mogelijk, want in 1864 was de droogmaking van de Derde Bedijking zo ver dat het land kon worden verkocht. Deze droog-

De dubbel werkende pomp van Fijnje. Deze zuigerpomp is voorzien van vier terugslagkleppen. Wanneer de zuiger (e) naar beneden gaat, sluiten de kleppen a en d en stroomt er water via klep c naar binnen en gaat er water via klep b naar buiten. Wanneer de zuiger omhoog gaat sluiten de kleppen c en b en stroomt water via klep d naar binnen en water via klep a naar buiten.

Het in 1884 gebouwde stoomgemaal op de plaats van het eerste stoomgemaal van de Eerste Bedijking. In 1915 werd er een dieselmotor met centrifugaalpomp in geplaatst met zodanige capaciteit dat alle molens konden verdwijnen. Het gebouw bestaat nog gedeeltelijk maar is wel erg verbouwd. Het doet nog steeds dienst voor de bemaling van de Eerste Bedijking (foto familie Pappot).

making kwam tot stand door een in 1863 gebouwd vijzel-stoomgemaal dat uitmaalde op de Ronde Venen en een tweegang vijzelmolens, rechtstreeks uitslaande op de Kromme Mijdrecht. Op de waterstaatskaart van 1869 is te zien dat het gemaal "Heemstra" dan al uit de Tweede Bedijking is verdwenen en dat het water nu via een grondduiker onder de Kerkvaart op de Derde Bedijking afliep. Misschien is het toen naar de Eerste Bedijking verplaatst op de plek waar het eerste stoomgemaal had gestaan. De waterstaatskaart geeft aan dat het weer om een pompgemaal ging. Op een oude foto van de familie Pappot, die in de machinistenwoning bij het gemaal heeft gewoond, valt te zien dat het gebouw vrij hoog is gemaakt. Ongetwijfeld om ruimte te bieden voor de grote balans, met aan de ene zijde de stoomzuiger en aan de andere zijde de pomp. Het gebouw bestaat nog gedeeltelijk, maar is nogal verbouwd en minder hoog gemaakt.

In 1878 werd besloten de gang vijzelmolens langs de Bijleveld buiten gebruik te stellen. Molen nummer 2 kon in 1880 nog voor f 1400 worden verkocht aan de, aan de overkant van de Amstel gelegen, Bovenkerkerpolder, voor de vervanging van de door bliksem getroffen ondermolen Johanna Bregitta. Het stoomgemaal werkte zo goed dat in 1887 kon worden besloten om van de vier molens aan de Kerkvaart de beide buitenste molens te verkopen. Molen nummer 8, die het dichtst bij Mijdrecht was gelegen, werd in Wolvega herbouwd als korenmolen en staat daar nog steeds, nu met de naam Windlust. Dat het hier om molen nummer 8 gaat en niet om molen nummer 5 is aannemelijk omdat de molen in Wolvega boven in de kap conisch werk heeft, terwijl het bouwbestek het nog heeft over 63 kammen in het bovenwiel en 42 staven in het bovenschijfloop. Molen nummer 8 was nieuwer dan molen nummer 5 omdat deze na brand is herbouwd. De vijzelmolens van de Derde Bedijking hadden volgens de bouwtekeningen ook conisch werk. De middelste molens met nummer 6 en 7 haalden de eeuwwisseling en zijn zo nog diverse malen op foto vastgelegd. In 1915 werd het stoomgemaal verbouwd tot motorgemaal met een dusdanige capaciteit dat de laatste twee molens ook konden verdwijnen. Van de acht molens is alleen

Bovenmolen nummer 6 rond 1900 vanaf de dijk langs de Kerkvaart. Te zien is dat de molen is vervijzeld omdat de oorspronkelijke ingangseur is dichtgemetseld, terwijl het bovenraam nog aanwezig is. Aan de afschuiningen van het ondertafelement voor het oude en nieuwe bovenraam kon Gerrit Keunen aannemelijk maken dat molen Windlust te Wolvega afkomstig is uit Mijdrecht (afbeelding fotokopie van ansichtkaart)

De tegenwoordige toestand van de romp van molen nummer 6 vanaf de Kerkvaart. Het erf rond de molen is afgegraven, vooral aan de andere zijde. De aanbouwen staan op de plek van de achterwaterloop (foto Allemolens.nl).

het onderstuk van molen nummer 6 overgebleven. Het erf om deze molen is helemaal afgegraven zodat het kelderraam nu enige meters boven het maaiveld hangt. Wel zijn de muren van het achtkant nog intact en ook de muren van de waterlopen zijn er binnen nog helemaal. Bij de molen is ook nog een hardstenen peilschaal aanwezig. Zowel bij de molens van de Nieuwkoopse en Zevenhovense droogmakerij als voor de molens van de Eerste Bedijking waren die voorgeschreven.

► Hardstenen peilschaal bij molen nummer 6. Aangezien de Nederlandse El (=meter) wordt gebruikt zal de schaal van na 1816 zijn en omdat een polderpeil wordt aangegeven van 5,60 m onder Amsterdams Peil moet de schaal afkomstig zijn van één van de beide ondermolens nummer 7 of 8 (foto Jan Hofstra, 25 september 2022).

Bronnen:

- J.G. Voogt en K. Verdam, *Beknopt overzicht der geschiedenis van Verveening en droogmaking der bedijkingen onder Mijdrecht*, Utrecht 1864
- E.A.G. van den Bent en C.M.P.F. van den Broek, *Mijdrecht meer dan veen alleen*, Mijdrecht 1985
- E.J. Rinsma *De Ronde Venen....een omgekeerde wereld* Alphen aan den Rijn 1986
- D.J. Storm Buysing *Waterbouwkunde deel II* Breda 1864
- N.H. Henket, Ch. M. Schols en J.M. Telders, *Polders en droogmakerijen 's*, Gravenhage 1909
- H.W. Lintsen, *Geschiedenis van de techniek in Nederland*, Zutphen 1992
- W. van der Ham, *HOGHE DIJKEN diepe gronden*, Utrecht 2004
- *Noord-Hollandsarchief.nl*
- *Utrechtsarchief.nl*
- *Archieven.nl*
- *Delfpher.nl*
- *Allemolens.nl*

C O L U M N

Het Moderne Molenleven

De molenmuis

De debilisering van het molenaarsvak: steeds als je denkt 'nu kan het niet meer erger', blijkt dat dus tóch te kunnen. Dit jaar las ik over een historische inrijpoort die als klimwand fungeerde en over een molen die bij een extreme weersvoorspelling met zijn gat in de wind werd gekruidd. Alsof dat nog niet erg genoeg was, werd het kruis overhek geplaatst omdat dat een mooier plaatje opleverde voor een toneelstuk dat aan de voet van de molen werd opgevoerd. Hier in de buurt zag ik dit jaar nóg een nieuw verschijnsel: een molen in de vlaggetjes. Vooruit, dit komt de laatste jaren natuurlijk steeds veelvuldiger voor, maar nieuw was het min of meer permanente karakter van deze juichstemming. De arme molen in kwestie mocht ruim een half jaar lang als kermisattractie fungeren en daar kun je natuurlijk van alles van denken maar echt gênant werd het op 4 mei. Sommige molenaars zetten hun molen op die dag (keurig) in de rouw, al dan niet gecombineerd met de vlag halfstok, maar helemaal niets doen valt altijd nog verre te prefereren boven deze wanvertoning: een dikkere middelvinger naar onze veteranen was welhaast niet mogelijk.

Kunnen we dit nog afdoen als onhandigheid door onnadenkendheid, dit geldt niet voor 'de molenmuis'. In een steeds inhoudslozer wordend en niet nader te noemen molenkrantje verschenen maar liefst twee (!) artikelen waarin deze infantilisering bejubeld werd. Even een korte toelichting: basisschoolkinderen maken kennis met een korenmolen en de eerste associatie die hierbij wordt gelegd is: ongedierte. "Dit brutale muisje is stiekem in mijn overall meegekomen": lachen gieren brullen. "Het muisje is in slaap gevallen in een

zak graan; zo is er dan op iedere verdieping wel een muis te vinden". Hilariteit! Iedere producent van voedingsmiddelen kan uitleggen (ook aan kinderen) dat muizen ongedierte zijn waar je zo snel als mogelijk vanaf dient te komen. Sterker: ieder huishouden dat dergelijke beesten wel eens in de keukenkastjes heeft gehad zal dit kunnen beamen. Maar niet in de korenmolen: daar worden dergelijke beesten verwelkomd alsof ze er bij horen en het is nog leuk ook! Hihhi! Hahaha! Piep-piep! Arme molenaars die in deze streken hun best doen om met een korenmolen een kwaliteitsproduct te maken...

Het grootste probleem van de debilisering van het molenaarsvak is dat het onderhand zélf een soort ongedierteplaag is geworden waar geen gif tegen opgewassen lijkt. Na rijp beraad heb ik daarom besloten om, met pijn in mijn hart, voortaan hierop te anticiperen. Hieronder volgen drie suggesties voor educatieve projecten op basisscholen:

- *Molengekletter*: peuters en kleuters wekken groene stroom op met behulp van een in het toilet geplaatst molentje (waterrad);
- *De molendebiel*: interactieve zoektocht naar de oorsprong van uitdrukkingen als 'hij loopt met molentjes' en 'hij heeft een klap van de molen gehad';
- *Molenblazen*: 'laat maar lekker draaien', vrij naar Traffassi's hit 'Wasmasjien'; lekker multi-culti. Van de middeleeuwse molendrinkbeker tot plastic molentjes uit de souvenirshop. Eventueel met competitie-element. Ook leuk voor studentenverenigingen.

WvdL

Maak uw molen duurzaam met een stroomgenerator van MES.

- Energie/ stroomopwekken met uw molen.
- Installaties 5,5 7,5 en 10kw.
- Plaatsing met respect van het monument.
- Degelijke Duitse componenten.

Tevens leveren wij elektrisch aangedreven maalstoelen. Van 1 meter tot 17-der stenen.

Voor meer informatie bekijk onze website www.molenenergiesystemen.nl
Of mail ons naar info@molenenergiesystemen.nl

SPECIALIST IN MOLENS

Wij helpen u graag met advies en begeleiding bij het behoud van uw molen.

Hoofdstraat W-4a
9951 CC Winsum

BOOGAERDT HOUT

Al meer dan 300 jaar Uw partner voor al uw houtwensen!

✓ Accoya®	✓ Azobé	✓ Bilinga
✓ Eiken	✓ Oregon Pine	✓ Western Red Cedar

www.boogaerdt hout.nl

0180-551 552

HOUTHANDEL HOUTEX BV

KENNIS, ERVARING & ADVIES

GROTE VOORRAAD IN O.A. AZIJNHOUT
PALMHOUT · FIJNJARIG LARIKS · EIKEN · IEPE
WESTERN RED CEDAR
EIGEN SCHAEVERIJ & DROGERIJ

UW SPECIALIST VOOR LEVERING VAN HET JUISTE HOUT!
WWW.HOUTEX.NL

Waddinxveen • 0182 - 615933

Mulder Pot

Rolf Wassens

Molenaars zijn er in soorten en maten. De een maalt als vrijwilliger, de ander als beroeps- of semiberoeps-molenaar. Ook bij de beroepsmolenaars, die vroeger mulder werden genoemd in verschillende delen van het land, zien we een grote diversiteit. Van zo traditioneel mogelijk tot hypermodern. In die laatste categorie vallen zeker mulder Henk Pot in Nieuwe Pekela en, als je naar het gevlucht kijkt, vooral mulder Jan Pot in Kropswolde. Dit was een reden voor de auteur om voor *De nieuwe Molenwereld* een bezoek aan deze eigentijdse bedrijfsmolens te brengen.

Binnen het Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde (AKG) kennen we 'Mulder Pot', de eigenaar van molen De Hoop in het Groningse Kropswolde. Jan Pot is een bijzonder AKG-lid. Niet alleen door het laboratorium waarin hij graan- en meelmonsters onderzoekt op kwaliteit en door zijn 'hoogmolen' onder de grond, maar ook door de bijzondere wieken van zijn windmolen. Sommige molenliefhebbers vinden deze wieken helemaal geen gezicht, anderen zijn benieuwd naar de praktijk van deze oude molen die stroom opwekt. Ik had een gesprek met Jan over zijn bedrijf en de geschiedenis ervan. Dan kom je vanzelf terecht in Nieuwe Pekela en dus ook bij Jans oudere broer Henk, eveneens een 'Mulder Pot'. Eigenlijk zijn er dus twee mulders Pot: Henk als mengvoederfabrikant en Jan voor het consumptiemeel.

Muldersfamilie Pot

Henk en Jan Jaap (Jan) hebben de belangstelling voor een windmolen van twee kanten meegekregen. Hun vader, groot- en overgrootvader Pot waren molenaar, en hun moeder was een dochter van een windwatermolenaar uit het molenaarsgeslacht Herrewijnen. De grote stenen poldermolen aan moederskant werd gebouwd in 1756 voor de polder Zuidland en de polder Velgersdijk, op Voorne-Putten. Vanaf 1758 zijn leden van de familie

Herrewijnen daar molenaars geweest. De molen, die een vlucht had van maar liefst 98 voet (28 meter), werd in 1890 door de bouw van een stoomgemaal overbodig. Hij werd in 1899 grotendeels afgebroken. De stomp die overbleef verdween pas na de Watersnoodramp van 1953.

Jan: "De vader van onze opa Hendrik Arend Pot heette Derk Pot. Hij was

molenaar op een poldermolen aan de Eindeweg, iets ten zuiden van Siddeburen. Mijn opa Hendrik moest al op jonge leeftijd aan het werk bij een bakkerij in Overschild. Het was dus niet verwonderlijk dat hij al snel meer te vinden was bij de korenmolen van Truuzen die ertegenover stond. Het duurde dan ook niet lang, of opa Hendrik werd korenmolenaar. Daarna heeft hij gewerkt op de molen van

De molen die in Bierum stond van 1853 tot de sloop in 1928 was een van de eerste molens waar Hendrik Pot werkte. Deze koren- en pelmolen was met asfaltpapier gedekt, zoals vele van zijn soortgenoten in Groningen. De meeste poldermolens hadden daarentegen een bedekking met riet. Aan de bovenzijde van het achtkant waren de molens die geen rietdek hadden nogal eens afgewerkt met een rood-wit-blauwe sierlijst. De molen van Bierum had onder de sierlijst dan ook nog een bedekking met gepotdekselde delen (foto collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

Bierum, een volledig houten stellingmolen. Handig was dat de begane grond van de molen gelijk lag met de laadvloer van de wagen. De molen had doorlopende achtkantstijlen en was wat slap. Als het koffietijd was, werd er onder aan de bel getrokken. De molenaar maakte een speciaal plankje aan het luitouw vast en liet het touw zakken. Daarna werden de kopjes koffie omhoog geluid. Als de molen dan flink draaide, bewoog de molen zoveel dat je moest opschieten met drinken, anders was de koffie al uit het kopje geschud."

Pekela

Vervolgens ging opa Hendrik Pot werken op de molen van molenaar J. Koster in Nieuwe Pekela. Die molen stond bij het oude gemeentehuis. Na de periode Koster ging Pot werken op een van de twee andere molens in het dorp. Dat was De Zwaluw. J. Graver liet deze molen in 1891 bouwen, maar de naam De Zwaluw kreeg de molen pas bij de restauratie van 1950.

Jan: "Nadat de familie Graver de molen had verkocht aan Van der Woude, werd Hendrik werkloos. Hij was inmiddels getrouwd en had twee kinderen. Hij woonde met zijn gezin bij zijn schoonouders. In die tijd, dat was in de Eerste Wereldoorlog, waren schoenen slecht te krijgen, en mede hierdoor liepen veel mensen op klompen. Opa Hendrik bedacht toen een manier om klompen te maken. Hij bouwde daarvoor zelf in 1917 een kleine molen. Deze had een vlucht van 10 à 12 meter en stond bovenop een bestaande schuur in de tuin van zijn schoonouders. Met de molen kon hij een boormachine en een machine met steekbeitels aandrijven. Ook legde hij er nog een koppel blauwe stenen van één meter in. Hiermee kon hij voor eigen gebruik meel malen. Deze maalstenen liggen tegenwoordig nog voor de molenwinkel in Kropswolde."

Toen er na de oorlog minder vraag kwam naar klompen, ging opa Hendrik meer meel produceren, voor bijvoorbeeld de burens en anderen in de directe omgeving. Maar het meel van opa Hendrik was blijkbaar zo goed dat hij na een jaar alleen nog maar graan maalde. Dat ging dag en nacht door, zo druk kreeg hij het. Henk Pot

De molen in Nieuwe Pekela, die later De Zwaluw zou gaan heten, op een foto die van voor 1924 dateert. De molen heeft nog zelfzwichting en de oude mulderswoning is nog aanwezig (foto collectie Henk Pot).

vertelt: "In 1925, toen een cycloon over Borchculo trok, was het weer in Pekela ook niet pluis. Ondanks de zwarte dreigende lucht die er aankwam, draaide opa toch door, want hij had geen tijd om te stoppen. Dat ging toen fout, want de kap ging eraf. Die kwam inclusief de wieken in de kersenboom terecht. Met behulp van Graver, met wie opa het goed kon vinden, werd de boel weer gerepareerd." Niet lang daarna ging Van der Woude failliet. Opa Hendrik heeft toen De

Zwaluw gekocht. Hij kreeg daarmee een stuk meer capaciteit en ruimte. Henk: "Het gevlucht van de oude molen werd gebruikt voor een tweede kleine molen, waarmee onze vader Eilt koffiebonen maalde. De gemalen koffie werd in kleine pakjes gedaan en rondgebracht met een hondenkar."

In 1953 heeft E.D. (Eilt) Pot molen De Zwaluw van zijn vader Hendrik overgenomen. Hij heeft die uitgebouwd tot een goed lopende molen

Het door Hendrik Pot zelf in 1917 gebouwde molentje, waarmee hij klompen kon maken en kleine hoeveelheden meel produceren. Hendrik zit op de bok; het kleine jongetje is Eilt Pot (foto collectie Henk Pot).

en mengvoederbedrijf. Met de molen werd zowel mengvoer als meel voor menselijke consumptie geproduceerd. Henk: "Onze vader Eilt werkte als 15-jarige al zelfstandig op de molen. In die tijd (begin jaren 30) was opa Hendrik op een dag aan het venten en Eilt paste op de molen. Maar het begon steeds harder te waaien, zelfs zo hard dat er bomen ondersteboven gingen. De jonge Eilt werd bang en besloot toen toch maar de molen stil te zetten. Maar dat lukte niet: de molen liep hem onder de vang door. Hij greep goed in: Eilt ging in de kap op de vangbalk zitten. Zo kon hij 'm houden. Opa Hendrik had onderweg wel gedacht: als dat maar goed gaat. Maar toen hij thuis kwam stond de molen stil. Mooi, hij heeft 'm blijkbaar op tijd stilgezet. Maar waar was de jongen gebleven? Hij was nergens te bekennen. Het bleek na enig zoekwerk dat Eilt nog steeds boven in de kap op de vangbalk zat. Als hij de kont oplichtte, ging de molen draaien."

Eilt vond in het westen een molenaarsdochter als vrouw. Ze kregen twee zoons die beiden molenaar wilden worden, Henk en Jan dus. Ondertussen, in de jaren 60, werd de molen er niet beter op en stond hij steeds meer stil. De 15-jarige Henk stond dat niet aan. Hij vroeg aan opa Hendrik (toen 83) of er geen maïs met de molen kon worden gebroken. Dat kon wel, maar op slechts één bepaalde windrichting, want kruien ging niet meer. Opa gaf Henk wat aanwijzingen. Zonder dat vader Eilt het wist, gingen Henk en zijn jongere broer Jan met de molen aan de gang. Henk: "We looiden een flinke partij maïs omhoog, en daar ging 't heen, het liep hard. We hadden al gauw de maalzolder flink vol zakken gebroken maïs gestapeld. Maar toen vader thuiskwam, zag hij dat de molen gedraaid had en ging hij boven kijken wat er aan de hand was. Toen hij zag hoeveel ze gemalen hadden, schrok hij. 'Meteen naar beneden die zakken maïs, dat kan de zolder niet meer hebben!'"

Henk: "In de jaren 70 werd de molen gerestaureerd en maalden we tarwemeel voor consumptie. We hadden stenen van Reijer Rutgers die goed meel leverden. We gebruikten inlands graan. Bij een test onder vijf of zes molenaars in de buurt hadden we het

Molen De Zwaluw in Nieuwe Pekela in 2021, nu met Ten-Havekleppen (foto auteur).

fijnste tarwemeel." Henk had meer interesse in mengvoerders en Jan meer in meel voor consumptie.

Maar de combinatie van mengvoerders en consumptiemeel paste niet. Daarom kocht Eilt in 1977 de op dat moment vervallen molen De Hoop in Kropswolde. Met hulp van vooral Jan Heijdra van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, liet Pot de molen restaureren als productiemolen voor consumptiemeel.

Henk Pot bij zijn bedrijf in Nieuwe Pekela (foto auteur, 3 oktober 2022).

Daarmee kreeg Henk de handen vrij om het bedrijf in Nieuwe Pekela uit te bouwen tot een modern mengvoederbedrijf. Dat ging niet vanzelf, want de concurrentie was heftig. Henk: "De fabriek werd in zijn geheel gemoderniseerd. Er kwamen lintmengers om een homogener product te kunnen maken en om ook kleine toevoegingen van ingrediënten nauwkeurig te kunnen vermengen. Met een kameraad werd veel geconstrueerd; het komt goed uit als je zo handig bent!" Henk ging zelf persen om een eigen product te kunnen maken en niet afhankelijk te zijn van derden. Henk: "We hebben 500 tot 600 ton opslag, vijf brokjespersen. Het bedrijf is volledig computergestuurd, wat concurrerend en productieverhogend is. Onze kracht zit 'm erin dat wij veelzijdig zijn en goed op specifieke wensen van klanten in kunnen spelen. We hebben korte lijnen en staan dicht bij de klant. We streven niet naar grote omzetten met marginale winsten. Dat mogen anderen doen. We maken voornamelijk kleindiervoeders. De kwaliteit is spik en span. Mijn vrouw Marja, die voor mij een grote steun is, runt de goed lopende winkel."

Henk: "De Ten Have-kleppen die we sinds 1975 hebben, bevallen heel goed. Onze molen De Zwaluw is naar mijn mening een Mercedes onder de molens en hij kan draaien bij het minste zuchtje wind. Bij de laatste restauratie in 2000-2001 hebben we veel in verzinkt staal uitgevoerd om minder onderhoud te hebben, maar wel met behoud van het authentieke uiterlijk. Ook is een halfsteensmuur om de molen gemetseld om vochtproblemen te verhelpen. Dit heeft een bijzonder goed resultaat gehad. We hebben toen ook de vlucht vergroot van 18 naar 20 meter, en dat uit eigen zak betaald. In 1996 hebben we er een stichting van gemaakt, *Stichting Molen De Zwaluw*. De molen staat er netjes bij en kan nog jaren vooruit. Er wordt nog regelmatig met de molen gemalen."

Kropswolde

Toen Eilt Pot, de vader van Henk en Jan, de molen van Kropswolde kocht in 1977, waren er molenaars in de buurt die zich afvroegen waarom Pot voor een grondzeiler koos en niet voor een veel grotere molen zoals die in Kolham. De reden was dat Pot een

De Hoop in Kropswolde nog met zelfzwichting. Op het voorhek waren fokken aangebracht, die echter toelopend naar de as veel breder waren dan normaal (foto Erwin Esselink, 5 maart 2017).

gemakkelijk te bedienen molen wilde, wat een grondzeiler natuurlijk is, want je hebt dan alles bij de hand. Al rond 1500 stond hier een standaardmolen die in 1787 werd vervangen door een achtkante grondzeiler. Deze was naar verluidt geheel van eiken, had een vlucht van 21 meter, en dreef rechtstreeks vanaf het bovenwiel één paar (koppel) stenen aan. In 1871 kocht molenmaker J.O. Schutte de molen en plaatste een spoorwiel en twee pelstenen. In 1900 kocht zijn zoon C. Schutte de molen. In 1919 brandde de molen af. In 1923 werd het achtkant gekocht van oliemolen De Hoop in Vierverlaten en in Kropswolde herbouwd als grondzeiler. Er kwam meteen zelfzwichting op. Kort na 1945 raakte de molen in verval, totdat Eilt Pot de molen kocht en liet restaureren. Bij die restauratie werd er niet alleen een productiemolen van gemaakt, maar veranderde ook het

uiterlijk van de molen door de rieten 'vacht' die hij kreeg. In 1980 gingen Eilt en zijn zoon Jan er meel malen voor consumptie. In eerste instantie voor de bestaande bakkersmeel-klanten van molen De Zwaluw, maar het klantenbestand groeide al snel. Jan had inmiddels de molenaarsvakschool in Wageningen gevolgd en mocht zich allround maaltechnicus noemen. Na zijn opleiding ging Jan als graancontroleur/assistent-bedrijfsleider werken bij Elevator Maatschappij Groningen. In 1990 verkocht Eilt Pot, toen 70 jaar, de molen in Kropswolde aan zijn zoon. De eerste jaren bleef Jan één dag per week werken bij zijn oude werkgever. Jan heeft veel technisch inzicht en een onstuiterbare energie. Hij heeft onvoorstelbaar veel werk verzet in de molen in Kropswolde. Zo heeft hij onder andere 120 m³ veen met de schop on-

der de molen weggegraven en daar de funderingsstenen van de oude standaardmolen weggehaald; dit bleken kleine hunebedkeien.

Jan: "De molen was in 1980 een grondzeiler met twee koppel stenen. Steeds werd de molen verbeterd en efficiënter gemaakt. Vandaag de dag zijn de molen en de silo's volledig computergestuurd. Er kan 100 ton graan worden opgeslagen in de ontvangstsilo's. In de afstacellen kan tien ton graan worden opgeslagen. Het graan gaat langs acht walsen, een flintsteen en een blauwe steen. Tien passages dus. Alle passages in de molen worden elektrisch aangedreven om zo een constant product te kunnen maken. De molen kan ook in gedeeltes werken, bijvoorbeeld voor het enkelvoudig malen (alleen met de stenen), pletten, breken en/of snijden van graan. Het gereed product kan vervolgens wor-

den verpakt in zakken en big bags, of als bulk worden verkocht."

Meelfabriek in een molen

Jan zocht naar een manier om stroom op te wekken, die vervolgens meteen gebruikt kan worden in het productieproces. Dat past beter in een dergelijk geautomatiseerd bedrijf dan een windgedreven maalgang of walsenstoel. Jan legt uit waarom hij heeft gekozen voor een hoogmolen ('hoogmaalterij' wordt ook wel gezegd). Jan: "Een maalsteen heeft bij het kropgat een breekbaan, verder naar buiten een griesbaan, nog verder naar buiten worden donsten gemalen en daarna bloem.

Dit hele maalproces van korrel naar bloem gebeurt in een paar seconden, erg geforceerd. Om dan de zemelen zo groot mogelijk te houden en zoveel mogelijk fijne bloem te krijgen, is een hele kunst. En dan willen we ook nog als het kan een flinke capaciteit en koel meel.

In een hoogmolen malen we grof waar het moet en fijn waar het kan. Dat doen we door iedere keer zorgvuldig te malen en daarna te zeven in verschillende fracties (tussenproducten). Iedere fractie krijgt na het zeven weer de vermalingszaai die het beste is. Na zo'n maalproces (passage) worden de producten weer van elkaar gescheiden, en dan komt er een volgende passage. Tenslotte kan ik tussenproducten ook weer bij elkaar laten lopen. Zo zorg ik ervoor dat meel en bloem alle bestanddelen van de korrel bevatten, waaronder ook de kiem. En zo haal je het beste uit de korrel, zonder dat de vitaliteit van het gluten afneemt.

Zwart-wit gesteld kopen de meeste molenaars een goede (dure) baktarwe. Na het malen met de stenen blijft er meestal een matig bakkend meel over. Een bakker die van het steengemalen meel een mooi mals en volumineus brood wil bakken, is dan genooddacht ofwel gluten en broodpoeders toe te voegen, of te mengen met meel van een hoogmolen (fabriek). Het laatste is meestal het geval, omdat gluten en broodpoeders nogal prijzig zijn. Daarom is met stenen gemalen meel minder populair bij de meeste bakkers en wordt het meeste meel gemalen door hoogmolens. Steengemalen meel is meestal een speciaal product voor de liefhebber."

Mulder Jan Pot in zijn hoogmaalterij (ook wel 'hoogmolen' genoemd) in de kelder die daarvoor werd aangelegd onder de molen van Kropswolde. De kenmerken van een hoogmaalterij zijn dat het graan meerdere keren tussen de stenen of walsen passeert en dat de producten die daarbij ontstaan in fracties worden gescheiden (foto Harmannus Noot, maart 2022).

Niet elke molenaar zal het met hem eens zijn, maar Jan is er wel succesvol mee. Hij kan goed concurreren met grote meelfabrieken.

Een nieuw soort wiek in Kropswolde

De auteur van dit artikel vindt het erg interessant om te lezen, maar vooral ook om in de praktijk te zien, hoe

Sinds begin dit jaar heeft de molen in Kropswolde een uniek en geheel nieuw wieksysteem, dat een ontwerp is van de molenaar en de molenmaker samen (foto Harmannus Noot, maart 2022).

uitvinders door de eeuwen heen geprobeerd hebben windenergie zo goed mogelijk te benutten. Ondanks allerlei nadelen is de wind gratis en raakt niet op. Jan Pot is samen met Vaags Molenwerken ook een uitvinder, want gezamenlijk hebben ze een bijzonder efficiënt wiekenkruis uitgevonden. Jan Pot: "Ik had zelf de nodige ideeën, die wij mede op advies van Anne Wieringa's adviesbureau en met behulp van het windtunnelprogramma van Vaags gezamenlijk in praktijk konden brengen. De molen moet 40 kW kunnen leveren. Het gevlucht moet dus trekkracht hebben, vandaar dat fokken zijn toegepast. Aan de einden zijn het stroomlijnen, omdat ik de molen flink op toeren wil hebben. Bij 93 enden gaat de klep werken, tot 120 enden. De molen moet ook kracht leveren en daarom moet hij toeren maken. Daarom zit de molen al snel boven de 100 enden. Ook zijn het bovenwiel, de bonkelaar, de koningsspil, het spoorwiel en het rondsel verstevigd. De roeden zijn extra zwaar uitgevoerd."

Martijn Vaags: "Wat wij ook ontdekten was dat de traditionele remkleppen van Ten Have de trekkracht van de voorzijde van de roe niet in bedwang zouden houden, maar wel als we ze de andere kant op laten draaien. Als je de kleppen andersom laat draaien, regelen ze de snelheid in dit geval veel beter."

► Windmolen Nicola in Schleswig (D) heeft op beide roeden het wieksysteem Bilau. De Bilauwiek (in het Duits 'Ventikanten') is een uitvinding van de Duitse artillerie-officier Kurt Bilau, die op grond van windtunnelonderzoek in de jaren 30 al tot deze op een vliegtuigvleugel gelijkende wiekvorm kwam. In Nederland zijn er nog maar twee molens die het op een of op beide roeden hebben. De Bilauwiek heeft ten grondslag gelegen aan het systeem zoals dat recentelijk voor Kropswolde ontwikkeld is (foto auteur, juli 2022).

Stroom

De molen kan wel rechtstreeks op windkracht malen, maar in principe wekt hij stroom op die in het bedrijf gebruikt wordt. Er zijn in Nederland wel meer molens geweest die stroom opwekten. Het verst gingen technici met De Traanroeier op Texel. Deze molen werkte volautomatisch en wekte ook 40-50 kW op. Maar daar liep het onderzoek stuk op technische problemen. Molenmaker Chr. Bremer zei: "Je kunt een molen wel steeds zwaarder construeren, maar op een gegeven moment is de askop het zwakke punt." En er waren te hoge kosten. In Kropswolde praten we door deze vernieuwingen over een toppunt van techniek. De molen draait tegenwoordig vaak. Het is opvallend dat hij bij weinig wind al veel kan doen. Het nieuwe gevlucht is in staat enerzijds veel kracht te leveren, maar anderzijds blijft het toerental onder controle, wat noodzakelijk is voor de generator. Je zou het een Pot-Vaags-systeem kunnen noemen, of zoals Jan zegt een 'Pot-combiwiek'.

Hier is veel kennis en ervaring gecombineerd tot een zeer effectief geheel. En, zoals ik een monumenten-deskundige hoorde zeggen: "Vroeger ontwikkelden molens zich ook, dus waarom zou je hier en daar niet een molenaar de ruimte kunnen geven om te moderniseren." ◻

► De meest directe voorloper van het wieksysteem in Kropswolde is hier te zien op de molen van Backemoor (D) en werd daar bedacht door Annäus Müller, de inmiddels overleden eigenaar, in samenspraak met de molenmaker, de Gebroeders Vaags. Het systeem borduurde voort op het kleppensysteem van Ten Have, maar dan verbeterd en uitgevoerd met moderne materialen. Het 'combi-systeem Pot' zoals aangebracht in Kropswolde gaat nog een stap verder (foto auteur, 24 mei 2021).

De Nederlandse Molendatabase en de mannen achter het succes

Gerard Sturkenboom

Voor hun werk aan *De Nederlandse Molendatabase* (DNM) ontvingen Bert Bulder en Leo Middelkoop, beiden de bouwers van de website, tijdens de algemene ledenvergadering van Vereniging De Hollandsche Molen op 23 april 2022, de Jaarprijs 2022 van de Stichting Molengiftenfonds voor Vernuft en Volharding (V&V). Over beide redacteuren en over het ontstaan en de ontwikkeling van de website, gaat dit artikel. Beiden reageerden hetzelfde toen ze te horen kregen dat ze de jaarprijs van V&V gingen krijgen: "Toch niet alleen? Toch samen met Leo/Bert? Alléén had geen van ons het huidige niveau kunnen bereiken!" Het tekent hun jarenlange samenwerking. De auteur sprak met Leo en Bert, een gesprek dat vanwege de coronabeperkingen online moest plaatsvinden.

De redacteuren van DNM: al meer dan 20 jaar een team

Allereerst iets over de mannen achter de website, hun achtergrond, voorgeschiedenis en interesse, te beginnen met *Leo Middelkoop*:

Leo's interesse in molens dateert al van de eerste helft van de jaren 70. De door de Werkgroep Nationale Molendag 1973 van De Hollandsche Molen, in het kader van haar 50-jarig jubileum uitgeschreven fotowedstrijd, wekte zijn interesse. Vlak voor die eerste Nationale Molendag ging hij met zijn camera naar de dichtstbijzijnde molen, De Hommel in Haarlem. Molenaar was daar Cees van Dijk. De hartelijke ontvangst was een zeer goed begin: Leo kwam als molenvriend naar buiten!

Cees van Dijk leerde Leo later de eerste beginselen van het molenaarschap

Uitreiking Jaarprijs 2022 voor Vernuft en Volharding. V.l.n.r.: Maurits Pigeaud (voorzitter bestuur Molengiftenfonds voor Vernuft en Volharding), prijswinnaar Bert Bulder, Gerard Sturkenboom (auteur van dit artikel) en prijswinnaar Leo Middelkoop. Op de achtergrond Gijs van Reeuwijk, een andere prijswinnaar (foto Roelof Kooiker).

Leo Middelkoop (foto Leo Middelkoop).

en stuurde hem ook naar de Zaan. Daar volgde Leo samen met andere leerlingen op oliemolen Het Pink theorie- en praktijklessen. Verder kreeg hij ook veel les op verfmolen De Kat. In 1978 slaagde hij voor zijn molen-naarsexamen. Daarna heeft hij jaren (mee)gedraaid op diverse molens in Haarlem, zoals op poldermolen De Veer en paltrokmolen De Eenhoorn. Ook draaide hij met poldermolen De Hommel: een weerzien, waar het allemaal begonnen was.

In 1996 werd Leo gevraagd als vaste molenaar op de Bovenmolen van de driegang van Leidschendam. Hier draaide Leo in teamverband, want op een driegang maal je met zijn drieën.

De molens van de Driemanspolder te Leidschendam met de Bovenmolen waarop Leo Middelkoop jarenlang de eerste molenaar is geweest (foto Peter van der Drift).

Omdat dat lang niet altijd iedere week een dag draaien-malen betekende, stond Leo ervoor open toen de Rijnlandse Molenstichting hem vroeg om mee te draaien op de Stevenshofjesmolen in Leiden. Vanaf 2018 begon hij daar als tweede molenaar en vanaf 2020 is hij de eerste (en enige) molenaar. Begin 2022 stopte hij in Leidschendam; alle aandacht gaat nu naar 'de Stevenshof'.

Gedurende al die actieve jaren verdiepte Leo zich in de informatie over molens. Van alle ooit uitgebrachte provincieboeken vergeleek hij de inventarisatie en de bijbehorende gegevens. Hij raakte daarin voornamelijk teleurgesteld; het was het allemaal "net niet", zoals hij het uitdrukte. Leo kreeg steeds meer behoefte om zelf een inventarisatie op te stellen, in de vorm van een losbladig systeem (er was nog geen internet!). Dat leek hem het enig haalbare.

Nu even een overstap naar *Bert Bulder*: wat je noemt een veelzijdig iemand. Bert is historicus, documentalist, programmeur en fotograaf.

Hij raakte op een heel andere manier dan Leo betrokken bij molens. Eind jaren 90 kwam het verzoek vanuit het

Stevenshofjesmolen in Leiden, de molen waar Leo Middelkoop nu nog draait (foto Leo Middelkoop).

plaatsje Fulton (Illinois-VS) om daar langs de Mississippi een Nederlandse molen te bouwen: "Bert - Burt - can you build us a windmill?". Een molen in Nederland kopen en overbrengen naar de VS, zoals dat in 1964 was gebeurd met de achtkantige molen De Zwaan in Holland (Michigan), mocht en kon niet meer. Dan maar een nieuwe bouwen. Molenmaker werd de firma Molema uit Heiligerlee. Bert werd de projectmanager. Het werd een hele ervaring. In eerste instantie zou er alleen een draaivaardige molen moeten komen, maar na een geslaagde 'crowdfunding' kon de molen zelfs met compleet binnenwerk, inclusief molenstenen, worden uitgevoerd. (Red.: zie in dit verband ook het artikel in nummer 8 van *De nieuwe Molenwereld*: Nederlandse molenmakers in de Verenigde Staten in heden en verleden, Logan Aalbers).

Het digitale molenbestand DNM wordt geboren

Vanwege de vele internationale vervolgaanvragen uit de molenwereld besloot Bert, bij gebrek aan internetinformatie over Nederlandse molens, zelf een digitale 'verkoopcatalogus' te bouwen. *De Nederlandse Molendatabase* was geboren.

Bert en Leo kwamen rond de eeuwwisseling met elkaar in contact en gingen samenwerken aan de molen-database. Bert schiep de digitale mogelijkheden waar Leo met zijn streven naar 'het ultieme molenboek' om vroeg.

Inmiddels is deze samenwerking ruim 20 jaar oud en bevat *DNM* een schat aan informatie die nog steeds groeit. Dat komt voornamelijk door de grote inbreng van gebruikers: molenaars vooral, molenfotografen, maar ook diverse molenbouwers stellen hun gegevens ter beschikking. Verder worden gegevens uit allerlei publicaties verwerkt. Bert is naast de programmeur en de bouwer van het systeem, ook de fotoredacteur. Leo verzorgt de teksten, de technische gegevens, de jaartallen en daarmee ook de historische gegevens. Alles bij elkaar levert dit een unieke verzameling op. De enigszins vergelijkbare databases, die over de Belgische molens en die over de Nederlandse verdwenen molens, zijn trouwens ook door Bert gebouwd.

Bert Bulder in actie als fotograaf (foto Mark Ravelsloot).

Praktijksituaties creëren de behoefte om het systeem uit te breiden. Zo was deze database de enige bron voor de gegevens over *alle* gedeelde roeden, reuze handig toen besloten werd dit type roede overal te vervangen. De in de database verzamelde gege-

vens maken bredere en dieper graven-de data-analyse mogelijk. Herkomst van onderdelen, toepassing van bijvoorbeeld wielsystemen, etc.. Ook de uitbreiding met de motorendatabase is zo ontstaan.

Leo en Bert vullen elkaar aan; zij inspireren elkaar en dagen elkaar uit. Door de persoonlijke invulling en getoonde dankbaarheid richting de toeleveranciers, voelen deze zich 'gehoord' en beloond. Velen herkennen zich in de informatie van *DNM*. Alles bij elkaar genomen benadert het werk het perfecte 'molenboek' dat Leo voor ogen had toe hij nog aan een losbladig systeem dacht.

De zoekmogelijkheden die de database biedt zijn Bert's creaties. Daarnaast weet Leo met zijn persoonlijke invulling de teksten niet alleen taalkundig correct te maken maar ook lezersvriendelijk. Onderhoud vindt bijna dagelijks plaats. Er zijn momenten dat het even 'alle hens aan dek' is, zoals bij vrijwel iedere jaarwisseling,

Molen The Immigrant in Fulton (Illinois-VS), in 2000-2001 gebouwd onder projectleiderschap van Bert Bulder (foto Tom Haskell).

als er gemeentes worden samengevoegd en er dus allerlei molenrecords op diverse plaatsen moeten worden bijgewerkt. Ook de oproep om rond de jaarwisseling de jaarlijkse 'tellerstanden' (aantal geregistreerde omwentelingen van het gevlucht) door te geven, zorgt voor een piekbelasting.

Ontwikkeling van DNM; van 'net niet' naar 'er komt nog meer'

Als je nu op internet kijkt, vooral naar de informatie per molen op *DNM*, en je vergelijkt die met wat er in de provinciale molenboeken in de edities

van de jaren 80 (en eerder) staat, dan is het verschil enorm. Alleen al de actualiteit. De provinciale molenboeken hadden elk een eigen moment van inventariseren. Van enkele provincies verscheen maar één boek en dan ook nog in heel verschillende jaren (bijvoorbeeld: Noord-Brabant 1974, Drenthe 1978, Limburg 1991). Daarnaast was de inhoud – de details per molen – heel verschillend.

Om op alle verschillen in te gaan voert hier te ver. Als voorbeeld noem ik de informatie over het gevlucht. In

'Molens in Drenthe' werd van molen Woldzigt te Roderwolde alleen vermeld dat de roeden van metaal waren (lengte 24 m), de as van gietijzer en dat het een oud-Hollands gevlucht betrof. Er werd niets vermeld over de vormen van wiekverbetering die deze molen in de periode daarvoor heeft gehad.

Ander voorbeeld: in 'De molens van Zeeland', tweede herziene druk uit 1972, werd van de molen van Aagtekerke vermeld dat beide roeden in 1970/1971 vernieuwd waren (Fabr. Derckx, Beegden; no. buitenroede 43

Het verhaal over *Het Nederlandse Molenbestand*

Het begon in 1979 toen Eric Zwijnenberg zijn eerste homecomputer kocht; een Amerikaanse Exidy Sorcerer die behoorde bij de Teleacursus Microprocessors. Zijn vader ging een aantal gegevens uit alle beschikbare provinciale molenboeken invoeren op die computer: een enorm werk. Het opslagsysteem bestond uit cassettebandjes.

De eerste druk van *Het Nederlandse Molenbestand* ('Het Rode Boekje'), verscheen in februari 1981 en werd toen uitgegeven door de Werkgroep Nationale Molendag van De Hollandsche Molen. Het eerste exemplaar werd tijdens een vergadering van het Algemeen Bestuur aangeboden aan de toenmalige voorzitter van De Hollandsche Molen, mr. Van der Flier. Deze eerste uitgave bevatte al-

leen de windmolens, maar bij de tweede druk, nog datzelfde jaar, werden de door water aangedreven molens toegevoegd. Rosmolens werden pas in de 9^e druk van 1992 toegevoegd.

Ook de 2^e en 3^e druk waren nog onder auspiciën van de Werkgroep Nationale Molendag. Pas daarna werd het een uitgave van de toen opgerichte Werkgroep Nederlands Molenbestand.

In 1983 verscheen een Engelstalige uitgave, in 1990 een Duitse en in 1991 ook nog een Franse.

In de loop der tijd werden steeds meer registers toegevoegd (onder andere op molennamen) en de inleidende hoofdstukken met statistische gegevens werden meer uitgebreid. In 1998 waren de gegevens ook op diskette verkrijgbaar en in 2002 op CD-ROM. Toen verschenen ook fotobladen met pasfoto's van de molens.

Bij de 10^e druk werd overgestapt op een losbladig systeem met 4-rings ringbanden. Van die 10^e druk verscheen ook een gebrocheerde versie die door Het Gilde van Vrijwillige Molenaars werd betaald en vanwege het 25-jarig bestaan gratis aan alle leden werd verstrekt.

In het jaarverslag over 1997 lezen we over de algemene ledenvergadering van het Gilde op 5 april 1997: "De heer A.L.L.M. Asselbergs, directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, stond in een toespraak stil bij de rol van de vrijwillige molenaars in het molenbehoud. De heer Asselbergs kreeg daarna het eerste exemplaar van de speciale editie van het *Nederlands Molenbestand* uit handen van Eric Zwijnenberg. Alle Gil-

leden hebben het Molenbestand als jubileumgeschenk ontvangen."

Met de 6^e aanvulling op de 10^e druk in februari 2008 kwam er een einde aan de papieren uitgave van het *Nederlands Molenbestand*. Molendatabases als www.molens.nl en www.molendatabase.nl hadden de rol van de papieren versie ingehaald. Toch bleef er altijd nog wel vraag naar de 'doorbladerbare' uitgave, in het bijzonder bij verzamelaars van molenfoto's en ansichtkaarten, die zo makkelijk konden bijhouden van welke molens ze een afbeelding hadden.

De Werkgroep Nederlands Molenbestand werd opgeheven. De bescheiden opbrengst van het *Nederlands Molenbestand* kwam ten goede aan De Hollandsche Molen.

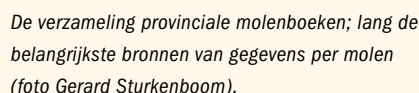

Het Nederlandse Molenbestand, 9e druk, februari 1982

Het Nederlandse Molenbestand, 10e druk, uitgave 1997

Als eerste aanzet tot een volledig overzicht van alle molens verscheen in 1981 de eerste druk van 'Het Nederlandse Molenbestand' met daarin samengebracht de informatie die op dat moment beschikbaar was (zie kartertekst). Hoe waardevol toen ook – gezien wat er daarvoor aan informatie beschikbaar en toegankelijk was –: de inventarisatie bood maar een beperkt

aantal gegevens. Gegevens die nu als vanzelfsprekend opgenomen zijn, ontbraken nog. Denk bijvoorbeeld aan de adresgegevens van de molens, en – heel belangrijk – de molenaar(s) met zijn/haar(hun) contactgegevens. Een logische toevoeging, zeker als je het bekijkt in het licht van de latere internationale erkenning van het ambacht

Al in 1997 bij het 25-jarig jubileum van Het Gilde van Vrijwillige Molenaars verscheen de 10^e druk van 'Het Nederlandse Molenbestand' – een jubileumeditie – met hierin opgenomen een apart (geelbladig) overzicht met de molens, die toen bemand waren met vrijwilligers, zijnde leden van Het Gilde. Van de helft van alle windmolens (toen 1035) werden de molenaar(s) vermeld. Van water(gedreven)molens (95) waren het er toen slechts vier (de opleiding tot watermolenaar leverde in 1997 de eerste geslaagden op). Nu, in *DNM*, staat steeds vermeld wie de molenaar(s) is(zijn) en wat de contactgegevens zijn. Samen met de informatie over de openingstijden komt dit de toegankelijkheid van molens zeer ten goede.

De Nederlandse Molentatlas	
	
in Dijkterhoek, Overijssel	
De Hegeman	
jaar	1880
soort	Stellingmolen
erfenis	Achtkante molen
er	Korenmolken
er	Ogijnlootkoning 22
toelichting	1631 (V rosten-Ogijnloot) XI 220754 V. 477303 N 52 275797 O 6.350752 Toon op Google Maps met andere molens in de buurt Toon deze molen in Google StreetView
oorsprong	Overijssel
provincie	Rijssen-Holten
gemeente	Holten-Dijkterhoek
soort	Gemeente Holten, sectie nr. nr. 203
soort	Gemeente Rijssen-Holten
soort	Gemeente
soort	Markaandig
soort	VH, het molen van graan, thans buiten bedrijf
soort	Jan Klompen / Jan Uffman / Bert Paalman / Henk Ruttenkamp / Ewoud van Arkel / Frank Jans 2540-062914/383747 of 06-21692121 In de zomer: dinsdag t/m zaterdag 10.00 - 13.00 en 13.00 - 16.00 uur
soort	Pictogram In de buurt van De Hegeman via het netwerk.nl
soort	770
soort	01016
soort	22218

Deuren 215778 	Maat	Tel.nr. 0540-062014/383747 of 06-21603121
Kruiswerk	Eiseren rollaat, kruislat	Bezoekmogelijkheid In de zomer! s.dinsdag t/m zaterdag 10.00 - 13.00 en 13.00 - 16.00 uur
Vang	Vlaamse vang, vangdolk	Plaatsroute Petraroute in de buurt van De Heugeman via fietsnetwerk.nl
Ornamenten	Twee koppels 160er kunststenen, reguleator; pilor sleeppluwerk; zakkenklopper	Database id: 770
Overbrengingen	Bovenruel 88 kammen Bovenboekelaar 21 kammen, steek 10,7 cm. Spoonruel 88 kammen Steenschijflopen 28 staven, steek 10,3 cm. Overbrengingsverhouding 1 : 1,68	Ten Bruggecateren: 01016
Hoogte	van de stelling 3,30 m.	Monumentenref(s): 02218
Versterkingen	Eenvoudige baard, donkergroen geverfd, wit afgeblied, met het opschrift 'Anno 1890'	
Molensluiker	P. ten Zijthoff, Deventer (1890)	

DNM en foto's

Het aanvullen van (actueel) fotomateriaal is van grote waarde voor de database. Dankzij het insturen van foto's leveren velen een welkome bijdrage aan de database. Voortdurend wordt het aantal foto's uitgebreid en geactualiseerd. De laatste jaren worden ook steeds meer interieurfoto's aangeleverd en geplaatst. Een klein aantal fotografen levert hiervoor zeer regelmatig foto's van goede kwaliteit aan.

Samenvattend kan gesteld worden dat de informatie over de Nederlandse molens in *DNM* zeer volledig is, niet alleen over de huidige situatie maar ook in historische zin. Zo is van

bovenassen vaak het verleden, de aanwezigheid op vorige molens, vermeld. Over het algemeen zijn de gegevens actueel. Door het grote aantal vrijwilligers dat wijzigingen doorgeeft én de snelheid van verwerken door de redacteurs, wordt de informatie van de molendatabase doelgericht en doelmatig actueel gehouden. Het feit dat de redacteurs – lees: Bert en Leo – hun informatiebronnen dankbaar een bevestigingsbericht sturen, werkt stimulerend. Ook kan geconstateerd worden dat de tekstredacteur consciëntieus informatie uit nieuwe publicaties verwerkt.

Nieuwe ontwikkelingen: de Stichting Molendatabase

Op de site van *DNM* valt te lezen dat in november 2020 de Stichting Molendatabase is opgericht. Het doel van deze nieuwe stichting is het samenvoegen van *DNM*, de Database van Verdwenen Molens en het Molenbestand van De Hollandsche Molen. Dit om het voortbestaan van deze waardevolle datacollecties voor de toekomst zeker te stellen op één centrale plek. De samenvoeging gaat zijn beslag krijgen in 2023, al snel dus. Veel meer laten de redacteurs nu ook nog niet los. We laten ons verrassen door de nieuwe (zoek)mogelijkheden die erbij komen.

Een overzicht van de digitale kennisbanken over molens

ALLEMOLENS.NL *Allemolens.nl* (www.allemolens.nl/)

De portal voor een aantal digitale kennisbanken. De eigen verzameling is geordend volgens het systeem Ten Bruggencate. Gezocht kan worden naar molens, bouwtekeningen, archief, bibliotheek, afbeeldingen, landkaarten en personen, in het totaal circa 370.000 documenten. Allemolens.nl is op een initiatief van Vereniging De Hollandsche Molen ontwikkeld in samenwerking met de Stichting Molendocumentatie, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het Groninger Molenhuis, Vereniging De Zaanse Molen en de samenstellers van de Database van Verdwenen Molens.

De Hollandsche Molen

De Hollandsche Molen
(www.molens.nl/vind-molens) en
(www.molens.nl/ontdek-molens)

De gegevens over 1384 molens zoals die door de Hollandsche Molen zijn verzameld. De databank vermeldt per molen de technische gegevens, een korte beschrijving, de registratienummers, de locatie, de contactgegevens en de openingstijden.

De Nederlandse Molendatabase (DNM) (molendatabase.nl/)

DNM is de in dit artikel beschreven digitale verzameling gegevens over 1218 complete molens in Nederland. De databank biedt uitgebreide zoekmogelijkheden via trefwoord, locatie en op kaart. Ook kan worden gezocht via functie, type, kenmerk en

eigendomsvorm. Tevens is handig dat op kaart alle motoren kunnen worden gevonden. Per molen zijn de gegevens naam, bouwjaar, type, kenmerken, functie, locatie, staat, eigenaar, molenaars, contactgegevens en registratienummers opgenomen. De constructie wordt beschreven en ook de geschiedenis komt met achterliggende bronnen ruimschoots aan bod. Historische en actuele foto's completeren het bestand.

MOLEN **Molendatabase Verdwenen Molens**
DATABASE (www.molendatabase.org/)
VERDVENEN MOLENS De gegevens van niet minder dan

17.933 verdwenen molens. Gezocht kan worden onder meer op plaats en locatie, op diverse registratienummers, maar ook op status, aandrijving, type, functie en verschijningsvorm. Ook biedt de kaart van Allemolens.nl een handige ingang. De informatie per molen geeft de naam, de locatie, aandrijving, functie en status. De geschiedenis wordt beschreven, compleet met historisch beeldmateriaal en verwijzing naar bronnen.

Nederlandse Motorendatabase (www.molendatabase.nl/motoren/)

Het complete overzicht van alle nog aanwezige of verdwenen motoren in molens in Nederland. Gezocht kan worden onder meer op fabrikant, motornummer en Ten Bruggencatenummer. Per motor zijn de gegevens naam, locatie, fabrikant, type, brandstof, molenaars, contactgegevens en registratienummer opgenomen.

Molendatabase.net (www.molendatabase.net/)

Deze databank is de verzameling van molens die niet voorkomen in DNM of in de Molendatabase Verdwenen Molens. Het gaat om 1840 windmotoren, 2008 weidemolens en 245 overige molens. Gezocht kan worden op kaart, op trefwoord of op registratienummer. De informatie per object geeft de naam, de locatie, functie, status en eigenaar. De constructie wordt beschreven. Tevens is er een toelichting met historisch beeldmateriaal en verwijzing naar bronnen.

International Mill Database (www.milldatabase.org/)

Dit is de internationale database opgebouwd onder auspiciën van The International Mological Society (TIMS). Het biedt globale gegevens over 41.680 molens, verspreid over Europa en de rest van de wereld. Per molen worden de locatie en een korte beschrijving gegeven.

Boekbespreking

Weer een nieuwe Stokhuyzen!

Molens. Altijd in beweging

Ewoud van Arkel

Het boek *Molens* – 'de Stokhuyzen' – is zonder twijfel het meest complete boek over de molens en de molenwereld in Nederland. Sommigen noemen het de 'molenbijbel'. Opnieuw op initiatief van De Hollandsche Molen is er nu een geactualiseerde editie: de zevende druk. De titel van deze herdruk luidt: *Molens. Altijd in beweging*.

De bewerkers van het boek – naast anderen moeten vooral genoemd worden Bart Slooten en Eric Zwijnenberg – hebben ook in deze nieuwe editie het werk van ir. F. Stokhuyzen centraal laten staan. Daarmee ligt de nadruk van de inhoud op de typologie, de molenbouw, de techniek en de functies van de molens. Want dat was immers de aanvankelijke opzet van Stokhuyzen: een inspirerende en complete beschrijving geven van de molens en hun grote eeuwenlange economische betekenis, in een tijd dat de molenbescherming een krachtige impuls nodig had. In de jaren 60, na decennia van verval en sloop, groeide het besef dat de ongeveer 1000 overgebleven molens het alleszins waard waren om in stand gehouden te worden.

Naast de zeer toegankelijke en complete beschrijving van de verschijningsvormen, de vier hoofdtypen en de functies van molens, is er ook in deze nieuwe druk aandacht geschonken aan de actuele opgaven die ervoor moeten zorgen dat de molens hun huidige betekenis niet verliezen. Dat komt op verschillende manieren tot uitdrukking. Allereerst is er de onmisbare rol die de vele vrijwillige molenaars vervullen bij het vasthouden en het overdragen van het ambacht. Het betrekken van enthousiaste molenliefhebbers is voor een belangrijk deel de verdienste van 'de drie gilden' (het Gilde van Vrijwillige Molenaars, het Am-

bachtelijk Korenmolenaars Gilde, het Gild Fryske Mounders) en de Vereniging De Hollandsche Molen. Ook de maatschappelijke betekenis die molens kunnen hebben wordt aangestipt. Niet alleen als opengesteld 'werkend monument', maar ook als ontmoetingspunt, winkel of recreatieve voorziening. Voor de watergedreven molens speelt de

urgentie van het passend inrichten van watermolenlandschappen: goed dat ook dat genoemd wordt.

De lezers, of dat nou is de molenaar in opleiding, de eigenaar-beheerder of de geïnteresseerde leek: zij allen zullen zich vooral aangetrokken voelen tot de kern van het boek: de

Ir. F. Stokhuyzen bij de officiële opening van de molen De Traanroeier in Oudeschild (Texel) op 15 september 1965.

bouw en de werking van de verschillende molentypes. Vrijwel alle aspecten die de molen zo'n uniek en boeiend werktuig doen zijn, worden op heldere en begrijpelijke manier beschreven. De illustraties zijn goed gekozen en de tekeningen geven een duidelijk beeld van de bouw van de verschillende onderdelen van de molen. De opmaak is helder en het in gekleurde kaders plaatsen van wetenswaardigheden bevordert de leesbaarheid. Het boek leert de lezer molens te herkennen en doet hem of haar begrijpen hoe ze werken. Wat daarbij ook zeker helpt, is het zeer uitgebreide register: dat versterkt het naslagkarakter van het boek.

Eén ding is jammer: het schema dat wordt aangeboden op de schutbladen correspondeert niet met de indeling in verschijningsvormen en molentypen zoals Stokhuyzen die beschrijft. In de vorige druk was dat wel het geval. Nu is gekozen voor de meer educatieve opzet van herkenning: 'Wat ziet u?' Op zich is dat een goede aanpak, alleen vindt het in de tekst, behalve een korte verwijzing, geen aanknopingspunt.

Tot slot nog een tip over de toonzetting. De geschiedenis van de molens wordt beschreven in het eerste hoofdstuk. Het gaat daar uiteraard over het economische belang van molens in de 16de tot en met het begin van de 20ste eeuw. De opkomst van nieuwe aandrijvingstechnieken zorgden echter voor de onvermijdelijke teloorgang.

Standerdmolen in Veenendaal, voorloper van de huidige molen De Vriendschap. Met enige leden van de molenaarsfamilie Van Eden.

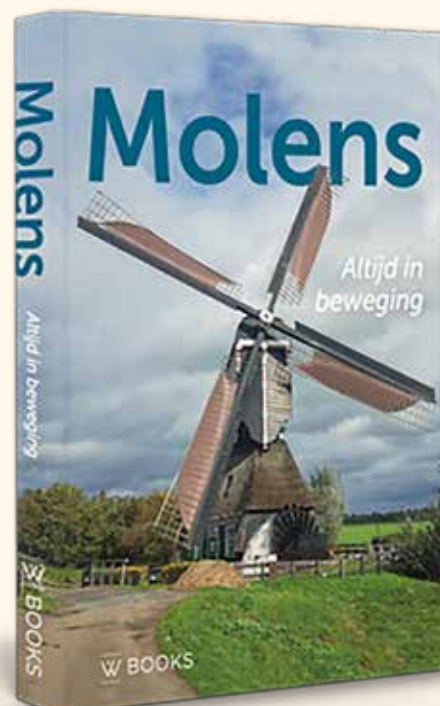
Molenaar Eric van den Bosch legt de zeilen voor op de Bovenmolen bij Aarlanderveen

Het hoofdstuk eindigt in mineur... En dat wordt nog eens versterkt door een droef stemmend plaatje van de (destijds) onttakelde Pelmolens in Rijssen. En met dat sombere beeld voor ogen begint de lezer aan het op zich zo inspirerend geschreven hoofdbestanddeel van het boek. En hij leert alles over de bouw, de werking en de verschillende functies van de molens. Pas aan het einde van het boek wordt begrijpelijk waarom het zo belangrijk is dat er juist in onze tijd veel aandacht gegeven wordt aan molens. Pas dan zien we wat de molens aan betekenis hebben weten terug te veroveren. En wat daar in de toekomst nog meer voor nodig is. Tip voor een volgende editie: haal de hoofdstukken 10 en 11 helemaal naar voren, opdat een uitdagende blik op de toekomst (en op de urgentie van de instandhouding) de toon zet voor de rest van het boek.

Al met al is het een zeer leeswaardig en vooral noodzakelijk standaardwerk, mooi uitgevoerd en goed toegankelijk. Een prestatie van de bewerkers en de uitgever.

Molens. Altijd in beweging

2022 W-Books, Zwolle in samenwerking met De Hollandsche Molen, Amsterdam 7de bijgewerkte druk, 232 pagina's, gebonden, hard cover. ISBN 978 94 625 8478 5, € 24,95. ◻

De
**Hollandsche
Molen**

Geheel herziene editie van het standaardwerk over molens in Nederland

Het boek 'Molens. Altijd in beweging' is het standaardwerk over molens in Nederland. Het boek bevat de basiskennis over molens en is op een heldere manier geschreven. Daardoor is het boek interessant voor molenaars (in opleiding), voor de geïnteresseerde leek en iedereen die wat meer wil weten over molens.

€ 24,⁹⁵
excl. verzendkosten

winkel.molens.nl

Molens zetten altijd wat in gang

De
**Hollandsche
Molen**

Maak molenvrienden met de jubileum scheurkalender 2023

Hoe hoog is de hoogste molen? Waar staat de oudste? Wat doet een molenaar als hij aan het billen is? Vind de antwoorden op deze en veel andere vragen in onze nieuwe scheurkalender. Gestoken in de nieuwe frisse huisstijl van de vereniging met - in kleur(!) - mooie foto's en grappige illustraties, maakt deze kalender iedereen lichtvoetig wegwijs in de Nederlandse molenwereld. Hij is bij uitstek geschikt om cadeau te geven rond de feestdagen. Wees er echter snel bij want je weet: wie het eerst maalt...

€ 16,⁹⁵
excl. verzendkosten

winkel.molens.nl

Molens zetten altijd wat in gang

Nieuwe wet, nieuwe kansen voor molens?

Agnes de Boer

Wat is er mooier dan een draaiende poldermolen in een weids landschap die zijn water uitslaat op een vaart of een draaiende korenmolen fier met zijn stelling aan de rand van een dorp of stad? Dat dit in Nederland niet altijd de situatie is, heeft de gemeederen in de laatste afleveringen van *De nieuwe Molenwereld* danig beziggehouden. Waar de meeste betrokkenen het over eens zijn, is dat we molens zo veel mogelijk willen laten draaien en dat dit regelmatig wordt bedreigd door bebouwing of opschietende beplanting binnen de molenbiotoop. Kan de Omgevingswet hier iets voor betekenen?

Sinds 2016 is er de Erfgoedwet: één integrale wet die betrekking heeft

op museale objecten, musea, monumenten en archeologie op het land, ondergronds en onder water. Het deel dat betrekking heeft op de fysieke leefomgeving gaat over naar de Omgevingswet, die naar verwachting op 1 juli 2023 in werking treedt. Erfgoedwet en Omgevingswet tezamen moeten zorgen voor een integrale bescherming van cultureel erfgoed, waaronder onze molens.

De Omgevingswet brengt verschillende veranderingen met zich mee voor het molenveld. Zo worden gemeenten verplicht in hun omgevingsplan rekening te houden met het belang van cultureel erfgoed om de aantasting van de omgeving van rijksmonumenten tegen te gaan. Verder moet de mo-

lenbiotoop worden vastgelegd in het omgevingsplan en dient participatie plaats te vinden bij vergunningsaanvragen (dus ook van moleneigenaren!) en bij omgevingsplannen, -visies en programma's van overheden.

Dit artikel helpt moleneigenaren, bestuurders, beleidsmakers en molenaars zich voor te bereiden op de veranderende ruimtelijke wetgeving.

Doel van de Omgevingswet

De Omgevingswet vervangt de meeste bestaande wetten en verordeningen die gaan over de fysieke leefomgeving. Het doel van de Omgevingswet is te zorgen voor een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit. Omgevings-

De stenen onderbouw van korenmolen Edens in Winschoten is al twee keer verhoogd (in 1870 en in 2006/2007) vanwege ontwikkelingen in de omgeving die de molenbiotoop aantastten (foto Michel Dellebeke).

kwaliteit is een breed begrip. De wet benoemt in ieder geval de volgende onderdelen van omgevingskwaliteit: cultureel erfgoed, architectuur, stedenbouw, landschap en natuur. Het gaat om beschermen, bewaken, benutten en verder ontwikkelen van de leefomgeving.

Eén van de verbeterdoelen van de Omgevingswet is om de regels eenvoudiger te maken. Ook ontstaat er meer ruimte voor initiatieven van burgers, ondernemers en de overheid. Gemeenten krijgen verder meer afwegingsruimte voor een aantal milieuthema's, zoals geluid, bodem, geur, trillingen en energiezuinigheid. De initiatiefnemer van een plan of project moet wel op een goede manier omgaan met de belangen van burgers en belanghebbenden door hen te betrekken bij ontwikkelingen in hun omgeving.

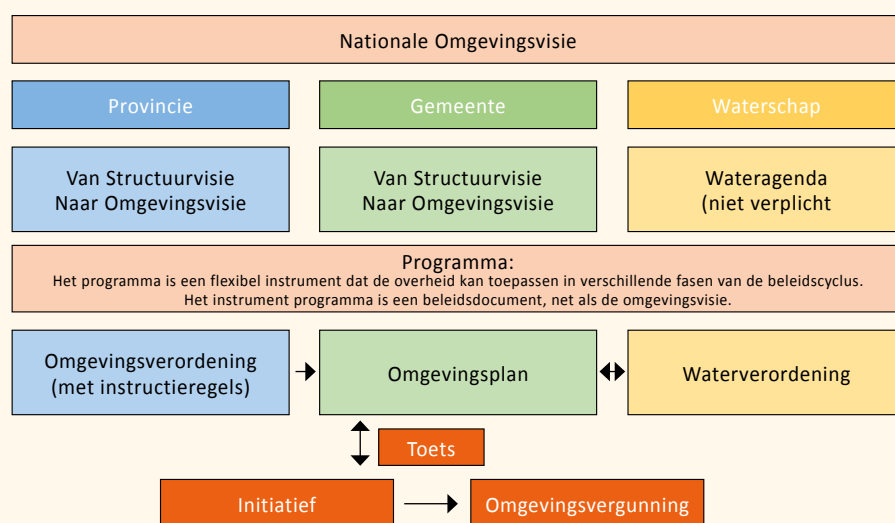
De Omgevingswet bestaat uit zes zogenaamde kerninstrumenten. Voor bescherming van cultureel erfgoed zijn vooral van belang: de provinciale omgevingsverordening, voor molens ook de waterschapsverordening, de gemeentelijke omgevingsvisie, het omgevingsplan en de omgevingsvergunning. Bij deze instrumenten heeft de eigenaar, molenaar of molenorganisatie de mogelijkheid om invloed uit te oefenen en het molenbelang onder de aandacht te brengen door participatie, overleg en inspraak. Dat kan in aanloop naar de Omgevingswet, maar ook als de wet eenmaal in werking is.

Molens moeten draaien

Om verschillende redenen is het belangrijk dat wind- en watermolens draaien. De molen is een levend historisch werktuig dat gemaakt is om te werken en heeft een wisselwerking met de lokale gemeenschap. Daarnaast betekent stilstand achteruitgang: een molen die niet draait, vervalt in hoog tempo en vaak ontbreekt het aan toezicht. Juist een draaiende molen kent de grootste landschappelijke en belevingswaarde: een draaiende molen geeft blijde gezichten lazen we in eerdere artikelen. Een draaiende molen staat bovendien sterker in de strijd tegen oprukkende bebouwing en opschietende beplanting. Het belang van de molen blijkt immers uit zijn functie: als de molen

Draaiende molen, een lust voor het oog en het landschap: De Otter, Oterleek (foto Martijn Jansen).

Schema kerninstrumenten Omgevingswet.

Dankzij een woningbouwproject is de Malle molen in Gouda in 2009-2010 weer in ere hersteld. De flats zijn gestroomlijnd vormgegeven, maar leveren desondanks een belemmering op van de molenbiotoop in zowel windvang als zichtbaarheid (foto Bart van Maren/ Molendatabase).

nooit of weinig draait is bescherming van de omgeving kennelijk niet van belang. Een draaiende molen laat zien dat het niet om de hobby van één persoon gaat, maar om een werkend historische werktuig dat een goede molenbiotoop nodig heeft.

Wind- en watermolens onderscheiden zich van ander erfgoed doordat ze onlosmakelijk zijn verbonden met hun omgeving. Zonder wind kan een windmolen niet draaien en zonder water kan een watermolen evenmin functioneren. Van oudsher speelt de molenomgeving een cruciale rol. Tot de Franse tijd kenden windmolens het windrecht. Voor watergedreven molens is het stuwrecht nog steeds van kracht, ook al is dat in veel gevallen niet meer in eigendom van de eigenaar van de watermolen.

Het belang van vrije wind- en watertotetreding bij molens is eigenlijk nooit veranderd. In de loop van de 20ste eeuw verloren veel molens hun bedrijfsmatige functie en werd ingezet op behoud als cultuurhistorisch object. Tot aan de Tweede Wereldoorlog ging het vooral om het redden van werkende molens van de slopershamer, daarna stond in toenemende mate behoud uit het oogpunt van cultuurhistorie en landschappelijke waarde centraal.

Met de opkomst van de vrijwillige molenaars vanaf 1970 kreeg het biotoopbeleid binnen het molenbehoud een nieuwe impuls. In 1973 werd voor het eerst de omgeving van de molen omschreven als 'molenbiotoop', refererend aan het binnen het natuurbehoud gehanteerde begrip biotoop. In 1982 verscheen het rapport *De inrichting van de omgeving van molens* met daarin de biotoopformule die nog steeds gebruikt kan worden om windhinder van obstakels in de directe omgeving van molens kwantitatief in kaart te brengen.

Geleidelijk aan werd duidelijk dat het waarborgen van een goede molenbiotoop niet alleen een kwestie was van alert zijn bij plannen en ruimtelijke initiatieven en desgewenst beroep en bezwaar instellen. Juist aan de voorkant, bij de voorbereiding van ruimtelijke plannen, moest de biotoop meer in beeld komen. Met de molenbiotoopformule, de handleiding molenbiotoop

en de website *molenbiotoop.nl* bood, en tevens biedt De Hollandsche Molen moleneigenaren, molenaars en gemeentelijke bestuurders en beleidsmedewerkers verschillende handreikingen.

Dit leidde ertoe dat in de ruimtelijke ordening meer begrip voor de molenbiotoop is ontstaan en in bestemmingsplannen steeds vaker beschermingszones zijn opgenomen. Verschillende provincies maakten biotoopinventarisaties op basis van hoogtemetingen voor hun molens en provincies, De Hollandsche Molen en molenorganisaties gingen aan de slag met het opstellen van molenpaspoorten.

De inwerkingtreding van de Omgevingswet leidt nu tot een meer fundamentele verandering in de ruimtelijke ordening, die ook consequenties heeft voor de molenbiotoop.

Omgevingswet en molenbiotoop

De Omgevingswet heeft invloed op alle bestuurlijke niveaus. Bij gemeenten verdwijnt het bestemmingsplan als instrument. De bindende regels over de fysieke leefomgeving worden vastgelegd in het omgevingsplan, dat het gehele grondgebied voor een gemeente beslaat. De provinciale verordening wordt omgezet in een Omgevingsverordening en de Waterverordening vervangt de Keur van waterschappen. De bevoegdheid van waterschappen wijzigt ook: de bescherming van de molenbiotoop verdwijnt uit de Waterverordening en wordt opgenomen in het gemeentelijk omgevingsplan.

In het gemeentelijk omgevingsplan moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van cultuurhistorisch erfgoed. In de Omgevingswet (art. 5.1.c.) wordt het verboden om zonder omgevingsvergunning activiteiten aan rijksmonumenten te verrichten. Onder een rijksmonumentenactiviteit wordt verstaan het slopen, verstoren, verplaatsen of wijzigen van een (voorstemd) rijksmonument of het herstellen of gebruiken daarvan waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht. Aan de Omgevingswet zijn diverse uitvoeringsregelingen verbonden, de zogenoemde Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB). In de AMvB Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl)

is een instructieregel opgenomen die de meest directe bescherming van de molenbiotoop waarborgt. In art. 5.130 wordt geregeld dat een omgevingsplan rekening houdt met het belang van het behoud van cultureel erfgoed. Een omgevingsplan moet regels stellen ter bescherming van het cultureel erfgoed, waarbij rekening wordt gehouden met onder andere: het voorkomen van ontsiering, beschadiging, sloop of verplaatsing van monumenten; het bevorderen van het gebruik van monumenten; en het voorkomen van aantasting van de omgeving van monumenten, beschermde stads- of dorpsgezichten en cultuurlandschappen door de sloop van waardevolle gebouwen, de bouw van nieuwe gebouwen of andere belangrijke veranderingen.

In de toelichting op dit artikel wordt expliciet gesproken over de windvang van molens. Het verrichten van activiteiten of de aanwezigheid van een (bouw)werk in de omgeving van een monument kan bijvoorbeeld het aanzicht en de waardering van dat monument negatief beïnvloeden. Daarnaast kan de omgeving van een monument ook van invloed zijn op de instandhouding of het functioneren van een monument. Zo is de bebouwing of beplanting in de omgeving van een molen van invloed op de windvang en daarmee op het functioneren van een molen.

De consequentie van deze regel is dat bij inwerkingtreding van de Omgevingswet alle omgevingsplannen voorzien moeten zijn van regels voor de omgeving van (rijksmonumentale) molens: de molenbiotoop. Hoe dit wordt gedaan en in welke mate aantasting toelaatbaar is, staat open voor discussie.

Omgevingsvisie en molenbiotoop

Niet alleen het omgevingsplan beschermt de molen en zijn biotoop. De omgevingsvisie beschrijft het toekomstbeeld voor de gemeente of de provincie voor de lange termijn, zo'n 20-30 jaar. Het is een strategisch plan met beleidskeuzes gericht op de hele fysieke leefomgeving en geeft aan welke waarden in de omgeving de gemeente of provincie wil koesteren en behouden. Nadat de visie is vastgesteld moet de overheid deze monitoren. Als de monitoring laat zien dat

het niet goed gaat met de omgevingswaarden, is de overheid verplicht om daar een programma voor te maken of om de omgevingsvisie te herzien. De vraag wat er aan erfgoed gemonitord wordt, is van cruciaal belang en daar moeten molenorganisaties en -eigenaren invloed op uitoefenen.

Een omgevingsvisie is pas goed als de huidige traditie van 'alles kan overal mits goed ingepast' verandert naar 'niet alles kan overal omdat de omgevingswaarden dat niet toestaan'. Dat vereist bestuurlijke moed en een boel lobbywerk.

De provincie kan zogenaamde instructieregels voor de fysieke leefomgeving vastleggen in een Omgevingsverordening. Deze regels dienen verwerkt te worden in de gemeentelijke omgevingsplannen. Zo heeft de provincie Zuid-Holland belangrijke cultuurhistorische en archeologische waarden, waaronder de molens en de molenbiotoop, vastgelegd in de Cultuurhistorische Hoofdstructuur. Voor de bescherming van de molenbiotoop van de traditionele molens heeft de provincie instructieregels vastgelegd in de Omgevingsverordening. Andere regels die provincies ter bescherming van de molenbiotoop kunnen opnemen in de Omgevingsverordening zijn een ontheffing van de herplantplicht van houtopstanden of maatwerkvoorschriften zoals de provincie Noord-Brabant doet.

Waterschappen hanteren ook regels over een deel van de fysieke leefomgeving. Sommige waterschappen hebben een molenbiotoopregulatie opgenomen in de Keur, een zogenaamde beschermingszone. Voortaan heet dit beperkingengebied. Onder de nieuwe wet vervangt de waterschapsverordening de Keur. Daarnaast mogen waterschappen een wateragenda vaststellen en is het waterbeheerplan van belang voor werkende poldermolens en watergedreven molens.

Participatie

Een andere consequentie voor de molens is participatie. De Omgevingsregeling vereist dat bij alle omgevingsvergunningen de aanvrager aan participatie doet. Dit houdt in dat hij moet kunnen aangeven of aan participatie is gedaan, op welke manier dit is gebeurd en wat de resultaten zijn. Het doel is dat participatie leidt tot betere plannen en meer draagvlak. In bepaalde gevallen, met name als de gemeenteraad die heeft aangewezen, kan participatie verplicht zijn.

Er zijn geen expliciete regels vastgelegd over de vorm van participatie. In de praktijk moet blijken hoe dit werkt. Van belang is dat moleneigenaren (en molenaars) alert blijven bij ontwikkelingen en zelf proactief hun plek in de participatie opvragen. Het Omgevingsbesluit bepaalt daarnaast dat de gemeente verplicht is aan

participatie te doen bij het opstellen van de omgevingsvisie, het omgevingsplan, een omgevingsprogramma voor een gebied of onderwerp en een projectbesluit. De Algemene wet bestuursrecht blijft in werking, dus de mogelijkheden van zienswijze, bezwaar en beroep blijven bestaan en worden gezien als vorm van participatie.

Moleneigenaren moeten ook zelf aan participatie doen als ze aan de slag gaan met hun molen, bijvoorbeeld bij restauraties. Bij elke activiteit waarvoor een vergunning nodig is, moet de eigenaar aan participatie doen. Dus informeer de omgeving over het plan, de planning en wat omwonenden ervan merken. Misschien is het plan wel geschikt om de omgeving echt te betrekken. Dat vergroot meteen het draagvlak voor de molen.

Hulpmiddelen

Bij het beschermen van de molenbiotoop staan in relatie tot de Omgevingswet verschillende hulpmiddelen ter beschikking, zoals een gedragscode of convenant, een biotoopinventarisatie of een molenpaspoort. In een molen- of erfgoedconvenant, ook wel gedragscode genoemd, maken moleneigenaren afspraken met de gemeente over hoe zij moleneigenaren en molenaars betrekken bij de totstandkoming en vooral de voorbereiding van initiatieven, plannen en projecten van zowel gemeenten als particulieren en

Nieuwbouwplannen in Zaanstad maken promotie met 'zicht op de molen' en leiden tegelijkertijd tot ernstige aantasting van de molenbiotoop van molen De Held Jozua (foto Stebru).

Participatieladder: participatie kan op verschillende manieren plaatsvinden, van onder naar boven is uit de omgeving meer invloed op een plan of initiatief mogelijk.

Het gebouw Van der Meij College in Alkmaar heeft een aflopende opbouw die rekening houdt met de biotoop van de tegenoverliggende strijkmolens. Het Programma van Eisen van de nieuw te bouwen Europese school sluit hierbij aan (foto Tom Kreuning).

ontwikkelaars. De SIMAV, de molenorganisatie in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, werkt hier al mee.

Afspraken in een convenant kunnen zijn dat:

- gemeente de moleneigenaar of -organisatie altijd informeert over een gemeentelijk of particulier plan in de omgeving – binnen of grenzend aan de molenbiotoop – van de molen. Dit gebeurt ook als een aanvraag voor een omgevingsvergunning past binnen het omgevingsplan (mits daarin de molenbiotoop is opgenomen);
- gemeente altijd de moleneigenaar om advies vraagt bij ruimtelijke initiatieven, plannen, ontwikkelingen in de omgeving van de molen;
- gemeente de moleneigenaar of molenorganisatie altijd betreft bij het ruimtelijk vooroverleg;
- gemeente en moleneigenaren zich in genoemde gevallen maximaal inspannen om tot overeenstemming te komen en wanneer zij gezamenlijk concluderen dat dit niet haalbaar is, dan vraagt de gemeente een onafhankelijk extern advies.

Verschillende provincies en grotere molenstichtingen gebruiken een molenpaspoort of een biotooppaspoort.

Een dergelijk paspoort of rapport:

- bevat minimaal een omschrijving, ondersteund met foto's en kaartmateriaal, van de molen, zijn omgeving, de molenbiotoop en de hinderobjecten;
- bevat een beschrijving van de functie, de bouwhistorische ontwikkeling, de sociaaleconomische en cultuurhistorische context en de maatschappelijke beleving;
- is tevens een waardenrapport;
- is leidend voor de gemeente en bepaalt de speelruimte van ruimtelijke ontwikkelingen;
- moet meegenomen worden in de Nota van Uitgangspunten (NvU) of het Programma van Eisen (PvE) bij ruimtelijke plannen, ontwikkelingen, projecten;
- wordt bij voorkeur ingebed in de provinciale Omgevingsverordening

Enkele provincies hebben een windmolenbiotoopinventarisatie gehouden. Deze inventarisatie biedt een bruikbaar instrument voor alle partijen die te maken hebben met de molenbiotoop. Overheden, molenaars, moleneigenaren en molenverenigingen hebben hiermee beter zicht op de windhinderobjecten in de omgeving van de molens. De molenpaspoorten

of biotooppaspoorten vormen onderdeel van een dergelijke inventarisatie.

Benutte kansen

De Omgevingswet is er nog niet. Toch zijn er voorbeelden in het land die in de geest van de nieuwe wet tot goede resultaten voor de molenbiotoop leiden. Zo is in het Programma van Eisen voor de nieuwe Europese School in Alkmaar, recht tegenover de vier strijkmolens van de Alkmaarse Molenstichting, het volgende opgenomen: *Molenbiotoop: Het perceel kijkt uit op vier historische molens langs de Hoornse Vaart. Deze molens dragen bij aan een prachtige Hollandse uitstraling. Het is belangrijk dat de molens voldoende wind blijven vangen om te draaien. Bij het ontwerp van het schoolgebouw moet in overleg met de Molenstichting rekening worden gehouden met een aflopende bouwhoogte, zodat de molens voldoende wind blijven vangen.* De Molenstichting Alkmaar wordt specifiek benoemd bij de te betrekken stakeholders. Het PvE verwijst naar het naastliggende Van der Meij College dat laat zien hoe bij de bouw rekening kan worden gehouden met de windvang: door de aflopende hoogte van de bebouwing blijft er voldoende ruimte voor de wind in de richting van de

Bij het beschermen van de molenbiotoop zal steeds vaker een belangenafweging met andere belangen plaatsvinden, zoals natuur en milieu, woningbouw en energietransitie. Overleg en participatie zijn hierbij onontbeerlijk.

vier strijkmolens. De aflopende bebouwing op het perceel is geregeld in het bestemmingsplan. Ook is aangegeven dat de gemeente in de bestemmingsplanprocedure onderzoek doet naar mogelijke windturbulentie veroorzaakt door eventuele verschillen in soorten bouwhoogtes. De gemeente betreft de eigenaar, Molenstichting Alkmaar, bij de totstandkoming van het bestemmingsplan en het onderzoek.

Niet blind voor andere ontwikkelingen

De vraag dringt zich op hoe het streven naar maximale windtoetreding, vanouds de kern van het biotoopbeleid, en vrij zicht op de molen bij windmolens en voldoende water bij watermolens zich verhouden tot maatschappelijke ontwikkelingen als leefbaarheid, woningbouw, duurzaamheid en energietransitie. Hoe verhoudt bijvoorbeeld de wens naar ongehinderde windtoetreding zich tot de behoefte aan meer groen en natuur als de omgeving wordt gevraagd het belang van de molen te ondersteunen? Hebben de molenbeschermers geen last van 'nimby-gedrag' (not in my backyard): wel groen, windturbines en zonne-energie, maar niet in de buurt van mijn molen? Dit vraagstuk

vraagt verdere verdieping en onderbouwing van het molenbiotoopbeleid en participatie, samenhang en overleg. De fundamentele veranderingen

binnen ruimtelijke ordening door de komst van de Omgevingswet vragen een herformulering en actualisatie en onderbouwing van het biotoopbegrip.

Het in de Nationale Bossenstrategie (Bos voor de Toekomst, 2022) voorgestelde verdienmodel van een windbos (combinatie bosuitbreiding met windenergie) pakt op de voorgestelde afbeelding niet erg gunstig uit voor de molen, de molenbiotoop wordt gehalveerd. Dit vraagt om meer beleidsverdieping en afstemming van belangen.

Draaiende molens zorgen voor een optimale beleving en draagvlak voor de molen: fietsen langs de Jantina Hellingmolen in Aalden tijdens de Drentse Fietsvierdaagse in 2018 (foto Molenstichting Drenthe).

De molen maakt immers onderdeel uit van de samenleving; ook molenbeschermers moeten dus om zich heen kijken. De discussie over de relatie tussen het beschermen van de molenbiotoop en de ontwikkelingen in haar omgeving moet worden gevoerd met alle geledingen van het molenveld en partners daarbuiten.

Alle partijen aan de lat

Een goede molenbiotoop en een draaiende molen zijn niet de verantwoordelijkheid van één partij. Overheden, provinciale molenorganisaties, moleneigenaren en molenaars kunnen ieder vanuit hun rol of taak een bijdrage leveren en gebruik maken van de kansen en mogelijkheden die de Omgevingswet biedt.

Overheden leggen in hun plannen en visies vast welke waarde ze hechten aan erfgoed, waaronder de molens. Vervolgens leggen provincies, gemeenten en waterschappen de bescherming van de molen én de molenbiotoop vast in regels én op de plankaart van verordeningen en omgevingsplannen vast.

De provinciale molenorganisaties

moeten provinciaal hun invloed uitoefenen en bewaken wat de provincie heeft geregeld. Provinciale molenorganisaties moeten in een zo vroeg mogelijk stadium worden betrokken bij het opstellen van de provinciale omgevingsvisie en omgevingsverordening. De omgevingsverordening kan ieder jaar worden geactualiseerd, dus is er ieder jaar de gelegenheid om te zorgen dat de provincie regels over de molenbiotoop en beplanting opneemt. Het is belangrijk ervoor te zorgen dat de leden van Provinciale Staten de molens kennen, het belang van een draaiende molen onderkennen en begrijpen dat daarvoor een goede omgeving nodig is.

Voor moleneigenaren en molenstichtingen geldt dat ze goed geïnformeerd moeten zijn, voldoende bestuurlijke capaciteit hebben en er vroeg bij moeten zijn. Weet wat de Omgevingswet betekent en weet wat de gemeente heeft geregeld voor de molens en de biotoop. Zorg ervoor dat moleneigenaar of -organisatie in het voortraject wordt betrokken bij de totstandkoming van de gemeentelijke visie en plan. De specifieke bepaling voor het beschermen van de molenbiotoop moet worden opgenomen in

de regels van het omgevingsplan, ook als deze voorlopig een samenvoeging van bestemmingsplannen is. Let op: een molenbiotoop moet altijd met een cirkel op de plankaart of verbeelding worden aangegeven. Alleen een toelichting is niet voldoende.

In maart 2022 zijn er gemeenteraadsverkiezingen geweest. Dit betekent dat nieuwe raadsleden zijn aangetreden en nieuwe colleges zijn gevormd. Nodig de erfgoedwethouder uit op de molen; leg raadsleden uit wat het belang is van een goede windvang of watertoevoer voor de werking en het behoud van de molen; zoek contact met de ambtenaren die over erfgoed gaan of juist over vergunningen en maak afspraken over betrokkenheid bij plannen en ontwikkelingen. Ook molenaars kunnen hierbij hun rol pakken als ambassadeur van de molen.

Molenaars kunnen ook een belangrijke rol spelen bij participatie en 'vooraan in het traject' betrokken zijn. De moleneigenaar en de molenaar moeten vroegtijdig bij een nieuw plan of ontwikkeling worden betrokken, immers aan de voorkant is nog het meest mogelijk en kunnen de belangen van de molen en de molenbiotoop het beste worden verankerd. De molenaar is vaak goed op te hoogte van wat in de omgeving van de molen aan plannen speelt en of dat effect heeft op de molen. De app Omgevingsalert, [officielebekendmakingen.nl](https://www.officielebekendmakingen.nl) en de e-mailservice van [overheid.nl](https://www.overheid.nl) zorgen met pushberichten voor informatie over plannen in de buurt van de molen.

De Hollandsche Molen heeft gezorgd voor lobbywerk over de molenbiotoop op nationaal niveau en zorgt nu voor kennisverspreiding over de Omgevingswet in het molenveld. Dit laatste gebeurt met presentaties en informatiebijeenkomsten met moleneigenaren per provincie, met artikelen in tijdschriften en met factsheets op de website. Daarnaast kunnen provinciale molenorganisaties, eigenaren, stichtingen en molenaars met vragen, advies of ondersteuning terecht bij de vereniging.

Over de auteur:

Agnes de Boer is projectleider molens en Omgevingswet bij vereniging De Hollandsche Molen

De
**Hollandsche
Molen**

Nederland en molens zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Om deze monumentale iconen te laten draaien en malen, is veel geld nodig. Molens zijn kwetsbare, 'levende' monumenten die extra zorg vragen: onderhoud van molens is voortdurend van belang.

Via ons Molenfonds financieren wij restauraties, groot onderhoud en projecten van molens. Ook jij kunt bijdragen, op een wijze die bij jou past: van een kleine gift tot een grote schenking of een nalatenschap.

Dus word Molenvriend!

Word Molenvriend!

Molens zetten altijd wat in gang

molens.nl/word-molenvriend

